Ember Mária

München

PANORÁMA KÜLFÖLDI ÚTIKÖNYVEK

PANORÁMA KÜLFÖLDI ÚTIKÖNYVEK

MÜNCHEN

Írta:

EMBER MÁRIA

A kéziratot ellenőrizte:

DR. NIEDERHAUSER EMIL

A fényképeket
a Fremdenverkehrsamt der Landeshauptstadt München,
az Inter Nationes, Bonn — Bad Godesberg
és Hegedüs B. András
bocsátotta rendelkezésre

A séta- és útvonalvázlatokat
tervezte és rajzolta:

BICZÓ TAMÁS

© *Panoráma, 1971*

Felelős kiadó: Dr. Árky István
Felelős szerkesztő: Dr. Bács Gyula
Műszaki vezető: Fraunhoffer Ferenc — Műszaki szerkesztő: Deák Károly
Terjedelem: 10,5 (A/5) ív + 36 old. melléklet — Példányszám: 23 900
P—75066—i—7172

70.3543 Athenaeum Nyomda, Budapest — Íves magasnyomás
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató

ELŐSZÓ

„München tündökölt. Az ég kékselyem kárpitja sugárzón feszült a pompázó terek és fehér oszlopcsarnokok, az ókort visszaálmodó emlékművek és barokk templomok, a szökőkutak, paloták és parkok fölé, s a főváros széles és derűs, sok zölddel szegélyzett, arányos távlatai június első szép napjának napsugárködében derengtek . . .” Thomas Mann látta és láttatta ilyen átszellemülten szépnek München városát 1902-ben kelt „Gladius dei” című novellájában, – s harmincegy esztendő múltán ugyanebben a városban, a Nemzeti Színház előtti téren, máglyára dobták a könyveit.

München az ellentmondások városa. Egyik sörházában, a Bürgerbräukellerben, főzték ki az első (1923-as) Hitler-puccs tervét, a fasiszták innen szándékoztak győztesen a német főváros ellen vonulni – s a nácimozgalom fellegvárává kikiáltott München volt az egyetlen német város, amelyben 1945 áprilisában, a „Bajor szabadság-akció” vezetésével fegyveres felkelés tört ki, hogy elsöpörje Hitler birodalmi helytartóját és társait. München az európai népek szomorú emlékezetében az 1938-as müncheni egyezmény városa – de az egyetlen antifasiszta diáktüntetésé is, amely a fasizmus éveiben német földön lezajlani mert! A város újabbkori története sem mentes az ellentmondásoktól, a nácizmus örökét vállalni akaró Német Nemzetidemokrata Párt hordószónokai és az Európa más országaiból áttelepültek szervezeteinek revansra uszító hangadói éppúgy beletartoznak a képbe,

mint a nemzetidemokrata pártgyűléseket puszta öklével és felháborodása erejével szétverő ifjúság s a szavazataival a város vezetésében hagyományos szociáldemokrata többséget kivívó lakosság.

München Európa szép városai között tartja számon a művészettörténet. A második világháború alatt azonban 34 szőnyegbombázást élt át (kisebb bombatámadásokat nem is említve), s a turista még most, huszonöt év múltán is szemben találja magát romos épületekkel, kopár tűzfalakkal, vagypedig olyan telkek mellett halad el, ahonnan a helyre nem állítható törmeléket már korábban elhordták. Az utóbbi időben, miután München megkapta az 1972-es olimpiai játékok megrendezésének jogát, részint gyorsult, részint lassult az újjáépítés üteme – gyorsult ott, ahol az olimpiai építkezések nem befolyásolják, s lassult ott, ahol az olimpia tiszteletére épülő földalatti vasút munkálatai miatt még megmozgatják a földet a patinás épületek alatt.

A Panoráma Külföldi Útikönyvek sorozatának ez a kötete az 1972-es olimpiai játékok színhelyére vezeti el az olvasót, miközben a város földrajzi helyzetével, történelmének tényeivel, megépülésének szerkezetével, régi és új épületeivel, múzeumainak kincseivel ismerteti meg s jónéhány hasznos gyakorlati tanáccsal is segíti. A hangulatos óváros gótikus, barokk és „bajor rokokó" műemlékei, az 1918-ig uralkodó Wittelsbach-család két városi palotája (az ősi Alter Hof s a három évszázadon át épült Residenz), az óvárosból kivezető sugárutak, amelyeket az uralkodók ízlésének megfelelően olasz-reneszánsz, angol Tudor- vagy újromantikus stílusú palotasorok szegélyeznek, továbbá a bohém művésznegyed hírében álló Schwabing és a lázas munkában olimpiai negyeddé formálódó háborús romhegyek vidéke – csupa emlékezetes látnivaló!

Az idegenforgalomhoz szokott város mindig sok magyart vonzott, mindenekelőtt híres Művészeti Akadémiája matrikuláiban találunk sok magyar nevet, többek között Munkácsy Mihályét, Hollósy Simonét, Szinyei Merse Pálét... Az útikönyv, miköz-

ben a mai magyar turista tájékozódását kívánja szolgálni, kísérletet tesz arra is, hogy a történelmi–művészettörténeti magyar–bajor kapcsolatokat felderítse. „Magyar-centrikus" tehát – annál is inkább, mivel az első magyar nyelven, magyaroknak írott, eredeti München-bedekker a hazai útikönyvkiadás történetében.

Reméljük, hogy útikönyvünk jó segítő és kellemes útitársa lesz a magyar turistáknak az érdekes város megismerésében.

ISMERKEDÉS MÜNCHENNEL

A VÁROS FÖLDRAJZI FEKVÉSE, ÉGHAJLATA, LAKÓI

München, Bajorország fővárosa, a Német Szövetségi Köztársaság (Hamburg után) második legnagyobb városa, az északi szélesség 48° 8' 23'' és a keleti hosszúság 11° 34' 28'' metszéspontján fekszik – tehát kb. azon a délkörön, amelyen Budapest, Bécs, Ulánbátor és Vancouver, s azon a hosszúsági körön, amelyen Oslo, Magdeburg, Jena, Bayreuth, Innsbruck, Bologna és Firenze.

A város a nem hajózható Isar folyó köves partjain helyezkedik el, azon a ponton, ahol a délről északnak tartó folyó maga mögött hagyja forrásvidékének, az Alpoknak, mindegyre ellaposodó, lankás tájait és egyre határozottabban fordul északkeletnek, hogy a Duna vonzásának engedelmeskedjék. Földrajzi meghatározással élve, az Isar középső szakaszának vidéke ez, s földrajzi helyzete már önmagában is kivételes fontosságot biztosít Münchennek az Alpok és a Duna között. Az úgynevezett Bajor-fennsíkon vagyunk, mintegy 40–50 km-re az Alpoktól. Ezek halványabb vagy erőteljesebb körvonalait váratlan zivatarok után, vagy ha az időjárás hirtelen rosszabbra fordul, a városból is látni lehet, szerencsés esetben hófedte ormaikkal együtt. A külföldi látogató, aki azt hitte: „alföldi" városban van, ilyenkor döbben rá, hogy 1500–2000 m-es hegyek tőszomszédságában időzik (a Zugspitze Garmisch-Partenkirchennél 2968 méter magas). Ugyanígy a békésen folydogáló, zöld vizű Isarról sem igen sejti, hogy az csak az imént tört elő egy tizenöt km hosszú szakadékból, s a

városon túl vad, tőzeges mocsarakon vág át (Erdinger Moos, Dachauer Moos).

Az Alpok közelsége hatással van a város éghajlatára; hirtelen lehűlést, záporokat hoz, s onnan fúj a főn is, ez a meleg, száraz szél, amely fejfájást, bágyadtságot s a turistának oly rosszkor jövő heves fáradtságérzést okozhat. A legkiszámíthatatlanabb és legviharosabb hónap Münchenben a július, a „Föhn" pedig, amely „hófaló szél" hírében áll, többnyire novemberben kellemetlenkedik, olyankor egy-két napig egyfolytában. Közeledését a rádió is bemondja. A hőmérséklet egyik pillanatról a másikra 15 fokot is eshet. München „főnkék" egét ilyenkor különleges, vörös szegélyű felhőalakzatok színesítik, és a főnnel kapcsolatos természeti tünemény, hogy ilyenkor az Alpok szinte kézzelfoghatóan közelinek tűnnek fel.

München éghajlata alapjában véve kellemes. A nyár napsugaras, ragyogóbb, mint a délibb hegyvidéki vagy északibb német városokban. A Bajor-Alpok lejtőiről fujdogáló szellő szelíden enyhít a kánikulán: minden éjszaka „kiszellőzteti" a várost, még a legmelegebb nyári napokon is. Münchenben az ősz a legszebb évszak, a város óarany díszei és sárguló falevelei az „arany Prágára" emlékeztetően ragyognak a déliesen kék ég alatt.

A talaj, amelyből München kisarjadt, az utolsó jégkorszak jegyeit viseli magán. A gleccserek a város környékéig terjedtek. A jég olvadásakor keletkezett folyók a hegyekből lezúdulva itt rakták le, az Alpok lábainál, a magukkal hozott törmeléket. A város átlagban 520 m magasan terül el a tengerszínt felett (a nevezetes Frauenkirche homlokzata előtt állva például pontosan 517 m-rel magasabban vagyunk a tenger szintjénél). Az ősi morénák, a város déli és délnyugati részén, erdős lankájikkal, mezőikkel, mocsaraikkal és tavaikkal különleges bájt kölcsönöznek a mai Münchennek, s jóvoltukból nevezik Münchent Németország egyik legszebb fekvésű városának. Közvetlenül München nyugati peremén találjuk a Speichersee nevű tavat, amelynek partvidéke valóságos madárparadicsom.

A város északi részén két „újonnan épült" domb emelkedik: Oberwiesenfeld és Luitpoldpark. Mindkettő, akárcsak a város déli felén a Neuhofer Hang, a második világháborús romok törmelékéből keletkezett. Hét millió m^3 törmeléket hordtak ide, később humuszos földdel fedték le, füvesítették és fásították.

A város területe 310 km^2, lakosainak száma 1 281 700 (1968). München a leggyorsabban növekvő nyugatnémet város: lakóinak száma hosszú éveken át évi húszezerrel gyarapodott, 1967 volt az első év, amelyben ez a szám a 10 000 alatt maradt – 1968-ban viszont több mint 37 000 új lakost regisztráltak. Várható, hogy a további években a város környéke, amelynek kisebb-nagyobb falvaiban, üdülőhelyein, régebbi tisztviselőtelepein és újkeletű bolygóvárosaiban jelenleg több mint másfél millió ember él, még a mainál is népesebb gyűrűt alkot majd München körül. Az utóbbi években keletkezett, új települések a város peremén Fürstenried, Hasenbergl, Blumenau, Am Lerchenauer See, Neuabing és Oberföhring. Épülőben van még a 80 000 lakos számára tervezett Perlach.

A város neve voltaképpen földrajzi megjelölés. München mai belvárosának közepén, a Petersbergl (Péter-dombocska) tetején, több mint ezer évvel ezelőtt valószínűleg Benedek-rendi szerzetesek kápolnát emeltek. A kápolna körül kis falu alakult ki, s neve nem lévén, valahogy így emlegették a környéken: „ott a szerzeteseknél", „fent a barátoknál", azaz „ze den munichen" (mai németséggel: „bei den Mönchen"). Innen származtatják a város címerében látható barátcsuhás alakot is, akit kedélyesen müncheni gyereknek (Münchner Kindl-nek) neveznek. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a XIII. század végéről fennmaradt latin feliratú városi pecsét (sigillum civitatis monacensis) egy kéttornyú építmény gótikus ablakmélyedésében csuhás barátfejet mutat (profilban). Azóta a szerzetes alakja, hol gömbölydedebb, barokkos formában, hol stilizáltabb alakban, mindig ott volt a müncheni érméken, pecsétekben, a városi intézmények címerében, sőt a városi villamoskocsik oldalán ma is láthatjuk.

135 millió évvel ezelőtt cápák úszkáltak a mai München keleti peremén a jurakori tengerben. Münchentől északnyugatra, Solnhofen városkában, a Max-hegyen levő múzeumban láthatók azoknak a szárazföldi és viziállatoknak a földi maradványai (mintegy 600 fajta kövület), amelyeket a környék táblás mészköveiben találtak. Ezek a világviszonylatban ritka leletek, amelyeken részben még a halszálkák és a pikkelyek is megmaradtak: tintahalak, tengeri csillagok, kagylók, rákok, teknősbékák stb. A legrégebbi ismert ősmadarat is itt találták meg, teljes tolldíszében.

Időszámításunk előtt körülbelül 1200 esztendővel az illirek, Délkelet-Európából jövet, megtelepedtek az Alpok északi peremén. Mintegy 700 évvel később az ellenkező irányból, nyugat felől, kelták vándoroltak be az Alpok lábainál elterülő fennsíkra. Időszámításunk előtt 15-ben a rómaiak szállták meg a vidéket és Raetia nevű provinciájukhoz csatolták. Utánuk keleti gót uralom következett, majd időszámításunk után 500 körül, a nagy népvándorlások vége felé, a mai Csehország területéről ide húzódó bajorok (Bajuwaren) kezdtek itt megtelepedni.

A bajuvárok országának története – vagyis Bajorországé – körülbelül időszámításunk után 555-től kezdve követhető nyomon. Ez idő tájt a legrégibb ismert bajor hercegi nemzetség, az Agilolfinger-család uralkodott ezen a vidéken, a bajuvár parasztok fölött. A bajor törzsi hercegség székvárosa azonban még nem München, hanem Regensburg. Itt alapított 740 táján püspökséget az a Bonifatius nevű angolszász hittérítő, aki a freisingi, salzburgi, passaui és eichstätti püspökség alapítója is volt, és „a németek apostola" nevet érdemelte ki (a frank és a szász vidékeken azonban eredménytelenül járt és 754-ben egyik hittérítő útján agyonverték).

Az Agilolfinger-család 788-ig volt uralmon; ekkor Nagy Károly római császár legyőzte az ellene támadni próbáló

Tasziló bajor herceget és Bajorországot bekebelezte a frank birodalomba. Nagy Károly halála után azonban széthullott a birodalom, s hiába próbálta III. Károly, a Kövér, még egyszer egyesíteni, Bajorország keleti határain új ellenséggel, a magyarokkal kellett szembenézni. 907-ben a magyarok elfoglalják az Enns folyótól keletre eső területet, s majd ötven évig hatalmukban tartják annak ellenére, hogy Arnulf bajor herceg 909-ben valamint 913-ban vereséget mér rájuk. A kalandozó magyarok felett aratott győzelem azonban csak 955-ben, a Lech mezején válik teljessé, és ennek eredményeképpen sikerül I. (Nagy) Ottó német királynak helyreállítania a „bajor Ostmark"-ot. Ottó Bajorországot az öccsének, Henriknek ajándékozta, s ezzel az uralkodóházzal kerül később rokonságba a magyar Árpád-ház.

Géza fejedelem elsőrendű feladatának tartotta, hogy a német-római császárral fennálló vitás kérdéseket rendezze. Békés közeledési szándéka jeléül fiának, a későbbi I. István királynak, bajor hercegnőt kért feleségül. Gizellával számos „pilises fejű" bajor pap és beretvált arcú bajor lovag jött az esztergomi királyi székhelyre. Géza ezekre a bajor páncélos lovagokra is támaszkodott, amikor a magyar nemzetségfők ellenében hozzákezdett a fejedelmi hatalom megszilárdításához. Ezek a lovagok ott harcoltak fiának, Istvánnak oldalán is a Rába partján a német császár ellen vívott győzelmes csatában. A királyi ezüstpénzt bajor mintára verték, s néhány bajor lovagnak: Vencelinnek, Tibaldnak és Pázmán vitéznek nevét is megőrizte a történelem.

A bajor föld még az ezredforduló előtt a Welf-család kezére jut. Vállalkozó kedvű család ez. Henrik herceg, akit a „Büszke" néven emlegetnek, 1137-ben megkaparintotta Szászországot és harcolt a német-római császár, III. Konrád fennhatósága ellen. Fia, „Oroszlán" Henrik, Bajorország és Szászország hercege, München létrejöttében sorsdöntő szerepet játszott. Ő alapította azt a második települést, amely csakhamar eggyé olvadt a Péter–dombocskán épült kápolna körül kialakult kis faluval.

E második település története egy középkoriasan brutális rablóhadjáratra vezethető vissza. „Oroszlán" Henriknek szemet szúrt, hogy birtoka határán, egy Föhring nevű településnek az Isaron átvezető fa-

hídján busás hídvámot szed a freisingi püspök. A herceg 1158-ban leromboltatta a föhringi fahídat és néhány kilométerrel északabbra építtetett egy újabbat. Ezt a püspök várható bosszújától a folyó nyugati partján felállított táborának katonái védték. A tábor, a katonák családtagjaival, faluvá duzzadt, a herceg pedig beszedte a hídvámot. Henrik néhai fahídja helyén ma a Ludwigsbrücke (l. 66. old.) szeli át az Isart. Barbarossa Frigyes német–római császár, III. Konrád örököse, utólag szentesítette a befejezett tényt: jóváhagyta Henrik herceg önkényeskedését, sőt megadta a katonai táborból lett kis településnek a vásártartás és a pénzverés jogát is. Fennmaradt az az augsburgi birodalmi gyűlésen, 1158. június 14-i dátummal kiadott oklevél, München „születési bizonyítványa", amelyen Barbarossa Frigyes kézjegyével és pecsétjével hitelesíti, hogy az Isar-híd s a többi kedvezmény Münchent illeti. Táborában Henrik herceg a bíráskodás jogát is gyakorolta, peres ügyekben igazságot tett, a település köré pedig 1175-ben városfalat kezdett építtetni.

„Oroszlán" Henrik még tovább próbál terjeszkedni, és mint apja, expanziós politikát folytat az Elbától keletre fekvő, szlávok lakta területen. Itt a várak egész sorát építteti az általa elfoglalt vidéken (Lübeck városa is neki köszönheti keletkezését). 1181-ben azonban kiesett Barbarossa Frigyes kegyéből. Az egyház is kiátkozta, és földönfutóvá vált, mert a harmadik keresztes hadjárathoz nem akart sereget állítani.

1147-ben a német–római császár keresztes hadaival hazánkon is áthaladt. A császár kíséretében volt Otto von Babenberg freisingi püspök, kora egyik legjelentékenyebb német írója, aki később megírta Barbarossa Frigyes császár történetét. Ebben a „Gesta Friderici I. imperatoris" című művében nem kis lekicsinyléssel számol be az általa tapasztalt magyarországi „barbár" viszonyokról: felrótta, hogy az ország „kevés kőépítménnyel és házzal díszeskedik", és mivel a lakosságnak „a falvakban és helységekben igen silány, azaz csak nádból, ritkán fából és még ritkábban kőből való házaik vannak, azért az egész nyári és őszi időben sátrakban laknak". Rokonszenvét nem nyerte el a lakosság sem: „az említett magyarok pedig rút ábrázatúak, szemük mélyen ülő, alacsony termetűek . . . " – írta. Barbarossa Frigyes azonban, a harmadik keresztes hadjárat egyik vezére, 1190-ben belefulladt a kisázsiai Szalef folyóba – és II. Endre magyar király, Barbarossa csodálója, szervezte meg s vezette az ujabb keresztes hadjáratot. Később, amíg a király seregeivel az ország határain túl Holicsban harcolt, me-

ráni (vagyis bajor) feleségét, Gertrudist, Bánk bán „a békétlenek" biztatására 1213-ban meggyilkolta. Gertrudis és léha öccse, Ottó, Berthold bajor herceg gyermekei voltak, és — miként Tiborc panaszából tudjuk! — sok gyűlölt, naplopó „ritter"-t hoztak magukkal a magyar királyi udvarba.

Oroszlán Henrik hűbérbirtokát Wittelsbach Ottó kapta meg Barbarossa Frigyes császártól, kivéve Bajorország déli területeit (nagyjából a mai Ausztriát), amit Barbarossa önálló hercegséggé tett. A Wittelsbach-család pedig tagjai között megosztotta a bajor földet és 1255-ben külön Felső- és Alsó-Bajorországot alakítottak ki belőle. (E két országrész csak 1506-ban, IV. Albrecht alatt egyesült újra.) Ettől függetlenül, a XIII. századtól kezdve egészen 1918-ig, a forradalomig, amely előzte: – a Wittelsbach-dinasztia uralkodik Bajorország fölött.

BAJORORSZÁG A WITTELSBACHOK ALATT

1255-ben Lajos herceg, a Szigorú, München választotta székhelyéül. Innen számítódik a város felvirágzása. Lajos 1255 táján várat építtet magának a város északkeleti részén, egy kis domb oldalában, amelyet mindenfajta támadás ellen az Isarnak egy - ma már nem létező – mellékága is védett. Ez a Herzogsburg (hercegi vár) volt a Wittelsbach-család első rezidenciája Münchenben. Lajos egyébként kiérdemelte a Szigorú nevet: 1263-ban például lefejeztette feleségét, Brabanti Máriát, később viszont, ha nem is szigora enyhültével, de bűnbocsánat reményében, ciszterci kolostort építtetett Fürstenfeldben.

A hercegi székváros területe ez idő tájt hirtelen kiterjed: újabb kis települések, valamint több kolostor gyűrűje veszi körül kívülről a városfalat, s hamarosan második városfalat kell építeni. Ez a második fal, amelyet Szigorú Lajos utódai, Rudolf herceg és Bajor Lajos építtettek meg 18 év alatt, egyébként határt is szabott, hosszú évszázadokra, a város továbbterjedésének. München a XIX. század elejéig megmaradt e városfalak határain belül.

München a középkor fontos kereskedelmi csomópontja volt: a sószállítmányok útja délkelet felől, Salzkammergutból jövet, előbb a föhringi, majd az Oroszlán Henrik által épített fahídon vitt északnak.

Az Isar folyó is fontos kereskedelmi útvonallá fejlődik, tutajok ereszkednek alá, s a Dunán át – egyes krónikások szerint – Bécsig, sőt magyar földre is eljutnak a bajor kereskedők. 1294-ben adják ki az első városi statutumot. 1311-ből maradt fenn az az oklevél, amely a fogalommá vált müncheni „Dult"-ot (azaz vásárt) említi.

Bajor Lajos herceg 1314-ben királlyá, 1328-ban császárrá koronáztatja magát. Az ő uralma alatt következett be az a szörnyű tűzvész (1327-ben), amelynek a város egyharmada, számos templom és egész házsorok estek áldozatul. A város ez idő tájt Németország legjelentősebb városa, a „német nemzet szent római birodalmának" székhelye, lakosainak száma eléri a tízezret, s a Herzogsburg az első állandó császári rezidencia német földön. Különös kegyként a császár felruházza a várost a birodalom színeivel: innen a város lobogójának színe, az ismert feketesárga (ez utóbbi voltaképpen aranyszín).

Bajor Lajos császár egyébként hadilábon állt a pápával és védelmébe vette, tanácsadójának, sőt gyóntatójaként alkalmazta az egyházból kiközösített Wilhelm von Occamot. Az Angliában született, skót származású Occam (vagy Ockham) előzőleg a párizsi egyetemen tanított, s filozófiai nézeteiben a hit és a tudomány szigorú különválasztását követelte – ezáltal a vallásnak nem alárendelt természettudományok fejlődését szolgálta. 1324–28-ban Avignonban eretnek tanok hirdetése miatt perbe fogták, bebörtönözték, innen megszökött, Bajor Lajoshoz menekült, s Münchenben számos traktátumot írt a pápa ellen. Itt is halt meg (utcát is neveztek el róla: Occamstrasse, l. 154. old.), halála előtt mindenesetre megpróbált kibékülni az egyházzal. Pártfogója, a király ekkor már két éve halott volt...

Állam és egyház: e kettő harca vagy egyetértése nemcsak az

egyén sorsát szabta meg a középkorban, hanem elejétől fogva hatott München egész történetére. A kápolna, amelynek a nevét köszönheti, és a freisingi püspök elleni hadicsel, amelynek a létét – még a kezdet kezdetén meghatározták a város fejlődésének irányát. A kora középkori Münchennek két középpontja volt: az egyik a vallási központ, a Petersbergl környékén, a legrégebbi templommal, a másik a Herzogsburg, a világi hatalom jelképe. München sohasem volt szabad birodalmi város, mint például Augsburg vagy Nürnberg. És valahányszor szabaddá próbált lenni, újra meg újra térdre kényszerítették.

A szó legszorosabb értelmében így történt ez 1385-ben, miután a herceg kémjét, az egyik városatyát, a városi polgárság lefejeztette — térden csúszva kellett a város urától bocsánatért esdekelni, és (ami ennél is fontosabb) a város kapuinak kulcsait is ki kellett a hercegnek szolgáltatni.

Hosszú évekig nincs nyugalom Münchenben, a céhek lázadoznak, felkeléseket szerveznek; ezeket – köztük a legnagyobb méretűt, az 1397. évit is – természetesen rendre leverik, mégis ezeknek a mozgolódásoknak köszönhető, hogy a város kormányzása egyre inkább a polgárság kezébe kerül. A Wittelsbachok viszont még jóval korábban, az első zendülés után, 1384-ben áttették székhelyüket a város északibb részébe (ez idő óta nevezik az általuk elhagyott Herzogsburgot „Alter Hof"-nak, Régi udvarnak; l. 82. old.). Az új várnak Neue Veste, azaz új erősség lett a neve, ez biztonságosabbnak látszott, mivel a háta mögött szabad mezőség terült el. (A Neue Veste vagy Neuveste beleépült a későbbi Residenz hatalmas komplexumába; l. 94. old.).

Az új század újabb tűzvészt hoz: 1429-ben leég a város egy része. A további hírek azonban már fontos új építkezésekről számolnak be. 1468-ban elkezdik a Frauenkirche (Miasszonyunk temploma; l. 53. old.), 1470-ben az Altes Rathaus (Régi városháza; l. 61. old.) építését.

Hartmann Schedel nevezetes „Világkrónikā"-ja, amelynek néhány féltve őrzött példánya hazánkban is megtalálható, így írja le a várost: „Nemes, nyilvános és magánépületei túltesznek más városokon, mert itt igen szép házak vannak, tágas utcák és bizony ékesen díszített templomok". A „Világkrónika" pompás fametszetet is közöl Münchenről, anno 1493: a kép előterében a zavaros vízű, homokpadkás Isaron kacskaringós híd ível át, kis őrházzal a közepén; látható a kettős városfal komor méltóságú gyűrűje, s fölötte a szűk helyen, a mai Óvárosban, egymásra zsúfolódó templomtornyok közül két templom tornyai emelkednek ki: a Péter–dombocskán épült Péter–templomnak, az „Öreg Péter"-nek (Alter Peter; l. 63. old.), München legrégibb plébániatemplomának az idő tájt még kettős tornya, s a Frauenkirche akkoriban még csonka tornyai. A két templom között egy keskeny, gótikus épületben, amelynek csúcsán zászló leng, a Herzogsburgra ismerhetünk. A város hátterében szelíd dombok hullámsora húzódik.

1506-ban IV. Albrecht herceg törvénybe iktatja, hogy csak az elsőszülött fiú örökölheti a trónt. Ő az, aki egyesíti Alsó- és Felső–Bajorországot. München az egyesült hercegség székvárosa lesz, s kezdi elhomályosítani a környező városok fényét: mert bár a mesterdalnokok például nürnbergiekként kerültek be a köztudatba, legnevesebb képviselőjük, a cipész Hans Sachs, 1511 táján Münchenben, Lienhard Nunnenbeck takácsmestertől tanulta a mesterdalolást...

Az 1517-es pestis-év azonban évekre visszaveti München t a fejlődésben (emlékére, azaz inkább a szörnyű járvány megszűnésének emlékét ünneplendő) hét évenként még ma is eljárják Münchenben a Schäffler-táncot (l. 60. old.). Mivel a pestis után a hordókészítő céh tagjai, a kádárok, bognárok merészkedtek elsőnek az utcára, furulya- és trombitaszóra táncoltak a házak előtt s új életkedvet igyekeztek önteni a lakosságba, IV. Vilmos herceg azzal az előjoggal jutalmazta őket, hogy táncos mulatságukat ezentúl minden hetedik évben megismételhetik.

1517: Ez az az év, amelyben Luther Márton kiszögezi téziseit a wittenbergi templom kapujára. A reformáció térhódítását a polgárok körében a hercegi család hamarosan a jezsuiták behívásával próbálja ellensúlyozni. IV. Vilmos még csak a Duna-

menti Ingolstadtba telepíti őket, az 1555-ben általa itt alapított jezsuita kollégium a legrégebbi egész Németországban; V. Vilmos, a Jámbor, viszont már Münchenbe szólítja őket, 1583-ban építtetni kezdi számukra a Mihály-templomot (Michaelskirche; l. 51. old.), két évvel később pedig a jezsuita kolostort. A templom tornya ugyan 1590-ben beomlott, ez azonban már nem akaszthatta meg az ellenreformáció útját. Egyre véresebb út volt ez: kezdetben még csak kiutasították Münchenből a protestáns prédikátorokat, később már kivégzések is előfordultak. A város délkeleti lakatlan végén, a jezsuita templom mögött, új rezidencia épül: a Maxburg (Miksa herceg vára).

Mivel ebből a reneszánsz épületből napjainkra csak egy torony maradt fenn (l. 68. old.), emlékeztetőül idézzük fel egy kortársi útleíró, Philipp Hainhoffer augsburgi tanácsúr 1611–13-ból keltezett beszámolóját: „Igen szép, nagy és jól ápolt kertje van csinos részletekkel, szép nagy vára a városárok fölött, a víz túlsó partján, s itt három sor szőleje is van, ezeket Őfensége Magyarországból, Ausztriából, a Rajna és a Neckar vidékéről, Itáliából és Franciaországból és még más helyekről hozatta tetemes költséggel, hogy keresztezze őket. Az elmúlt évben 50 vödörnyit szüreteltek ebből a szép és jó borból . . . ".

Az útleírás dátuma egybeesik a nevezetes „vilmosi ünnepek" korszakával is: V. Vilmos, a Jámbor, az egyházi ünnepeket, de még udvari színháza bemutatóinak napját is azzal ünnepelte, hogy Münchenben patakokban folyt a bor.

Szőlő a város több helyén termett – így a mai Belváros legközpontibb pontján, a Marienplatz oldalában, a Weinstrassén is (Bor utca; l. 79. old.). V. Vilmos egyébként nemcsak Bacchusnak, hanem Gambrinusnak is áldozott: 1589-ben ő alapította az udvari serfőzőházat (Hofbräuhaus; l. 84. old.). Az a hét országra szóló lovagi torna, amelyet 1568-ban, Lotharingiai Renáta hercegnővel tartott fényes esküvője alkalmából rendezett, fogalom mind a mai napig: a Városháza tornyán, a harangjáték alatt, a Schäfflertanzcal egyidőben e lovagi tornát is felidézik a bábuk (l. 60. old.).

I. Miksa uralkodása alatt 1623-ban Bajorország választófejedelemség lesz. S az ellenreformáció terén teljes elkötelezettséget

vállaló Wittelsbachok – akárcsak a Habsburgok – a harmincéves háborúban a Katolikus Liga oldalán harcolnak. Ennek következtében a legjelentősebb ellenfél, Gusztáv Adolf svéd király 1632-ben csapatai élén bevonul Münchenbe és példátlan hadisarcot követel: 300 000 tallért! Amikor pedig a váltságdíj kifizetése késik, 42 müncheni tuszt ki is végeztet (némelyiküknek, egy Agricola nevű kanonoknak, egy Gotthard nevű jezsuita szerzetesnek, valamint Albl és Sigl ferences rendi barátnak az emlékét utcanév őrzi a városban). 1634-ben spanyol és császári seregek szállják meg a várost.

München lakosainak száma a harmincéves háború előtt 22 000 körül mozgott. A háború és az azt követő pestisjárvány következtében a lakosság száma kilencezerre esik vissza. S ha késve is, Bajorországot is eléri a parasztháború hulláma: 1633–34 telén harmincezer paraszt kap kaszára-kapára, hogy megszabadítsák magukat a háborús adóktól és a zsoldosok bekvártélyozásától. A szervezetlen parasztcsapatokat azonban 1634 januárjában Ebersbergnél leverik. 1638-ban pedig a Frauenkirche főoltárán felállítják I. Miksa választófejedelem fogadalmi Mária-oszlopát, amely 1890 óta az Új Városháza előtt áll (Mariensäule; l. 58. old.). A Mária-oszlop a hála kifejezése volt az 1620. november 8-i fehérhegyi csatában aratott győzelemért (a Habsburg-uralom elleni cseh felkelést, amelyet Bethlen Gábor is támogatott, itt zúzták szét. Ennek következményei a magyar történelemre is kihatottak – a csehek oldalán álló Bethlen Gábornak le kellett mondania a magyar királyi címről!) A Mária-oszlop lábánál négy allegorikus figura jelezte, mit tekint Bajorországra nézve főveszélynek a választófejedelem: a vipera által megszemélyesített pestist, az oroszlán formájában megtestesített háborút, a baziliszkus alakjában settenkedő éhínséget és az eretnekséget, amely sárkány alakjában üti fel a fejét.

A háborús megpróbáltatásoknak azonban korántsem szakadt vége. Az 1679-ben trónra lépő II. Miksa Emmánuel hazánkban is villogtatja kardját: a szövetséges hadak élén, Lotharingiai

Károly oldalán, 1686. június 18-án kezdi meg Budavár utolsó ostromát a megszálló török ellen. Később szembekerül a Habsburgokkal, a spanyol örökösödési háborúban a franciák oldalára áll, s mivel a hadiszerencse forgandó, 1704-től 1714-ig osztrák megszállók az urak Münchenben, a választófejedelem pedig kénytelen a francia király, XIV. Lajos egyik kastélyában enni a menekültek kegyelemkalácsát. Emigrációja hetedik évében állítólag már hitele sem volt, lovai napokig nem kaptak abrakot és cselédsége is elhagyta. Az osztrák megszállóknak azonban, akik hazánkban is ismert szokásuk szerint erőszakkal „toborozták" a falvak férfilakosságát katonának, a bajor parasztság fegyveres ellenállásával kellett megküzdeniök. 1705 novemberében már 24 000 paraszt vonul felfegyverkezve a fővárosban berendezett osztrák főhadiszállás ellen. Vezérük a legendás kocheli kovácsmester, akinek neve nem maradt fenn, de haditetteinek híre igen: néhány kisebb várost sikerült elfoglalnia, és csak két csatában, december 24-én München elővárosában, Sendlingnél, január 8-án pedig Aidenbachnál tudta az osztrák haderő a szedett-vedett parasztsereget leverni. A „sendlingi gyilkos karácsonyt" ma is emlegetik Bajorországban.

1714-ben a rastatti béke visszaadja II. Miksa Emmánuelnek Bajorországot. Még tizenkét évig uralkodik. Utódainak – Károly Albrechtnek és III. Miksa Józsefnek – ismét meggyűlik a bajuk a Habsburgokkal, mert belekeveredtek az osztrák örökösödési háborúba. A magyar történelemből emlékszünk: Mária Terézia trónraléptekor II. Frigyes porosz király hadüzenet nélkül bevonul Sziléziába – példáját követik a franciák és a bajorok. Ekkor ajánlják fel a magyar karok és rendek életüket és vérüket... Időközben a Wittelsbach-ház újabb császárt ad a német-római birodalomnak: Károly Albrechtet 1742-ben VII. Károly néven császárrá választják, de hamarosan el is űzik. 1750-ben mindmáig felderítetlen okból tűz üt ki a müncheni rezidenciában, s leég a vár legrégibb része, az 1384-89 között épült Neue Veste (Új Erősség).

„Canaletto pinxit" jelzéssel fennmaradt a nagynevű olasz tájképfestő nem kevésbé neves unokaöccsének, Bernardo Belottónak, aki ugyancsak Canalettónak nevezte magát, egy 1761-es keltezésű látképe „a bajor választófejedelmi fő és székvárosról, amilyennek az estefelé az Isar–híd felől mutatkozik". A derűs hangulatú kép előterében a még beépítetlen jobb partot látjuk, a túlparton azonban a város sziluettje már megfelel a Münchenre évszázadokon át oly jellemző képnek: domináns a kéttornyú Frauenkirche, a gömbölyded toronysisakokkal, közelében, sok más templom tornya közül is markánsan kiemelkedik a pengeélű Öreg Péter-torony, s a beépített terület két szegélyén könynyen megkülönböztethető a Salvator-templom karcsú, henger alakú minaretszerű tornya, illetve a teatinus templom jellegzetes toronygyűrűs, kupolás épülete. Az Isar kanyargós hídját inkább csak sejtjük, eltakarják a hídfőre épült vám-, só- és mázsálóházak. A magas ég alatt összezsúfolódó belváros, amelyet békésen ölel körül a városfal s az Isarkapu is inkább díszéül szolgál, nem zárául; a sok lombos fával és falusias fakerítéssel barátságos képet mutat.

Újabb háborúk, megpróbáltatások következnek. 1777-ben kihal a Wittelsbachok bajor ága. Korábbi egyezség értelmében a pfalzi Wittelsbach-ág örökli a trónt. Károly Theodor választófejedelem ünnepélyesen be is vonul Münchenbe, de II. József osztrák császár elérkezettnek látja a pillanatot, hogy Bajorország egy részét bekebelezze birodalmába. A háború kiterjed: II. Frigyes porosz király, hogy a Habsburgok hatalmának növekedését megakadályozza, preventív háborút indít: bevonul Csehországba. A poroszok azonban vesztettek (ellátási-utánpótlási nehézségeik miatt hamarosan vissza kellett vonulniok) s velük vesztettek a bajorok is. A tescheni béke 1779. március 15-én Ausztriának ítélte az addig bajor Inn-melléket. Így végződött az úgynevezett bajor örökösödési háború, amelyet a német népnyelv csak „krumpliháború"-nak nevez, mert a krumpli (vagy inkább a hiánya . . .) döntötte el a kimenetelét.

A pfalzi vidékről jött új uralkodó középkoriasan kemény stílust vezetett be Münchenben: 1791-ben úgy vélte például, hogy a városi tanácsülésen megsértették őt, s a tanácsuraknak a Maxburgban térden állva kellett mégcsak nem is a választófejedelem színe előtt, hanem arcmása előtt bocsánatért esdekelniök. Mi

sem természetesebb, hogy 1793-ban csapatokat küldött a francia forradalom leverésére. Halálával azonban (1799-ben) kihalt a Wittelsbachok pfalzi ága is, és a zweibrückeni távolabbi rokonság került uralomra IV. Miksa József személyében. A francia visszaütést, Napóleon vezényletével, az ő uralkodása alatt élte meg a város.

1802-ben Napóleon elfoglalja Bajorországot, csapatai bevonulnak Münchenbe. Miksa József választófejedelem, mivel a Habsburgok segítségére nem számíthatott, kiegyezett Napóleonnal és kötelezte magát, hogy minden hadműveletében támogatja Franciaországot. Ellenszolgáltatásként Napóleon 1806. január 1-vel királlyá tette meg; Bajorország belépett a legyőzött német államok Napóleon alapította Rajnai Szövetségébe. A francia forradalmi vívmányok éreztetni kezdik hatásukat bajor földön is: 1803-ban elkobozzák az egyházi javakat és feloszlatják a szerzetesrendeket; 1808-ban eltörlik a jobbágyságot és a nemesség adómentességét. Amikor azután Napóleon hatalma inogni kezdett, I. Miksa József király, ha óvatosan és ha utolsóként is, csatlakozott a Napóleon elleni koalícióhoz: így sikerült magát és királyságát átmentenie. 1814. március végén a szövetséges csapatokkal együtt a bajorok is bevonultak Párizsba.

Hogy Napóleon nem bízott meg teljesen a királlyá emelt választófejedelemben, arról sok egyéb tény mellett az is tanúskodik, hogy hívét, Eugène Beauharnais marsallt, akit Olaszország alkirályává tett meg, 1806-ban összeházasította a bajor király lányával, a későbbi I. Lajos nővérével. Napóleon bukása után a bajor uralkodóház a francia sógornak a bayreuthi kastélyt jelölte ki tartózkodási helyül, részint bosszúból, részint hálából – mert a bayreuthi őrgrófság francia birtok volt mindaddig, amíg Napóleon 1810-ben a párizsi államszerződésben Bajorországnak nem juttatta.

Napóleon müncheni tartózkodásáról számos anekdota járja. A legmünchenibb ezek közül az, hogy Napóleon főzeneigazgatónak Párizsba akarta vinni a Hofbräuhaus muzsikusát, Sulzbeck uramat. De Sulz-

beck nem állt kötélnek, szívesebben maradt a bajor fővárosban, ahol napi 30 liter sörrel honorálták művészetét... Ha zenészt nem is, képeket viszont zsákmányolt Napóleon Münchenben: 72 értékes festményt szállíttatott Párizsba a Wittelsbachok régi képtárából, s ezek közül később csak 27-et sikerült visszaszerezni.

A napóleoni időkben kezdték a városfal maradékát és a városkapukat bontani. 1804-ben eltűnik az 1493-ban épült Jungfernturm (Szűz-torony), amelyben állítólag egyéb kínzóeszközök mellett egy vasszűz is állt; csákány alá került a Schöner Turm (Szép-torony), amely 1157-ből származott és színes freskóinak köszönhette az elismerő jelzőt. Napóleon bukása után épülni kezdenek az új korszak új emlékművei: a waterlooi csata évfordulóján, 1841. június 18-án saját kezűleg rakja le a Feldherrnhalle (Hadvezérek csarnoka; l. 78. old.) alapkövét I. Lajos király: két hadvezér – a svédek ellen küzdő Tilly és a franciák ellen harcoló Wrede – emlékére. A nevezetes Theresienwiesén (Terézia-mező; l. 190. old.), amely a felesége nevét viseli, 1843-ban a király megbízásából épülni kezd a Ruhmeshalle (Dicsőség csarnoka; l. 193. old.), amelyet érdemes bajorok 86 életnagyságúnál nagyobb szobra díszített. 1844-ben kezdik építeni a Siegestort (Győzelem kapuja; l. 148. old.), amely a Napóleon elleni felszabadító háború bajor csapatainak hivatott emléket állítani, és 1846-ban adott megbízást a király a Propyläen (Propileák; l. 167. old.) megtervezésére az athéni Akropolisz bejáratának mintájára, hogy másodszülött fiának, aki I. Ottó néven görög király lett, dicsőségét hirdesse.

I. Lajos, egyébként a legjelentősebb bajor király, alakította ki 1825–48 között München mindmáig érvényes arculatát s a város második megalapítójának tekinthető. Kivétel nélkül minden München-monográfiában olvashatók híres szavai: „Olyan várost akarok csinálni Münchenből, hogy ne mondhassa senki: ismeri Németországot, ha München még nem látta". Elhatározása megvalósításához még trónörökös korában hozzáfogott, 1815-ben utasítást adott a Glyptothek (Szobortár; l. 166. old.)

München város 1477-ből származó címere, Erasmus Grasser híres alkotása

München látképe az 1493-as Schedel-féle „Világkrónika"-ból

A mai München látképe, a Miasszonyunk temploma, az „Öreg Péter", az Új Városháza, a Szentlélek-templom és a Szalvátor-templom tornyával (a háttérben az új Olimpia-torony)

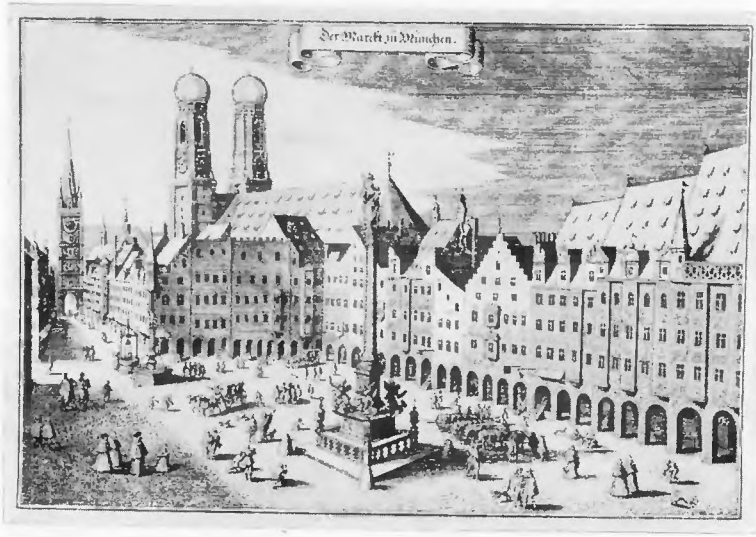

„München vásártere"-nek nevezi ez a régi metszet a Marienplatzot; középén az 1638-ban felállított Mária-oszlop

A Marienplatz ma

A bajor népviseleti felvonulás ma is elmaradhatatlan programpontja a müncheni „októberünnep"-nek

megépítésére, és szakembereket küldött Olasz- és Görögországba, az ásatásoknál felszínre került műkincsek felvásárlására. Trónralépte után megbízást adott egy akkoriban még városszéli mezőségen az Alte Pinakothek (Régi Képtár; l. 172. old.), és 1838-ban, illetőleg 1846-ban ugyanitt további két múzeum építésére. Mint a művészetek barátja, számos neves építészt, festőt, szobrászt hívott székvárosába – ő tette Münchent a művészetek egyik európai központjává. A Ludwigstrasse (vagyis a róla elnevezett Lajos út), München nyílegyenes sugárútja is neki köszönheti létrejöttét, s 1827-ben Landshut városkából Münchenbe helyezte át a bajor egyetemet. Még a nevezetes müncheni parkban, az Englischer Gartenben (Angol-kert; l. 157. old.) is találkozunk építészeti tevékenysége emlékével: a Monopteros nevű kis körtemplomot, a mai ifjúságnak is kedvelt randevuzóhelyét ugyancsak ő rendelte. S a hagyományos októberünnep (Oktoberfest; l. 225. old.) a Theresienwiesén, az ő eskövőjére utal: még trónörökös korában tartotta esküvőjét Terézia szász hercegnővel s az azóta Teréziáról elnevezett mezőn 16 napos népünnepélysorozatot rendezett. Terézia királyné vezette be – a német földről az egész világra átterjedt – karácsonyi fenyőfadíszítés szokását Münchenben; s miközben a Residenz udvarán felállított karácsonyfának csodájára jártak az emberek, a korabeli lapok tanúsága szerint egyesek azon elmélkedtek, vajon nem „pogányság"-e ez... Lajos uralkodása alatt avatják fel az első vasútvonalat München és Augsburg között (1840-ben). A mai értelemben vett idegenforgalom, a lakosság e fontos és immár hagyományos jövedelmi forrása, ugyancsak a lajosi években alakul ki.

Lajos király konszolidáltnak tűnő uralma utolsó szakaszában azonban sajátosan müncheni módra mutatkozik meg a nép elégedetlensége. 1844-ben, a sör árának jelentéktelen emelése miatt (egy krigli sör ára az addigi 6 krajcár helyett hat és fél krajcárra emelkedett) valóságos zendülés tört ki. Franz Xaver Gabelsberger, a német gyorsírás feltalálója, így írta le az eseményeket: „A sörfőzők házaiban fel a harmadik emeletig egyetlen ablak sem maradt bezúzatlan, egyetlen ajtó sem betöretlen, az üzletekben nem kímélődtek meg sem az asztalok, sem a

székek, sem a kályhák, sem az órák, nem maradt egészben semminemű edényféleség, s mintha kommandóra történt volna, tíz perc alatt a néptömeg bevégezte a rombolást minden házon, s a csendőrök alig-alig merészkedtek a közelébe. Mindez három napon át ismétlődött, míg csak ki nem függesztették a hirdetményt: »A helybéli sörfőzők kijelentik, hogy továbbra is 6 krajcárért kívánják mérni a sört« ."

1848 februárjában Münchenben is kitör a forradalom. A király beleegyezését adja a polgári reformokhoz, de ez nem nyugtatja meg a város népét, ismét ostrom alatt állnak a sörgyárosok házai, az utcán széttépett bankjegyeken gázolnak, a király költséges udvartartását és még költségesebb szeretőit emlegetik. Lola Montez, a spanyol táncosnő, akit a király 1846-ban Landsfeld grófnő néven nemesi rangra emelt, március 12-én eltávozik ugyan a városból, de a botrány nem akar elülni, és március 20-án a király lemond fia javára. Az új király, II. Miksa, 1849 tavaszán porosz csapatok segítségével leveri a pfalzi felkelést és helyreállítja a Wittelsbach-ház uralmát.

II. Miksa folytatta apja városépítő tevékenységét: a róla elnevezett új sugárút, a Maximilianstrasse, amely átlép az Isaron s a kevésbé lakott jobb partot is bekapcsolja a város vérkeringésébe, jelzi a fejlesztés irányát. München területe növekedni kezd, 1854-ben hozzácsatolnak három, ugyancsak az Isar jobb partján fekvő helységet, s München, amely 1700 táján még csak 24 000 főt, 1800 körül pedig 40 000 lakost számlált, a múlt század közepén majd 120 000 lakosával belépett a német nagyvárosok még igen gyér sorába.

Ugyancsak 1854-től fogva tovább folytatódik a vasútvonalak kiépítése, s tizenöt évvel később München már vasúti csomópontnak számít, a helyi ipari kiállításokon Maffei és Krauss legújabb lokomotív-típusait csodálhatja meg a nagyszámú közönség. Az ipar viszonylag lassan és későn honosodik meg Münchenben, a hagyományos sörgyártás mellett a század közepén a lódenposztógyártásnak, később a nyomdaiparnak és – a század vége felé – az elektromos iparnak teremtődnek kedvező előfeltételei.

Oskar von Miller 1882-ben villamosítja a München–Miesbach közötti szakaszt, 1890-ben pedig Werner von Siemens elektroipari telepet nyit a Rezidenciától nem messze, a Galeriestrasséban.

Az új királynak, az 1864-ben trónra lépett II. Lajosnak már az ipari munkásság szervezkedésével is szembe kellett néznie; fennmaradt például 1868-ból egy munkásbizottság felhívása „dolgozó collégáinkhoz és testvéreinkhez", amely arra szólít fel, hogy „egy emberként fogjunk össze a kapitalizmus ellen: hiszen mi munkások, minden javak előállítói, akiknek szűkös bérrel szúrják ki a szemünk, minden munkanapon 11–13 órát dolgozunk és szükség esetén még vasárnap is dolgozni kényszerülünk". Több ilyen és ehhez hasonló munkásbizottság összefogása révén 1869 március elsején megalakult Münchenben a szociáldemokrata párt.

II. Lajos király, a történelmi fejlődéssel szemben tehetetlenül, álomvilágba menekült. 1866-ban még harcolni próbált Poroszország ellen (Ausztria oldalán), de sikertelenül; 1870-ben pedig, amikor III. Napóleon éppen a Habsburgok és a bajorok szövetségére számítva, hadat üzen Poroszországnak, a délnémet államok a francia császár ellen fordulnak. Porosz égisz alatt hamarosan létrejön a német egység, 1871-ben proklamálják a német császárságot. Bajorország diplomáciai, katonai és adóügyi vonatkozásban megtart ugyan bizonyos előjogokat a német államszövetségen belül, de ez a keménykezű bismarcki egységesítő törekvéseknek nem lehet hatásos ellenszere. Igy a korabeli irodalom és sajtó visszatérő témája az „elporoszosító masinériá"-tól való félelem, továbbá a panasz, hogy München vidéki várossá jelentéktelenült Berlinhez képest.

A bajor király, aki Münchenbe hívta a Szászországban rendőrileg körözött forradalmár zeneszerzőt, Richard Wagnert, művészekkel vette magát körül (egy híres magyar színésznőnek, Bulyovszky Lillának is nagy hódolója volt), és álomkastélyokat építtetett, pávatrónnal, Vénusz-barlanggal (Herrenchiemsee, Linderhof, Neuschwanstein) s még

egy sor további „igazi" rablólovagvár és „kínai kastély" építését tervezte, s el akarta rendelni, hogy halála után a kastélyait semmisítsék meg. Egyre inkább elhatalmasodó elmebajával összefüggő beteges pazarlása miatt 1886-ban gyámság alá helyezték, és a Starnbergi-tó partján levő Berg kastélyba száműzték. Négy nappal később öngyilkos lett, magával rántva a tó mélyébe a felügyeletére kirendelt udvari orvost is.

II. Lajos halála után nagybátyja, Luitpold régensherceg veszi kezébe az ország kormányzását. A katonás szellemben nevelkedett herceg bigott vallásosságáról és zsugoriságig menő takarékosságáról legendák jártak. München az ő 1912-ig terjedő régenssége alatt vált modern kapitalista nagyvárossá, lakosainak száma ugrásszerűen emelkedik: 1871-ben még csak 170 000, nem egészen húsz évvel később, 1890-ben már több mint a duplája: 350 000, a századfordulón pedig 500 000 a lakosság lélekszáma. Lázas magánépítkezés jellemzi ezt a korszakot, az elővárosokban egész utcasorok teremtődnek szinte egyik napról a másikra, korábbi birkalegelők, kavicsbányák válnak lakott területekké. A hirtelen felduzzadt lakosság komfort nélküli lakásokba zsúfolódik össze, a spekulációs alapon épült bérkaszárnyák jellemzője a közös fali kút a lépcsőházban. A horribilis lakbér miatt ugyanekkor hat–tízezer újonnan épült lakás állt üresen a századfordulón a bajor fővárosban.

A társadalmi igazságtalanságok ellen küzdő szociáldemokrata párt a leghatékonyabb politikai erővé válik Münchenben; itt is rendezi meg 1902-ben országos kongresszusát. 1906-ban sikerül kikényszeríteni a választójog reformját, 1910-ből pedig újabb „sörháború"-ról számolnak be a krónikák: a korsónként 4 pfenniges árdrágulás miatt általános „sörsztrájk" tört ki – állítólag még a kőművesek is limonádét ittak...

Luitpold régensherceg halála után, 1912-ben fia, III. Lajos lép trónra – s ő fog nemsokára, 1918. november 9-én éjnek idején elmenekülni a forrongó városból. Az utolsó bajor király magyar földön halt meg, Sárvár melletti birtokán, 1921-ben.

Az első világháború kitörésének hírét Münchenben is lelkesülten éljenző, hurrázó tömeg fogadta, mint Németországban általában. (Az Odeonsplatzon megrendezett, háborút követelő nagygyűlés sokaságában ott volt egy fiatal, reménytelenül tehetségtelen festő is: Adolf Hitler...). A háború végén a fegyverszüneti tárgyalások elhúzódása volt az a csepp, amelytől túlcsordult a pohár: a müncheni fegyvergyári munkások 1918 januárjában sztrájkba léptek. A sztrájk szervezője, aki arra biztatta a résztvevőket, hogy „döntsék meg a monarchiát és ne csak a porosz, hanem mindenfajta militarizmus ellen lépjenek sorompóba", Kurt Eisner újságíró volt. A sztrájk miatt 9 hónapra bebörtönözték (előzőleg már egy II. Vilmos császárról szóló paródiájáért is megjárta a börtönt). A kieli matrózok november 4-i felkelésének idejére ismét kiszabadult és november 7-én az ő vezetése alatt tört ki a müncheni forradalom. Békegyűlést hírdetett meg a Theresienwiesén, amelyre zárt rendben vonultak fel a gyárak munkásai, valamint azok a matrózok, akik épp a kieli forradalom miatt rekedtek a bajor fővárosban. Eisner arról beszélt: örül, hogy Németország elveszítette a háborút – „mert ha megnyerjük, itt úgy eluralkodott volna a militarizmus, hogy mi civilek az utcán minden őrvezető előtt haptákba vághattuk volna magunkat". Követelte az uralkodóház lemondását s az azonnali békekötést; bejelentette, hogy eljött a cselekvés órája. A gyűlés résztvevői harsogni kezdték: „Fel, a kaszárnyákba!" Néhány óra leforgása alatt elfoglalták a laktanyákat, lefegyverezték a tiszteket; a legénység mindenütt a forradalom oldalára állt. Ellenállást egyedül a Türkenkasernében tanusítottak, onnan is csak néhány könnygázbombát dobtak ki az utcára. Az esti órákban a Karlsplatz egyik sörözőjében, a Mathäserbräuban megalakult a munkás- és katonatanács; Eisner utasítására a katonák és a felfegyverzett munkások megszállták a középületeket, elfoglalták a szerkesztőségeket és őrséget állítottak fel az utcákon, amely a

rendet és a nyugalmat vigyázta. Ezután bevonultak a bajor parlament épületébe, trónfosztottnak nyilvánították a Wittelsbach-dinasztiát és Kurt Eisner elnökletével megalakították az új köztársasági kormányt. A Frauenkirche tornyairól vörös zászlók lengtek...

Eisner a szociáldemokrata pártból kivált úgynevezett független szocialisták közé tartozott; következetesen végezni akart a régi rendszerrel, s a népbiztosok berlini, birodalmi konferenciáján felhívta a figyelmet az ellenforradalom fenyegető veszélyére. 1919. február 21-én Münchenben a parlament felé mentében a nyílt utcán agyonlőtték; egy 22 esztendős hadnagyocska, Anton von Arco-Valley gróf adta le a két halálos lövést. (A gyilkost az utca népe véresre verte, később halálra, majd életfogytiglani várfogságra ítélték – és 1924-ben szabadon bocsátották...) Eisner temetésén több mint százezres gyászmenet kísérte a koporsót.

A bajor szocialisták körében időközben újabb, forradalmibb elszántságú csoportok jöttek létre: Erich Mühsam költő létrehozta „Bajorország forradalmi internacionalistáinak egyesülését"-t, Max Levien pedig megalapította a müncheni Spartakus Szövetséget. A lakosság elégedetlensége is fokozódik; az árak emelkednek, a fejadagok csökkennek. Április elején a közeli Augsburgban általános sztrájk kezdődött, s gyújtólag hatott a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának híre is. 1919 április 7-én Münchenben kikiáltották a Bajor Tanácsköztársaságot. A kiáltvány, amelyet Mühsam fogalmazott, így kezdődött: „A döntés megtörtént... A Bajor Tanácsköztársaság Szovjet-Oroszország és a Magyar Tanácsköztársaság példáját követi. Azonnal testvéri kapcsolatba lép ezekkel a népekkel..." Háromtagú direktórium alakult, amelynek Mühsam mellett a drámaíró Ernst Toller és az irodalomtörténész Gustav Landauer voltak a tagjai. Alig egy héttel később a le nem fegyverzett régebbi kormányőrség fegyvert fogott a tanácskormány megbuktatására. Heves utcai harcok után – kivált a Főpályaudvar környékén – leverték az ellenforradalmi lázadást, és megalakult a második tanácskor-

mány: immár kommunista vezetés alatt, a spartakista Max Levien és a Berlinből érkezett Eugen Leviné vezetése alatt. Első intézkedésük az általános sztrájkra való felhívás volt – s a sztrájkot a munkásság további felfegyverzésére használták fel. Államosították a bankokat, az üzemekben a termelés ellenőrzését a munkástanácsok gyakorolták. Németország más vidékein azonban közben a kormánycsapatok már sorra leverték a tanácsállamokat, s a Rudolf Egelhofer matróz szervezte müncheni Vörös Hadsereg létszáma mindössze 20 000 fegyveres körül mozgott. Április 17-én Ernst Toller vezetésével Münchentől északnyugatra, Dachau térségében, győzelmet arattak ugyan a tanácscsapatok az ellenük kiküldött birodalmi véderő fölött, de április 27-én a reménytelen helyzetben levő, körülzárt Münchenben a tanácskormány lemondásra kényszerült. A hatalmat átmenetileg az üzemi és katonatanácsok úgynevezett „ügyvezető bizottsága" vette át, s május elsején Noske birodalmi véderőminiszter parancsára a kormánycsapatok von Oven porosz tábornok és von Epp lovag vezetése alatt behatoltak Münchenbe. A Türkenkaserne legénysége átállt, sőt, polgári harci alakulatok jöttek létre; de segítségükkel is csak május 4.-re verték le a túlerővel szemben hősiesen védekező müncheni proletariátust. A legvéresebb küzdelem a Karlsplatzon, a Krupp-Művek körül Freimannban, s egyéb munkáslakta kerületekben – Giesingben, Sendlingben stb. – folyt. A fehérterror véres bosszújának esett áldozatul Gustav Landauer és Rudolf Egelhofer, akiket még aznap, ítélet nélkül agyonlőttek, Eugen Levinét június 5-én statáriális bíróság ítélte halálra, Ernst Tollert és Erich Mühsamot öt-, illetve tizenöt évi várfogságra ítélték. 166 „vörös" azonnal falhoz állítottak és 1920. február végéig 5233 pert indítottak a Tanácsköztársaság oldalán harcolók ellen.

A Münchent elfoglaló kormánycsapatok és tiszti különítmények soraiban ott találjuk Hitler későbbi bizalmasait: Rudolf Hesst, Heinrich Himmlert, Hans Frankot és Martin Bormannt . . .

München, amelynek történelme mutatja fel a magyar proletárdiktatúra mellett legéletképesebb (20 napos) európai tanácshatalmat, a német történelemben mint a fasiszta szervezkedés fellegvára is szerepel. Jóllehet a városban továbbra is a szociáldemokrata párt a legerősebb párt, gomba módra szaporodnak a szélsőjobboldali nacionalista szervezetek (Orgesch, Bund Oberland stb.), szerveződik az SA, Hitler és hívei a Bürgerbräukeller nevű sörpincében összeesküvésre készülnek és 1923. november 8-án megkísérlik átvenni a hatalmat Münchenben. Plakátok jelennek meg az utcákon, ezzel a hazug szöveggel: „A novemberi bűnözők kormányát Berlinben ma leváltottnak nyilvánították. Új ideiglenes kormány alakult. Tagjai: Ludendorff tábornok, Hitler Adolf, von Lossow tábornok" stb. (E félrevezető közlemény értelmében Münchennek már csak csatlakoznia kellett volna Berlinhez, és nem a kezdeményező szerepet vállalnia!) November 9-én reggelre a fasiszták szögesdrót-akadályokat állítottak fel a főutcák mentén, letartóztatták az utcán a városházába igyekvő tanácsnokokat. Délután Hitler és Ludendorff tábornok, háromezer emberük kíséretében a Feldherrnhalle, a bajor hadvezérek emlékcsarnoka felé menetelt. De a csarnok előtt mintegy száz rendőr elzárta útjukat, s Hitler, magasra emelve pisztolyát, így kiáltott: „Adjátok meg magatokat!" A rendőrök válaszul fegyverükhöz kaptak, s rövid lövöldözés után, amelynek 16 halálos áldozata volt, Hitler beugrott a Perusastrasse szélén várakozó taxiba és egyik barátjához hajtatott. Itt rejtőzött két napig, letartóztatásáig. A Perusastrasse ettől fogva a müncheni népnyelvben a „Drückebergerstrasse" (A megfutamodók utcája) nevet kapta... Tíz évvel később, a Berlinben sikeresen végrehajtott náci hatalomátvétel után, a fasiszta legenda-történetírás mint „a mozgalom fővárosáról" emlékezett meg Münchenről, az a horogkeresztes zászló, amelyet a menet élén vittek a Feld-

herrnhalle elé, a „vérzászló" nevet kapta, s az SS alakulatainak fel kellett esküdniök rá; és évről évre egyre nagyobb szabású, fáklyafényes, tömjénfüstös emlékünnepségeket rendeztek Münchenben a már-már diadalmasan hangzó „Marsch zur Feldherrnhalle" (Menetelés a Hadvezérek csarnokához) emlékére...

A tényleges hatalomátvétel Münchenben is bosszúhadjáratként jelentkezett, de talán még a szokásosnál is körültekintőbben összeállított előzetes listák alapján – hiszen a náci fővezérek ebben a városban személy szerint ismerték minden ellenlábasukat.

Az első világháború után pl. a müncheni egyetemen kezdett államtudományt és történelmet hallgatni egy Hermann Göring nevű leszerelt vadászrepülő. Münchenben ismerkedett meg Hitlerrel is. A volt joghallgató ebben a városban jelentette ki 1933-ban egyik beszédében: „Az én rendelkezéseim mentesek lesznek a beteges jogászi aggályoskodástól. Nekem itt nem jogot kell szolgáltatnom. Nekem itt csak elpusztítani- és kiírtanivalóm van. Más semmi". A müncheni náci pártközpontban az úgynevezett „Barna Ház"-ban, az elegáns Brienner Strasse — Meiserstrasse sarkán (l. 163. old.) már a hatalomátvétel előtt egy évvel Heinrich Himmler volt a biztonsági főnök. Ernst Röhmnek, az 1921-ben, ugyancsak a müncheni Hofbräuhausban alakult SA-rohamcsapatok parancsnokának, a Bratwurstgöckl sörözőben volt a törzsasztala. Von Epp lovag, aki a müncheni Tanácsköztársaság leverésében is vezető részt vállalt, 1933 után Hitler „birodalmi helytartója" lesz Bajorországban.

Az elsők között tartóztatják le Erich Mühsamot, a költőt, a Bajor Tanácsköztársaság egyik volt vezetőjét, s 1934-ben az oranienburgi koncentrációs táborban agyonverik. Ernst Tollert nem találják, utazgat (1932-ben Magyarországon is járt), s a hatalomátvétel tényéről értesülve, emigrál. Thomas Mannt, aki 1893 óta müncheni lakos, külföldi felolvasó körútja miatt ugyancsak nem találják, de háza ajtaját lepecsételik (az író leánya, Erika Mann, az életével játszik, amikor feltöri a pecsétet és „kilopja" a házból apja kéziratait). Oskar Maria Grafot, a neves bajor írót, akinek gyakran tájszólásban írt munkái rendkívül népszerűek voltak, Bécsben érte a Münchenben is lobogó könyvmáglya híre, s nyílt levélben követelte: „Égessetek el engem is!"

Számos tudós, egyetemi tanár, író, zenész, képzőművész, valamint a filmesek, színházi emberek, akik a weimari köztársaság éveiben megtelepedtek Münchenben, most menekülni kénytelenek. Az SA-bandák leghírhedtebb kínzó- és kivégzőhelye a rettegett stadelheimi vizsgálati fogház épülete Münchenben.

1934. június végén itt végzik az SA-vezetői is: a négymilliós létszámú rohamcsapat vezére, Ernst Röhm veszélyes hatalmától megrettenve, Hitler parancsot ad a szervezet lefejezésére, sőt, maga veszi kezébe az akció irányítását.

Hárommotoros Junkers-gépén Hitler leszáll München repülőterén, az Oberwiesenfelden. Utasítására Stadelheimbe viszik és agyonlövik Röhmöt és az SA több más parancsnokát, természetesen őket is kihallgatás és bírói ítélet nélkül. A „Barna Ház"-ba összetrombitált alacsonyabb sarzsikkal Hitler személyesen közli, hogy „összeesküvést" lepleztek le; a müncheni Főpályaudvaron a bajor politikai rendőrség SA-legényekre vadászik. A hajtóvadászat egyre inkább a személyes leszámolás jellegét ölti, Goebbels kívánságára elhurcolják és agyonlövik Röhm törzsvendéglőjének tulajdonosát, főpincérét és pincemesterét is. Hitler utólag elégedetten nyugtázhatta: „Ebben az órában én voltam a német nép legfelsőbb bírája".

A „Vezér" egyébként igyekezett München „kegyét elnyerni". 1933. október 15-én saját kezűleg rakta le a Német Művészet Házának (Haus der Kunst; l. 132. old.) alapkövét az Angol-kert szélén. A római mintákat utánzó, oszlopsoros kiállítási csarnokot azonban a müncheniek „májashurkatemplom"-nak nevezték el... A Feldherrnhalle (a Hadvezérek csarnoka, l. 78. old.) előtt díszőrség állt a siralmas 1923-as puccs dicső emlékére. Hitler az Új Nemzeti Múzeum elől puszta szeszélyből elhordatta Adolf von Hildebrandt 1902-ben felállított Hubertus-kutját, mert nem tetszett neki. Lebontatta a Sendlinger-Tor-Platz nyugati felén állott, 1833–ban épült régi protestáns templomot is, a mai Matthäuskirche (Máté templom; l. 105. old.) elődjét, hogy gépkocsiparkolóhelyet alakíttathasson ki a telkén. A Prinzregentenstrassénak az Új Nemzeti Múzeummal szemközti oldalára a weimari köztársaság éveiben további múzeum, a Termé-

szettudományi Gyűjtemény házának építését tervezték, de ez pénz hiányában mindig elmaradt; az üres telekre a fasizmus éveiben a Luftgaukommando (a körzeti légvédelmi parancsnokság) sivár épülete került (ma: Bajor Gazdaságügyi Minisztérium). S Hitler alighanem a művészetek városának kívánt „kedvezni", amikor 1937-ben a Von-der-Tann-Strassén álló Kunstvereinben (a Művészegylet házában; l. 97. old.), rendeztette meg a hírhedt „elfajult művészet"-kiállítást. Ez a rendezvény, amely a múzeumoknak a modern művektől való „megtisztítására" adta meg a startjelet, azzal a következménnyel járt, hogy részint újra fellángoltak a máglyák s most – a könyvek után – pótolhatatlan festményeket és rajzokat hamvasztottak el, részint pedig azzal, hogy a múzeumoktól elkobzott impresszionista, kubista stb. alkotásokat külföldi piacokon vesztegették el.

A „mozgalom fővárosá"-vá kinevezett Münchenben Hitler fel akarta állíttatni „A mozgalom emlékoszlopát", egy gigantikus obeliszket, amely mellett a Frauenkirche tornyainak el kellett volna törpülniök – ez a terve szerencsére nem valósult meg. 1938. május 22-én földalattit kezdtek építeni Münchenben; az első tartóoszlopon, amelyet a földbe süllyesztettek, ez a felirat állt: „Minden németek Vezérének parancsára ástak be itt engem, annak jeléül, hogy megkezdődött a Mozgalom fővárosának kiépítése". Ezt a földalatti-szakaszt egyelőre 600 m hosszúra építették, azután félbehagyták, a háború alatt gombát termesztettek az alagút nyirkos mélyén, a háború után pedig ide hordták a romos törmelék egy részét.

Adolf Wagner, München „körzetvezetője", 1938-ban esküdözött, hogy az új München hét éven belül elkészül, s Németország és a világ egyik legszebb városa lesz. Hét évvel később München romokban hevert, épületeinek kétötöde jóvátehetetlenül elpusztult, egész utcasorok néptelenedtek el, 265 000 lakos vált hajléktalanná. És München közelében épült meg a fasizmus igazi emlékműve, a dachaui koncentrációs tábor, amelyben 70 000 embert – köztük számtalan magyart – pusztítottak el.

München az európaiak szemében a rossz emlékű müncheni egyezmény városa is (itt találkozott 1938. szeptember 29-én a

fasiszta Németország és Olaszország, valamint Franciaország és Anglia képviseletében Hitler, Mussolini, Daladier és Chamberlain, és egyezett meg Csehszlovákia feldarabolásában, a további rablóháborúkra valósággal felbíztatva „minden németek vezérét"), s 1940. július 10-én Hitler ide rendeli gróf Teleki Pál magyar miniszterelnököt és gróf Csáky István magyar külügyminisztert, hogy a Horthy-rendszer Romániával szemben táplált területi követeléseiről tárgyaljon velük... S ez a város volt közben a színtere annak a Hitler elleni merényletnek, amely a Führert kis híján maga alá temette. 1939. november 8-án, a Bürgerbräu-puccs évfordulóján, Hitler mint minden évben, ismét részt vett az ünnepi összejövetelen. Röviddel azután, hogy beszédét elmondta és sietve elhagyta a termet, robbanás rázta meg az épületet, az egyik fal valósággal kettévált, s hét „régi harcos" meghalt, 33 megsebesült. A merénylő, Georg Elser asztalos, azzal a szándékkal vált a söröző törzsvendégévé, hogy feltűnés nélkül elhelyezhessen ott egy maga szerkesztette bombát...

1943-ban az ellenállásnak egy kevésbé magányos megnyilvánulására került sor Münchenben: az egyetemisták tüntetésére. A spontán akció előzménye az volt, hogy az egyetem fennállásának 470. évfordulója alkalmából nagygyűlést rendeztek az Isar szigetén álló Német Múzeum dísztermében. Giesler „körzetvezető" tartotta az ünnepi beszédet, amelynek egyik „eszméje" botrányt váltott ki. A Gauleiter ugyanis azt kívánta az egyetemi hallgató lányoktól, hogy a nemzetnek ezekben a sorsdöntő éveiben ne lopják a napot az egyetemen, hanem – szüljenek. „Ha egyik-másik leány netán nem volna elég csinos ahhoz, hogy barátra tegyen szert, szívesen felajánlom valamelyik szárnysegédemet... s kezeskedhetem az eredményről". A Gauleiter nem jutott tovább az ünnepi szónoklatban, mert az erkélyen kitört a botrány: a diáklányok megpróbálták elhagyni a termet, az ajtónálló SS-ek pedig vissza akarták tartani őket. Kitört a verekedés, s a diákok hangos éneklés közepette, kart karba öltve, tüntetőleg vonultak a Német Múzeumból a Ludwigstrassén át az egye-

temre. Reggelre kelve pedig az egyetem környékén a házak falán meszelt jelszavak jelentek meg: „Szabadságot!" követeltek és hozzátették azt is, hogy „Vesszen Hitler!" A tetteseket hiába kereste a Gestapo. A jelszavakat egy öttagú egyetemista ellenállási csoport meszelte a falakra; „Fehér rózsa"-csoportnak nevezték magukat. Tagjai voltak Hans Scholl orvostanhallgató, a testvérhúga, Sophie Scholl biológia és filozófia szakos egyetemi hallgató, valamint Christoph Probst, Alexander Schmorell és Willi Graf orvostanhallgatók. A háború kitörése óta röplapok szokszorosításával és terjesztésével kísérleteztek, de mindössze 4 különböző szöveget sikerült 100–100 példányban sokszorosítaniok és postára adniok. A sikeres meszelési akciót egy februári éjszakán megismételték, s ekkor már azt is kiírták, hogy „Hitler tömeggyilkos!" Egyik tanáruk, a filozófiát oktató Kurt Huber segítségével újabb röplapot szerkesztettek, ezt már 3000 példányban sokszorosították és küldték szét. „Csak egy jelszavunk van: harc a náci-párt ellen!" – állt a röplapon. Ezt a röplapot szórták szét az egyetem épületében is, amikor tettenérték őket. 1943 tavaszán valamennyiüket lefejezték. (1968 decemberében a müncheni egyetem egyik tanszéke, a politikai tudományok intézete, felvette a Scholl testvérek nevét.)

Számos más önfeláldozó ellenállási harcosról is tudunk: Hermann Frieb szocialista diákvezérről, Delp jezsuita szerzetesről (sőt egy magyar bencés szerzetesről is, Pontiller Józsefről, akit a stadelheimi börtönudvaron fejeztek le 1945. február 9-én: mert német anyanyelvén tartott prédikációival akadályozta a Pécs környéki és szigetvári volksbundista szervezkedést és a magyarországi sváb fiatalembereknek a Waffen-SS-be való toborzását). Müncheni ellenállóknak köszönhető, a Rupprecht Gerngross százados vezetése alatt álló, „Bajor szabadság-akció" elnevezésű illegális csoportnak, hogy a várost 1945. április 30-án lényegében harc nélkül adták át az amerikai csapatoknak. A csoport tagjai az április 27-ről 28-ra virradó éjszakán megtámadták és elfoglalták a Freimannban és Erdingben levő rádióadókat és e

két külvárosból szólították fel a lakosságot, „vegyen részt önmaga felszabadításában". A következő délelőttön erős SS-egység hatol be a városba, hogy leszámoljon a zendülőkkel, és Giesler Gauleiter még egyszer totális ellenállásra hívja fel a lakosságot. Másnap Giesler elmenekül, s a rákövetkező napon, 30-án, Hitler egykori magánlakása a Prinzregentenplatzon már az amerikaiak kezén van. A nap folyamán megszállják az egész bal partot, a jobb part egy részére azonban csak május elsején, a hajnali órákban kerül sor.

MÜNCHEN A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A háború kitörésekor Münchennek 830 000 lakosa volt, a háború befejeztével már csak 568 000. A túlélők elmondhatták, hogy 71 bombatámadást éltek túl, az utcákat elborította a törmelék, romokban hevert az ősi Péter-templom, a Frauenkirche, az egyetem, az Állami Könyvtár, a Feldherrnhalle, és szinte a teljes óváros, peremén a Wittelsbachok rezidenciájával. Teljesen elpusztult az Új Képtár, súlyosan megrongálódott a Régi Képtár, eltűnt a gótikus Régi Városháza tornya... Újjáépítésre kezdetben gondolni sem lehetett, a romeltakarítás volt az elsőrendű feladat. A fizetést még a régi „birodalmi márkában" adják, de a havi átlagbér értéke alig valamivel több mint két pakli amerikai cigaretta.

Csak 1949 táján kezd magához térni a város. Megrendezik az első farsangot a háború óta és 14 évi kényszerszünet után ismét járja az utcán a Schäfflertanz: a kádárok és bognárok új életkedvre buzdító népi tánca. S a városi tanács 1938 óta első ízben engedélyezi ismét az „Októberi ünnep" megtartását a Theresienwiesén. De még életben volt a jegyrendszer, akadozott a vízszolgáltatás, gyakori volt az áramszünet. A Német Múzeumban, az Isar szigetén, a Marienplatz újjáépítésének terveit állították ki. A lakosság száma 1950-re (a nagyszámú ott rekedt menekülttel

és a potsdami egyezmény alapján Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországból kitelepítettekkel együtt) ismét eléri, sőt túl is szárnyalja a háború előtti lélekszámot: 832 000 főt tartanak nyilván. A város több revansista emigránsszervezet központja lesz, s ide települ a Szabad Európa Rádió is. Jóllehet a háború után ismét a szociáldemokrata párt kapja a legtöbb szavazatot, úgy tűnik, mintha a túlnyomóan katolikus Bajorország fővárosában – a „német Rómá"-ban, ahogyan VI. Pius pápa nevezte el 1782-ben –, a jobboldali, klerikális Keresztényszociális Unió vinné a hangot.

München a háború után ipari várossá fejlődött. Az ipartelepek az északi külvárosokban, a Keleti pályaudvar környékén és különösen Sendlingben koncentrálódnak. A foglalkoztatottak 25 százaléka dolgozik az elektrotechnikai üzemekben, további 25 százalékuk a jármű- és gépgyártásban. Jelentős még a finommechanikai, a textil- és konfekcióipar, s természetesen a sörgyártás: sört több mint 100 országba exportálnak. Említenünk kell még a fejlett nyomdaipart, hiszen Münchenben 231 könyvkiadó működik, köztük az 1593-ban alapított Kösel és a több mint 200 éves Beck. Eleven hagyományai vannak egyébként magának a nyomdászatnak is, mivel a litográfia feltalálója, Alois Senefelder és az autotípia feltalálója, Georg Meisenbach, müncheniek voltak. Sajátos színfoltja a müncheni iparnak a filmgyártás: 1907-ben a Karlsplatzon állította fel Peter Ostermayr az első filmstudiót, 1919-ben pedig az egyik elővárosban, Geiselgasteigben, megvetette a későbbi filmváros alapját.

Az utóbbi években, a nyugatnémet diákmozgalmakkal párhuzamosan, mind gyakrabban hallatja szavát a háború óta felnőtt ifjú nemzedék. 1962-ben München művésznegyedében, Schwabingban, diáktüntetésekre került sor, s ezek kivált azért maradtak emlékezetesek, mert a rendőrség durva beavatkozása nemzetközi felháborodást váltott ki – békés járókelőket, turistákat vertek a rend fejvesztett őrei véresre. 1968 májusában a Ludwigstrassén már messziről lehetett látni a közeli egyetem diákjai által a Siegestorra felhúzott zászlókat, amelyek a „szükségállapot-törvény" ellen tiltakoztak, párhuzamba állították a Hitlert

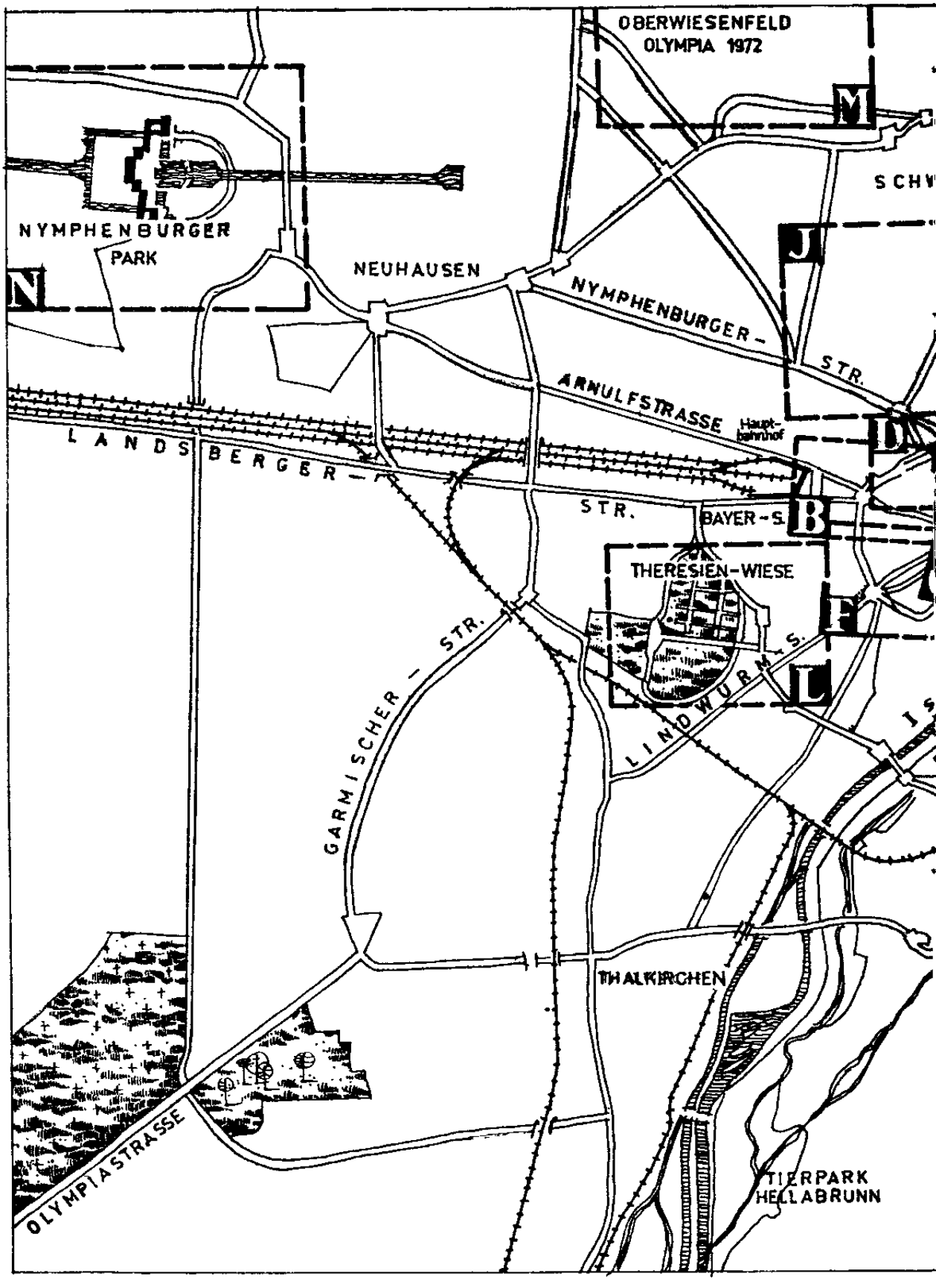
OBERWIESENFELD
OLYMPIA 1972
M
SCHW
NYMPHENBURGER
PARK
N
NEUHAUSEN
NYMPHENBURGER –
STR.
J
ARNULFSTRASSE
Haupt-
bahnhof
D
LANDSBERGER –
STR.
BAYER-S.
B
THERESIEN-WIESE
F
L
GARMISCHER – STR.
LINDWURM-S.
THALKIRCHEN
OLYMPIASTRASSE
TIERPARK
HELLABRUNN

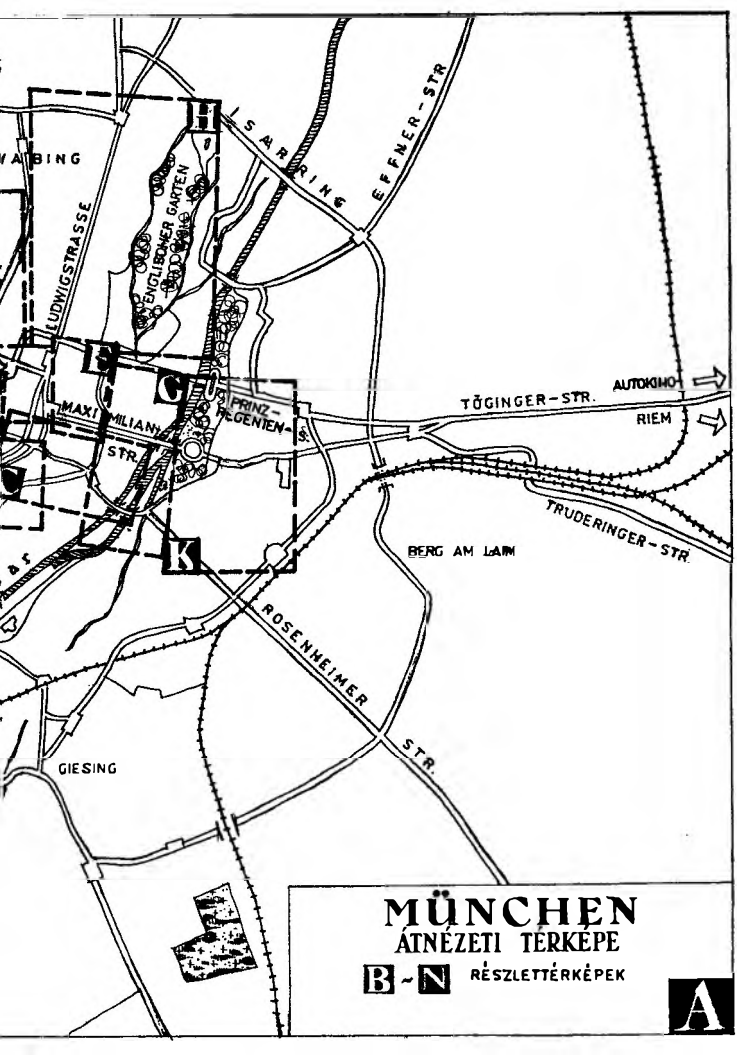
H
ISARRING
EFFNER-STR
ENGLISCHER GARTEN
LUDWIGSTRASSE
G
C
MAXIMILIANS-STR.
PRINZ-REGENTEN-S.
TÖGINGER-STR.
AUTOKINO
RIEM
TRUDERINGER-STR.
K
BERG AM LAIM
ROSENHEIMER STR.
GIESING
MÜNCHEN
ÁTNÉZETI TÉRKÉPE
B ~ N RÉSZLETTÉRKÉPEK
A

hatalomra segítő úgynevezett „felhatalmazási törvénycikkel", sztrájkra szólítottak, s egy horogkeresztes zászlóra ezt a kérdést írták fel: „Még egyszer?". 1969-ben több napon át több ezer diák tüntetett a keresztényszociális kultuszminiszter által beterjesztett főiskolai törvény ellen, plakátokkal és röplapokkal árasztották el az egyetemi épületeket, hangszórós kocsikból tájékoztatták követeléseikről a járókelőket – minek következtében a bajor Kultuszminisztérium a szemeszter vége előtt bezáratta a Képzőművészeti Főiskolát, mert állítólag ott voltak „a legobszcénebbek és a legfelforgatóbbak" a fal-iratok.

A város újjáépítése 25 évvel a háború után még nem fejeződött be. Nagy lökést adott azonban az újjáépítés munkájának az a határozat, amelyet 1965-ben a római „Hotel Excelsior"-ban hoztak: hogy München bízzák meg az 1972-es olimpiai játékok megrendezésével. Azóta a várost az építőmunkások vették birtokukba. Munkájuk eredményéről sétáink alkalmával fogunk meggyőződni.

A Német Szövetségi Köztársaság (Bundesrepublik Deutschland) tíz szövetségi tartományának (Land) egyike Bajorország (Bayern). A tartományoknak külön parlamentjük és kormányuk van. Ezért találunk Münchenben ma is parlamentet és minisztériumokat.

MÜNCHENI SÉTÁK

München városa 37 közigazgatási kerületre oszlik – ezek felsorolásával azonban felesleges volna útikönyvünket megterhelni, így csupán azokat a városrészeket fogjuk itt behatóbban ismertetni, amelyekben „forog" az idegen. Ezek közül elsőrendű fontosságú a Belváros, amelyet óvárosnak is nevezhetnénk, mivel az egykor városfallal körülkerített eredeti városmagot is magába foglalja. A háborús pusztulás óta nagyjában-egészében helyreállított gótikus, reneszánsz, barokk, rokokó és klasszicista műemlékei, valamint néhány új, modern épülete egyben a város réteges fejlődésének élvezetes és szemléletes összképét adják.

A Belváros szerkezete a dióra emlékeztet (nem messze tőle valóban diófaligetek húzódnak). A „dióhéjat" a Neuhauser Strasse, a Kaufinger Strasse és a Tal metszi derékban ketté. A felső (északi) dióhéjat a Weinstrasse és a Theatinerstrasse, az alsó (déli) dióhéjat a Rosenstrasse és a Sendlinger Strasse osztja további, belső rekeszekre.

A hajdani Münchenben a Marienplatzon kereszteződő két főútvonal szabta meg a telkek beépítésének módját, így alakult ki az a négy negyed, amelyek egykori neveit a korán kifejlődött müncheni helytörténet még feljegyezte (ezeknek az elnevezéseknek ma már nincs jelentőségük). Az egymást derékban metsző két utca átvezetett azon az ovális formájú gyűrűn, amilyennek a régi rajzok és metszetek a városfalat mutatják. Három ősi városkapu maradt fenn: a Karlstor, az Isartor és a Sendlinger

Tor. Ezek – mivel a kis területen összezsúfolódott óváros peremén is közel esnek egymáshoz – középkorias levegőt árasztó, játékos zömökségükben a város legkedvesebb ékességei. A legtöbb turista természetesen a „Stachus"-ként közismert Karlsplatzot, valamint a két városházát és a Frauenkirchét keresi elsőnek: a városnak ezeket a legjellegzetesebb „címerépületeit".

Sétánk kiindulópontja a könnyen megtalálható és megközelíthető Főpályaudvar.

1. A FŐPÁLYAUDVARTÓL AZ ISAR PARTJÁIG

A *Hauptbahnhof*, azaz Főpályaudvar a Belváros nyugati szegélyén foglal helyet. 1847–49-ben épült, de alig tíz évvel később (1857–60 között) már nagyobbításra szorult. A háború végére szinte teljesen elpusztult, hiszen nyilvánvaló célpontja volt minden légitámadásnak. Újjáépítése szakaszosan folyt, s igen sokáig tartott, 1949–50-ben újjáépült az északi, ún. Starnberger pályaudvar, de a déli csarnok, az ún. Holzkirchner Bahnhof újjáépítése még folyamatban van.

Az épület ötszintes. Főhomlokzata előreugró, az üvegezett főcsarnok fölött fekete számlapú óra díszíti a kék–fehér mozaikfalat. Ha a főbejáraton megyünk be, a jegypénztárakat találjuk. Balkéz felől kisebb csarnok, itt tudakolhatjuk meg a vonatok érkezésének és indulásának idejét („Zugauskunft"), itt vehetünk helyjegyet („Platzkarte"), hálókocsijegyet („Liegewagen"), pénzváltó részleg is van („Geldwechsel"). A főbejárattól jobbra találjuk meg a várótermeket („Wartesaal"), a postahivatalt („Post"), szobát foglalhatunk („Zimmernachweis"), hátrahagyhatjuk csomagunkat az automatákban („Schliessfächer") vagy beadhatjuk a megőrzőbe („Handgepäckaufbewahrung"). Több étterem, tejcsárda, expressztisztító stb. egészíti ki a pályaudvari komfortot Dél-Németországnak ezen a legforgalmasabb közlekedési csomópontján, ahol 36 sínpáron futnak ki és be a vonatok.

A pályaudvar alatt háromszintes alagútsor: az első szint a gyalogos aluljáró, itt képezték ki a lejárókat a második szintre, a kéregvasút: az S-Bahn peronjaihoz, valamint a harmadik szintre, az U-Bahn, a földalatti vasút megállójához.

A Főpályaudvar tőszomszédságában két szállodát találunk: a szövetségi vasutak kezelésében álló *Bundesbahnhotelt* a pályaudvar déli oldalán, a Bayerstrasse felé forduló homlokzattal (162 ágy). A Főpályaudvar túlsó oldalán, az Arnulfstrasse 2. sz. alatt, a *Hotel Deutscher Kaiser* színes műkő lapokkal borított modern magasépületét látjuk. Ennek szomszédságában, a Mars- és Lämmerstrasse sarkán, 1969 végén adták át rendeltetésének a Fina cég hatemeletes *garázsházát*, amelynek nemcsak a földszintjén és emeletein, hanem alagsorában és a „padlásán" is autók parkolnak. Éjjel-nappal nyitva áll, vasár- és ünnepnapokon is, s 450 kocsi számára biztosít helyet.

A Főpályaudvar közvetlen közelében nincsenek különösebben nevezetes épületek. Említésre talán csak az északi csarnok, a Starnberger Bahnhof kijáratához simuló Arnulfstrasséban a korábbi *Verkehrsministerium* (Közlekedési Minisztérium) kúpolás épülete érdemes, amely a század elején, 1905–12 között épült. A Starnberger Bahnhof mögött a *Bundesbahndirektion* (a bajor Vasúti Igazgatóság) romos székháza látható, amelynek felsőbb emeleteit a szőnyegbombázások valósággal leborotválták, a megmaradt két-három emeletes szárnyakban azonban dolgoznak. A főpályaudvar mögötti városrész még huszonöt évvel a háború után is eleven mementó – ideiglenesen megtámasztott házaival, foghíj-telkeivel.

A pályaudvar főhomlokzata előtt a tágas B a h n h o f p l a t z (Pályaudvar tér) húzódik, szinte a város összes villamosai elhaladnak a tér északi, déli és keleti peremén. Innen már látni a Frauenkirche barnászöld toronysapkáit és az Új Városháza csipkés fehér csúcsát.

Mintha fizikai törvényeknek engedelmeskednének és sugárnyalábok módjára egy gyujtópont felé tartanának, három kis utca vezet innen a nevezetes Karlsplatzhoz: a Prielmayerstrasse, a Schützenstrasse és a Bayerstrasse.

A K a r l s p l a t z (Károly tér) Károly Theodor választófejedelem után kapta hivatalos nevét, aki 1790 táján néhány he-

B

1. Hauptbahnhof (Főpályaudvar
2. Bundesbahnhotel
3. Hotel Deutscher Kaiser
4. Fina-garázs
5. Verkehrsministerium (Közlekedési Minisztérium)
6. Bundesbahndirektion (Vasúti Igazgatóság)
7. Justizpalast (Törvényszék)
8. Neues Justiz-Gebäude (Új Törvényszék)
9. Kaufhof-áruház
10. Új föld alatti bevásárlóközpont
11. Karlstor (városkapu)
12. Oberpollinger áruház
13. Bürgersaal (Polgár-terem)
14. Az Alte Akademie épülete
15. Michaelskirche (Mihálytemplom)
16. Richard Strauss-kút
17. Német Vadászati Múzeum
18. Polizeipräsidium (rendőrkapitányság)
19. Hirmer áruház
31. Künstlerhaus (Művészek Háza)
39. Montgelas-ház
86. Damenstift-palota
87. Damenstiftkirche (a Hölgyalapítvány temploma)
163. Az Alter Botanischer Garten bejárata (régi füvészkert)
164. Bernheimer-palota

lyen lebontatta a városfalat és feltöltette az azt övező várárkot. Kevésbé előkelően, ámde városszerte Stachusnak hívják a teret, egy néhai kocsmáros – Eustachius Föderl – neve után, aki 1726-ban, tehát még a város falain kívül „lövőházat" tartott fenn, s a lövészeknek enni-innivalót is tartott készenlétben. A Stachus alatt 1970 végén nyitották meg az új földalatti bevásárlási központot. Négy-, sőt helyenként öt emelet mélységben 44 szaküzletet és áruházat találunk itt.

A teret félkörben a következő épületek veszik körül:

Északnyugat felől a *Justizpalast* (Törvényszék) nagyméretű tömbje. Friedrich Thiersch 1891–97 között építette neobarokk modorban: tetején üvegkupola, a homlokzatok háromszögletű, illetve hullámvonalú ormain szobordíszek. A háború vége lerombolt állapotban találta, kivált a finom belső díszítés pusztult el. Mögötte a szigorúbb, vöröstéglás, otrombán álgótikus *Neues Justiz-Gebäude* (Új Törvényszék), amelyet ugyancsak Thiersch

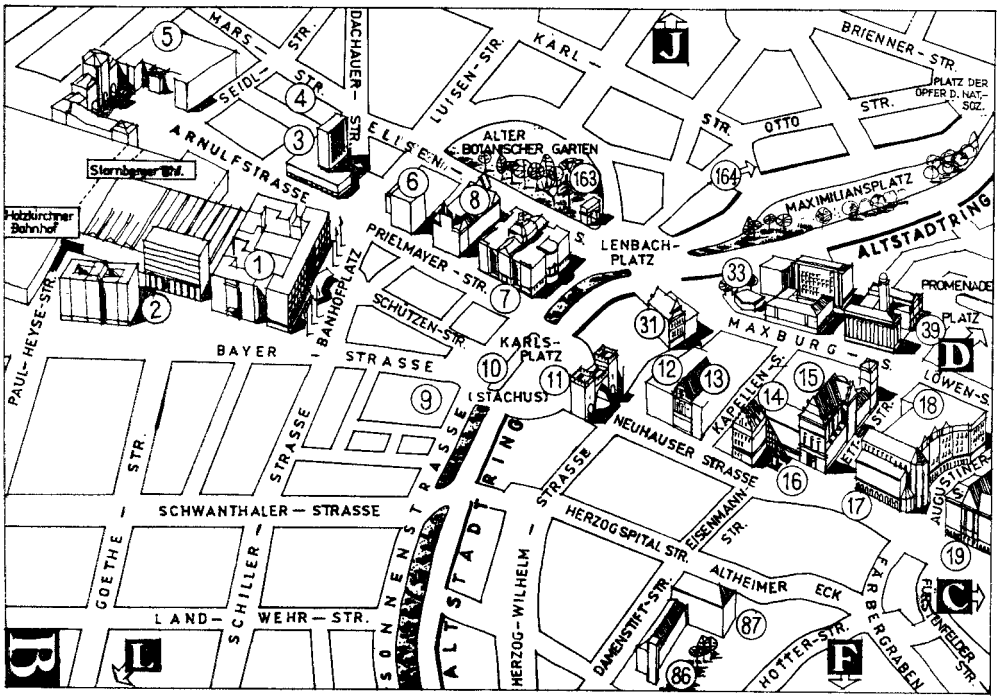

MARS-STR.
SEIDL-STR.
DACHAUER-STR.
LUISEN-STR.
KARL-STR.
BRIENNER-STR.
PLATZ DER OPFER D. NAT.-SOZ.
OTTO-STR.
ARNULFSTRASSE
ELISEN-
ALTER BOTANISCHER GARTEN
Sternberger Bhf.
Holzkirchner Bahnhof
MAXIMILIANSPLATZ
ALTSTADTRING
PRIELMAYER-STR.
LENBACH-PLATZ
PROMENADE PLATZ
PAUL-HEYSE-STR.
BANHOFPLATZ
SCHÜTZEN-STR.
KARLS-PLATZ
(STACHUS)
MAXBURG-S.
LÖWEN-S.
BAYER STRASSE
KAPELLEN-S.
NEUHAUSER STRASSE
AUGUSTINER-S.
GOETHE STR.
SCHWANTHALER-STRASSE
SONNENSTRASSE
ALTSTADTRING
HERZOG-WILHELM-STRASSE
HERZOGSPITAL STR.
EISENMANN-STR.
ALTHEIMER ECK
FÄRBERGRABEN
FÜRSTENFELDER STR.
LAND-WEHR-STR.
DAMENSTIFT-STR.
HOTTER-STR.
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
31
33
39
163
164
86
87
B
C
D
F
J
L

épített 1903–08 között, a háború végén szintén romokban hevert.

Délnyugat felől a *Kaufhof* (Vásárló-udvar) hétemeletes áruháza áll, Theo Pabst 1951-ben megvalósult tervei szerint. A Kaufhof egyébként fogalom, szinte kivétel nélkül minden nyugatnémet városban megtaláljuk ennek a hálózatnak az áruházát.

A téren, az 1972-ben elkövetkező olimpiai játékok kedvéért meggyorsított tempójú földalatti-építés miatt, 1968 óta megszünt a Karlstor csúcsíve alól előkanyargó vagy a kapu mögött eltünő, kelet–nyugati irányú villamosforgalom és a síneket nem is helyezik vissza többé. A térre a föld alatti munkálatok folytán átmenetileg fahídakat ácsoltak, s ezekre helyezték át az észak–déli irányú villamosforgalmat. A tér alatt 1972-ig öt emelet mély közlekedési gócpont létesül. Elsőnek egy gyorsvasút-(V-Bahn)-állomás épül meg, de hamarosan csatlakozik hozzá a metróállomás (U-Bahn).

A munka befejeztével ismét állni fog a tér közepén a *Nornenbrunnen* (Nornák kutja), Hubert Netzer munkája 1907-ből, valamint a *Brunnenbuberl* (kútfiucska), Matthias Gasteiger 1892-ből származó bájos alkotása.

A voltaképpeni Belváros a Karlsplatz keleti peremén, a *Karlstornál* (Károly kapu) kezdődik. Ez volt a város nyugati kapuja. 1315-ben, Bajor Lajos császár uralkodása alatt épült, de többször újjá kellett építeni. A torony két oldalára ráépített házak félkaréja – Gabriel von Seidl 1900-ban kivitelezett tervei alapján – híven követi az 1791-ben épült rondella vonalát.

A Karlstor íve alatt átkelve, a forgalmas Neuhauser Strasse-ra érünk. Ez az utca és folytatása, a Kaufingerstrasse keletnek, a Marienplatz (Mária tér) felé vezet. A régebben keskeny utcákat itt a háború után vagy a házak homlokzatának hátrábbtolásával, vagy pedig a járdák árkádosításával szélesítették ki. Bal kéz felől az első áruház az ugyancsak ismert *Oberpollinger*.

A Karlsplatz–Neuhauser Strasse–Kaufingerstrasse–Marienplatz–Tal–Isartor útvonalat, a Belváros nyugat–keleti tengelyét, az újabb vá-

Az új Müncheni Főpályaudvar

A város nyugati kapuja, az 1300 táján felállított Karlstor

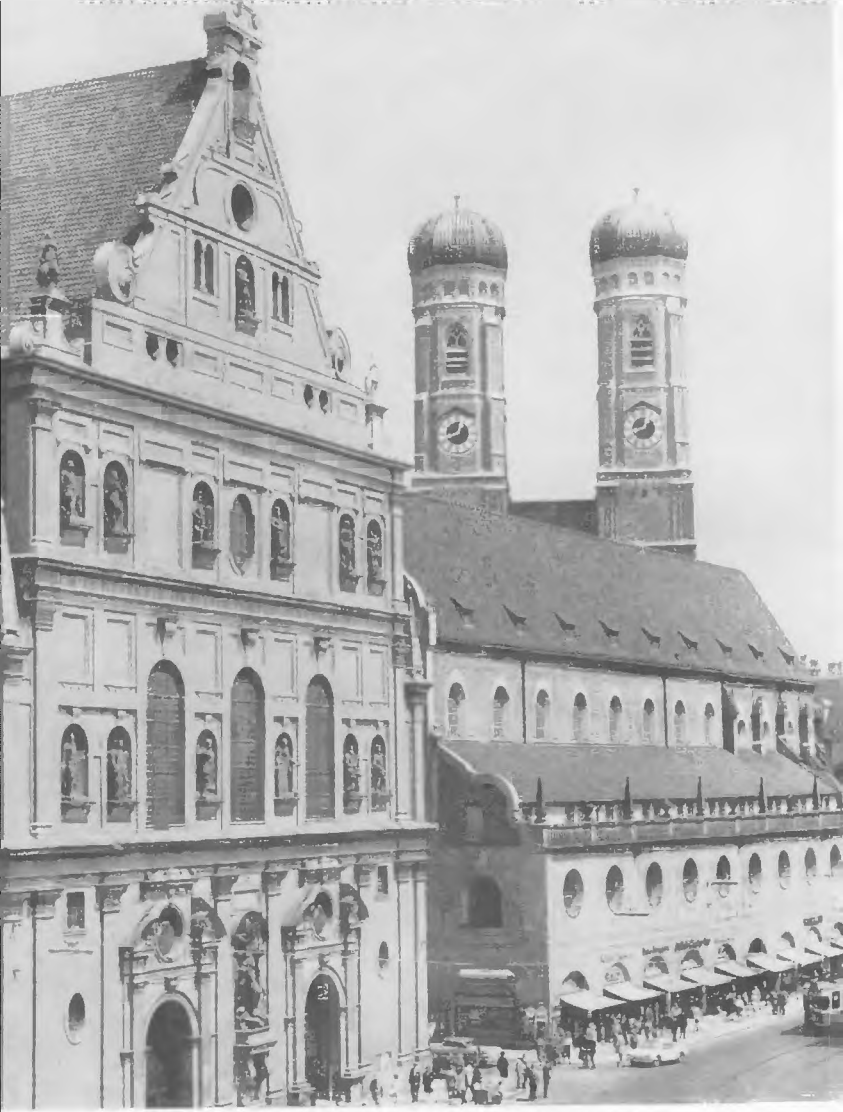

A Szent Mihály-templom reneszánsz homlokzata,
a háttérben a Miasszonyunk templomának ikertornyai

rosrendezési elképzelések szerint egyetlen összefüggő „sétáló utcává" alakítják. Ez a terv – legalábbis nagyobb felében, a Karlsplatztól a Marienplatzig – 1971–72-re megvalósul. A Belváros területén csakis az oda irányuló üzleti forgalmat fogják engedélyezni, az átmenő forgalmat pedig más irányba terelik.

A *Bürgersaal* (Polgár-terem), Neuhauser Strasse 48. sz. alatt, kétszintes kápolna, amelyet a Mária-kongregáció számára 1709-ben az olasz Giovanni Antonio Viscardi tervei alapján Georg Ettenhofer épített. A bejárat fölött gyönyörű Madonna-szobor áll a félholdon, Franz Ableithner alkotása. A voltaképpeni „*Polgár-terem*" az emeleten található, „a müncheni urak és polgárok" 1610-ben létrehozott egyesületének tanácskozóterme volt.

1944-ben a kápolna kiégett, néhány pompás műalkotást azonban sikerült megmenteni. Az egykor gazdagon díszített oltárról csupán *Andreas Faistenberger* 1711-ből származó faragott reliefje maradt meg, az Angyali Üdvözlet. *Ignaz Günther* 1744-ben alkotott rokokó *őrangyal-szoborcsoportja* most baldachin alatt áll, amelyet a mester rajzai alapján készítettek. Restaurálták *Franz Joachim Bleich* 1748 előtt alkotott *olajfestményeit*, amelyek tizenkét bajor búcsújáróhelyet ábrázolnak. Helyreállíthatatlanul elpusztult azonban *Martin Knoller* 1772-ben festett mennyezeti freskója – helyén most *stukkódíszt* láthatunk, annak a mennyezeti dísznek a mintájára, amely a freskó elkészülte előtt, 1710-ben, Joseph Pader tervei alapján tetőzte be a kápolnát. Az alagsor *Rupert Mayernak*, az 1945-ben elhúnyt müncheni jezsuita szerzetesnek a *sírját* őrzi, aki bátor fellépéséért több ízben megjárta a náci börtönöket.

Az *Alte Akademie*, a Tudományos Akadémia régebbi épülete következik néhány lépéssel távolabb, közvetlenül a Michaelskirche (Mihály-templom) oldalán. A Régi Akadémia legrégibb részét V. Albrecht építette 1574–76 között, jezsuita iskolának, és ehhez csatlakozva építtette meg V. Vilmos 1585–90-ben a jezsuita zárdát. 1783 óta a Tudományos Akadémia székelt itt.

A Bajor Tudományos Akadémia 1759-ben alakult. Megteremtői olyan széles látókörű férfiak voltak, akik tudományos szempontból nem nevezhetők különösebben jelentékenynek, sőt talán nem is voltak tudósok (mint a pénzverdék és bányák igazgatója vagy az udvari könyvtár elöljárója). Az Akadémia létrejötte azonban növelte München vonzere-

jét, számos ismert nevű filozófust, természettudóst, történészt ösztönzött a városban való megtelepedésre. Így került például Münchenbe Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, a neves filozófus. Őt, mint a Bajor Tudományos Akadémia elnökét, 1834-ben a Magyar Tudományos Akadémia is beválasztotta tagjai közé. 1852-ben telepedett meg Münchenben Justus von Liebig, a század egyik legnagyobb kémikusa, a műtrágyázás elméletének kialakítója, aki 1870-ben az Akadémia elnöke is lett, és sokan mások.

A nemes homlokzatú reneszánsz épület a háború alatt kiégett, de az eredetihez híven helyreállították, csupán a földszintjét árkádosították. Jelenleg a bajor statisztikai hivatal foglalja el, üzletsora pedig a *Hettlage áruházé*.

Előtte az 1962-ben felavatott *Richard-Strauss-Brunnen* (Richard Strauss-kút) áll, Hans Wimmer alkotása, finom részleteket nagyvonalúan egybefoglaló munka.

Richard Strauss (1864–1949), a Magyarországon is jól ismert zeneszerző, Münchenben született, itt is halt meg. Huszonkét éves korában már udvari karmester, 1924-től pedig az Operaház főzeneigazgatója volt.

Dél felől az Eisenmannstrasse metszi a Neuhauser Strassét, az út kissé kiszélesedik. Három templomot látunk magunk előtt: a Michaelskirchét, az Augustinerkirchét és távolabb a Frauenkirchét.

A *Michaelskirche* (Mihály-templom) 1583–97 között épült a jámbor V. Vilmos megrendelésére. A jezsuita rend híres főtemploma a római Il Gesú templom müncheni megfelelője. Az Il Gesút a művészettörténészek a barokk szellem első nagyszabású templomaként tartják nyilván, sőt innen származtatják a XVI.–XVIII. században annyira elterjedt „jezsuita stílust". A Michaelskirche az ellenreformációs mozgalom építészeti emléke, és nagy hatással volt a délnémet katolikus templomépítészetre. Építőmestere, akinek München még sok szép reneszánsz műemlékét köszönheti, a holland Friedrich Sustris volt (1540–99). Tanulmányait Olaszországban végezte, onnan hívta meg V. Vilmos 1590-ben Münchenbe, miután egy másik építésszel

pórul járt s a torony beomlott... A magyar történelemből is ismert augsburgi Fugger-család (akiknek, jellemző módon, „fukar" szavunkat köszönhetjük) ajánlotta a mestert a hercegnek.

A második világháború alatt a templom súlyos tűzkárt szenvedett, a tető és az azt hordozó pompás boltozat szinte teljesen megsemmisült. A gyönyörű csúcsíves homlokzatot 1953-ig tökéletesen helyreállították, eltekintve a félköríves homlokzati fülkék néhány elpusztult szoboralakjától. A két egyforma bejárati ajtó közötti bemélyedésben a sárkánnyal küzdő *Szent Mihály* hatalmas figuráját látjuk, Hubert Gerhard 1592-ből származó alkotását, amelyet a német reneszánsz egyik legsikerültebb szoborműveként tart számon a műtörténet. Gerhard is németalföldi volt, mint Sustris, őt is olasz példaképek ihlették. A bejáratnál a *bronzangyal* a szenteltvíz-tartó fölött, továbbá a templomhajóban a helyreállított *terakotta angyalok* és a *kórus alakjai* ugyancsak az ő munkái. A reneszánsz *kórusülések* Wendel Dietrich kezétől származnak. A három emelet (16 m) magas *főoltárt* lényegében helyreállították, s restaurálták *Christoph Schwarznak*, a „német Raffael"-nek Szent Mihályt ábrázoló *oltárképét*.

A templom merész boltozatát, amelynek a kortársak csodájára jártak, az eredetihez híven állították helyre, de a stukkódíszt, amely ugyancsak Hubert Gerhard biztos ízlését dícsérte, csak jelzésszerűen rekonstruálták.

A bal oldali kereszthajóban Napóleon marsalljának és fogadott fiának, a Wittelsbach-családba beházasított *Eugène Beauharnaisnek* márvány *síremlékét* látjuk, özvegye emeltette 1830-ban, Bertel Thorwaldsen, a neves dán klasszicista szobrász terve alapján.

A *királyi kripta* a kórus alatt több mint 30 Wittelsbach, köztük V. Vilmos herceg, a templom alapítója, I Miksa választófejedelem és II. Lajos király utolsó nyughelye. (A királyi kripta csak május közepétől október közepéig látogatható!)

Egy észak felől nyíló kis keresztutca, az Ettstrasse sarkán emelkedik az egykori *Augustinerkirche* (az Ágoston-rendiek temploma). Legrégibb, kora gótikus részét még a belső városfalakon kívül építették 1291-ben, a ráépült nagy, háromhajós bazilikát 1449-ben avatták fel. További átépítések után 1621-ben barokkosították. 1803-tól, a rend feloszlatásától fogva hosszabb ideig vámházként szolgált, 1966 óta a *Deutsches Jagdmuseum* (Német Vadászati Múzeum) található az épületben.

A múzeum többek között három évszázad vadászfegyvereinek gyűjteményeit, jelentékeny trófea-összeállítást, bajor hegyi vadászok szánjait, továbbá vadászati témájú festményeket, rajzokat, érméket és kitüntetéseket tartalmaz. Állattani gyűjteménye is van, és összességében a vadászat kultúrtörténetéről ad áttekintést. Külön érdekessége egy nevezetes vadorzó, a „bajor Hiasl" életének és tetteinek részletes dokumentációja – ez a bandavezér (igazi nevén: Matthias Klostermayer), akit 1771-ben elfogtak és kivégeztek, a parasztság tiszteletét és szolidaritását vívta ki magának, mert csakis a földesurak vadaskertjeit fosztogatta és zsákmányát gyakran szétosztotta. A múzeumban elhelyezett gyűjtemény magva a 30-as években jött létre, s 1944-ig a nymphenburgi kastélyban (l. 203. old.) volt megtekinthető. Az új múzeum hétfő kivételével minden nap fél 10-től 4-ig tart nyitva. Belépti díj: egy márka.

Az egykori templomhoz kapcsolódik az Ágoston-rendi szerzet kolostorának helyén 1910–13 között épült *Polizeipräsidium* (Rendőrkapitányság). Az épület terveit Theodor Fischer készítette.

Észak felől újabb keresztutca, a görbe Augustinerstrasse következik, ez a kis utca vezet el a Frauenkirche elé. Innen kezdve a Neuhauser Strasse délkeleti irányban K a u f i n g e r s t r a s s e néven folytatódik. Az Augustinerstrasse pedig a Neuhauser Strasse-Kaufinger Strasse metszéspontját érintve, zegzúgos félkör alakban fut tovább délkeletnek, s a Färbergraben (Cserzőárok), illetve a Rosental (Rózsák völgye) hangulatos nevű utcácskákban folytatódik; ezek az egykori belső várárokrendszer íveithajlásait követik.

Annak, hogy a Neuhauser Strasse ezen a néven csak addig a pontig tart, ahol most állunk, történelmi–várostörténeti okai vannak. Nézzünk vissza egy pillanatra, az időben is hátra. A Karlstor, amelynek íve alatt jöttünk be az utcába, első említésekor (1315) még Neuhauser Tor néven szerepelt, vagyis ez volt az a kapu – és a Neuhauser Strasse az az utca –, amely a Münchentől északnyugatra fekvő Neuhausen település felé vezetett. Neuhausent, amely 1890 óta München része, 1164-ből fennmaradt oklevelek már említik.

Most pedig vessünk egy pillantást a Neuhauser Strasse túlsó (déli) oldalára, amely nem olyan gazdag műemlékekben, mint az

északi, amelyen végigjöttünk. A *Hirmer áruház* falán kis kőalakot látunk, kezében miniatűr torony: az ezen a helyen állott Schöner Turm (Szép torony) modellje. Ezt a tornyot, a legelső s legbelső városmag védelmére még „Oroszlán" Henrik herceg építette. Itt kezdődött – s kanyargott a mai kis utcák vonalában – az a városfal, amely 1158-tól 1300-ig szolgálta München védelmét.

A kis Augustinerstrassén át kanyarodunk be a *Frauenkirche* (Miasszonyunk temploma, vagy más néven a Dóm) elé. Németország legnagyobb csarnoktemploma ez, egyben München jelképe, „különös ismertetőjele". Amióta 1821-ben létrehozták a müncheni és freisingi érsekséget, azóta ez Bajorország érseki temploma.

A vörösbarna téglából épült katedrális 99 m magas ikertornyai szinte a város minden pontjáról láthatók. A szögletesnek induló, gömbölydeddé formálódó és végül gömbölyű kupolákkal koronázott tornyok mellett ritka sajátossága a feltűnően magas „bogárhátas" tetőszerkezet.

A helyén eredetileg egy kis román stílusú Mária-kápolna állt, amelyet 1281-ben avattak a város második plébániatemplomává (az „Öreg Péter" után). Teljes átépítése kerek húsz évig tartott, 1468–88 között, Jörg Ganghofer (más néven Jörg von Halsbach) irányítása alatt, aki a középkor talán legnagyobb német építőmestere volt. 1468-tól 1488-ig élt Münchenben és a Régi Városházát is ő építette (l. 61. old.). A jellegzetes toronysisakok csak 1525-ben kerültek a helyükre; ezt a déli torony aljában eltemetett mester már nem érte meg.

A Frauendom stílusát tekintve késő gótikus, de ez a gótika polgári változata, amely lemond a kőfaragásoknak és kőcsipkéknek arról a gazdagságáról, amely e korszak templomépítkezéseit jellemzi. Müncheni várostörténészek egyébként Jörg Ganghofer mindkét alkotásában: a Frauenkirchében és a Régi Városházában, a középkori polgárság öntudatra ébredésének jelét látják. Tény, hogy a templom építéséhez a város polgársága adta össze

a pénzt, s ők választották meg az építészt is, az iskolázatlan, de kétségkívül zseniális kőművesmestert, aki a Münchentől délre fekvő Polling falucskában élt. A középkorra jellemző módon azonban utólag megvádolták az általuk választott pallért, hogy szövetkezett az ördöggel, azért sikerült ilyen pompásan az építmény – az ördög állítólag többször is eljött a mesterért, de annak mindig sikerült bebizonyítania, hogy az építkezés még nem zárult le, még hiányoznak az ablakok. Az ördög „élményét" mi is átélhetjük, ha a főbejárat mögött pontosan arra a helyre lépünk, ahol a kőpadlóban egy nagy fekete lábnyom (*der Teufelstritt*, vagyis az ördög lábnyoma) rajzolódik ki – erről a pontról a főoltár mögötti nagy ablakot leszámítva, az oldalfalakba beágyazott 30 ablakból egyet sem láthatunk, az oszlopok mindet elfedik . . .

A második világháború alatt a templom kiégett, a keleti szárny beomlott és a teljes tetőszerkezet ledőlt. Az öt főbejárat, Ignaz Günther 1772-ből származó faragott rokokó díszeivel együtt, nagyrészt megsemmisült. Az egyik bombatámadás a kórus alatt elhelyezett legrégibb bajor hercegi kripta halottait is megforgatta sírjukban.

A *főhajóba* belépve, egyszerűségében is monumentális, égre törő karcsúságában is szilárdan ezen a földön álló oszlopsor vezeti a tekintetünket. A viszonylag keskeny hálóboltozat alatt fából faragott kereszt lóg. Dísztelen az újjáépített oltár is, (rajta az *új tabernákulum* az 1969-ben elhunyt Max Olof müncheni aranyműves egyik legszebb munkája), és teljesen modern a vert bronz *szószék*. A padsorok sima vonalvezetése is jelzi, hogy ezek nem az eredetiek. A templom csak külsőleg nyerte vissza régi alakját – tartóoszlopainak, boltozatának, tetőszerkezetének és kupoláinak újjáépítése 1953-ig tartott, belső újjárendezése 1960-ig.

Az *altemplom* falában több régi sírkő túlélte a pusztulást, s a mai látogató figyelmét is felhívja arra a tényre, hogy a XIII. században ezen a helyen a kis Mária-templom kertje temetőül is szolgált. A XV. századi berendezés, eltekintve egyetlen mellékoltártól, a tűz martaléka lett, ugyanígy az ugyancsak XV. századi kórus széksora (stalluma), kivéve az oszlopfőkből csípőjüknél fogva kiemelkedő 21 *apostol*, próféta és szent életnagyságú *faképmását*, amelyeket a híres Erasmus Grasser

műhelyéből származtatnak. Fennmaradt az orgonaszekrény alatt egy vak orgonista, az 1473-ban elhunyt *Konrad Paumann* szép *síremléke* is.

A déli torony közelében találjuk *Bajor Lajos császár emlékművét*. Ezt a feketemárvány tömböt a Münchenben elhunyt, neves németalföldi festő, Peter Candid tervezte és I. Miksa választófejedelem uralkodása alatt, 1622-ben az ugyancsak bajor szolgálatba lépett németalföldi szobrász, Hans Krumper kivitelezte. A sarkokban a fegyveres *zászlóvivők* Hubert Gerhard alkotásai. A nyugati toronynál levő kápolnában látjuk a székesegyháznak azt az egyetlen eredeti *oltárát*, amely túlélte a háborút: ismeretlen mester *gótikus madonnája* díszíti.

A magas ablakok színes üvegei részben még a XV. és XVI. századból származnak és nem egy közülök még a régi, XIII. században fennállott Mária-templomból maradt fenn, amelynek helyébe a Frauenkirchét építették. A legszebbet, azt, amelyik Krisztus életét ábrázolja, a strasbourgi mester, Peter von Andlau készítette és Wilhelm Scharfzandt adományozta 1503-ban.

A királyi kriptá-ban többek között az utolsó Wittelsbach, *III. Lajos*, egy másik kriptában több püspök és az 1952-ben elhunyt *Michael von Faulhaber bíboros-érsek koporsóját* láthatjuk. (Faulhaber kezdetben örömmel üdvözölte Hitler hatalomátvételét, de később szembefordult a nácizmussal.)

A Frauenkirche déli tornya különlegesen szép kilátást nyújt, tiszta idő esetén az Alpokig is ellátni. 415 lépcső vezet fel a kilátóba (a 80. lépcső fölött liftbe szállhatunk); gyalog 50 pfennigért, liften egy márkáért mehetünk fel; jegyeket a torony bejáratánál kell váltani. Nyáron reggel 8-tól este 7-ig, tavasszal és ősszel azonban csak reggel 9-től délután 6-ig tartanak nyitva. A lift is csak márciustól novemberig jár.

A templomban minden vasárnap délelőtt orgonás misét szolgáltatnak. A jónevű Domchor (dómkórus) csupán ünnepnapokon szerepel. A karácsony előtti hetekben igen látogatottak a Frauenkirche úgynevezett „ádventi koncertjei", amelyeken az Alpok vidékének népi kórusai, valamint gyermekkarok énekelnek, és a több méter hosszú, pipaformájú alpesi kürtök avatott megszólaltatói zenélnek.

A Kaufingerstrassén át hamarosan a Marienplatz-ra érünk. A Mária tér a régi München középpontja volt, itt ke-

C

20. Frauenkirche (Miasszonyunk temploma)
21. Donisl söröző
22. Mariensäule (Mária-oszlop)
23. Fischbrunnen-szökőkút
24. Neues Rathaus (Új városháza)
25. Altes Rathaus (Régi Városháza)
26. Heiliggeistkirche (Szentlélek-templom)
27. Peterskirche (Péter-templom)
28. Isartor (városkapu)
29. Bundespatentamt (Szabadalmi Hivatal)
30. Ludwigsbrücken (Lajos-híd)
57. Alter Hof (Régi Udvar)
62. Hofbräuhaus söröző
63. Hauptpostamt (Főposta)
64. I. Max Joseph szobra
65. Nationaltheater (Nemzeti Színház)
98. Münchner Stadtmuseum (Müncheni Városi Múzeum)
106. Deutsches Museum (Német Múzeum)

resztezi egymást az északkeletről délnyugatnak és az északnyugatról délkeletnek tartó két legrégebbi főútvonal.

A Marienplatz a Péter-dombocskára épült „Öreg Péter"-templommal, a Tal utca nevében is jelzett „völggyel", és a Jakobsplatz (Jakab tér) területével együtt München legrégibb része. „Oroszlán" Henrik itt építette meg pénzverdéjét, itt hozták meg később a város urai nyilvános főbírói ítéleteiket (s az igazságszolgáltatás részeként itt állt a pellengér). A középkorban lovagi tornák színhelye volt. Később vásártér lett, s ezt a nevet viselte, több-kevesebb módosítással (Gabonapiac, Terménytőzsde) 1638-ig, a Mária-oszlop felállításáig. De azzal együtt is gabonapiac maradt még sokáig – Karl Friedrich Heinzmann 1836-ban készült finom akvarellje a biedermeier házak övezte zárt téren és a Mária-oszlop lábánál az akkurátus rendbe rakott gabonazsákok százait mutatja, az út szélén várakozó ekhós szekerekkel, a zsákutcákban sétálgató érdeklődőkkel vagy vásárlókkal és a piac rendjére felügyelő rendőrökkel . . .

A második világháború a Marienplatzot majdnem teljesen eltörölte a föld színéről. A tér déli fele, két épület kivételével, tökéletesen megsemmisült, keleti oldalán pedig a legtöbb középko-

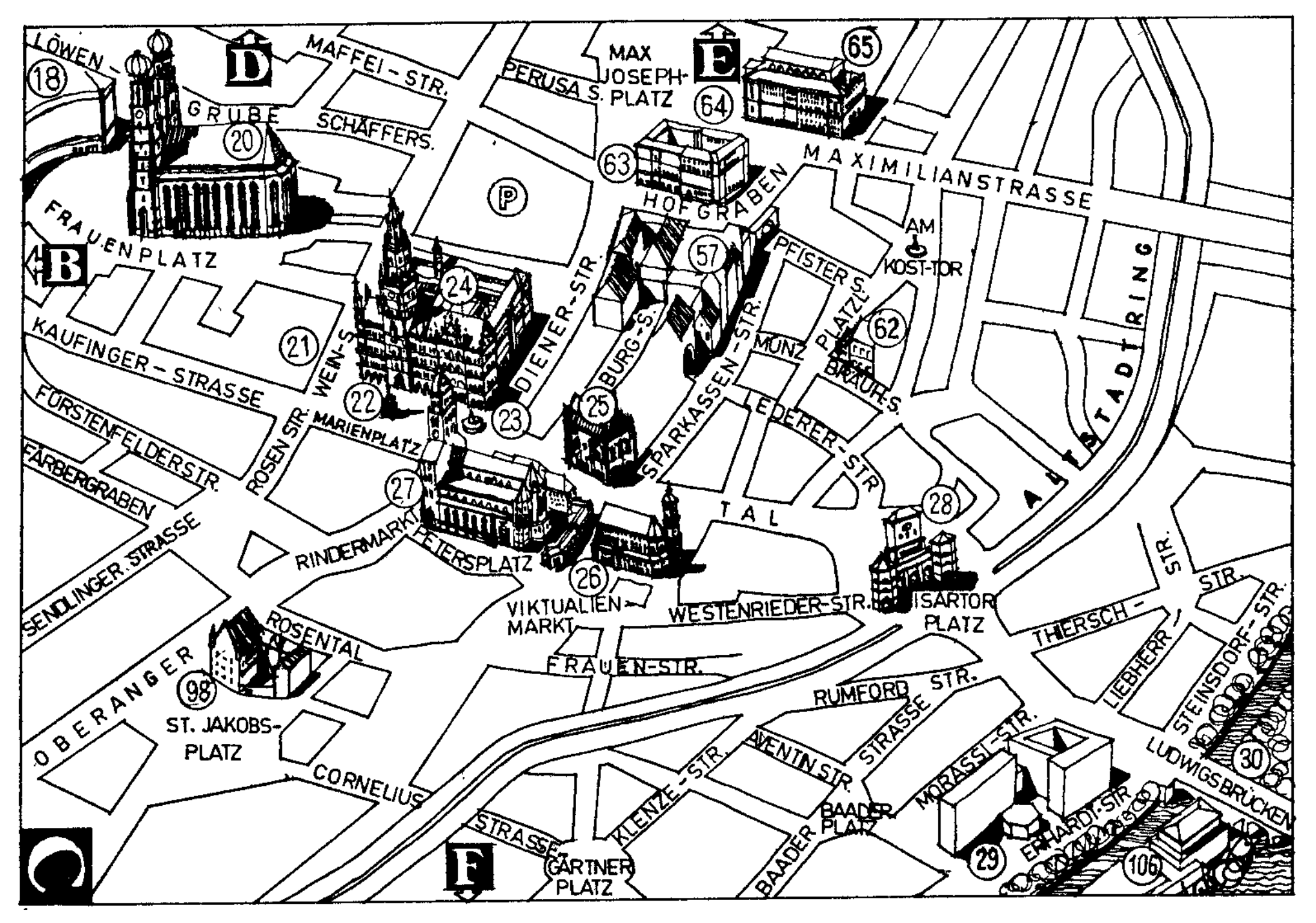

LÖWEN-GRUBE
MAFFEI-STR.
SCHÄFFERS.
PERUSA S.
MAX JOSEPH-PLATZ
MAXIMILIANSTRASSE
HOFGRABEN
FRAUENPLATZ
AM KOST-TOR
PFISTER S.
PLATZL
MÜNZ
BRÄUH-S.
KAUFINGER-STRASSE
WEIN-S.
DIENER-STR.
BURG-S.
SPARKASSEN-STR.
LEDERER-STR.
FÜRSTENFELDERSTR.
ROSEN STR.
MARIENPLATZ
FÄRBERGRABEN
RINDERMARKT
PETERSPLATZ
TAL
ALTSTADTRING
SENDLINGER STRASSE
VIKTUALIEN-MARKT
WESTENRIEDER-STR.
ISARTOR PLATZ
THIERSCH-STR.
LIEBHERR-STR.
STEINSDORF-STR.
ROSENTAL
FRAUEN-STR.
OBERANGER
ST. JAKOBS-PLATZ
RUMFORD STR.
STRASSE
AVENTIN STR.
MORASSI-STR.
LUDWIGSBRÜCKEN
CORNELIUS
KLENZE-STR.
BAADER PLATZ
ERHARDT-STR.
STRASSE
GÄRTNER PLATZ
BAADER
18
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
57
62
63
64
65
98
106
D
E
B
C
F
P

ri vagy barokk polgárház súlyosan megsérült. München újjáépítését az 50-es évek elején itt kezdték: München szívében. Ennek során a déli oldal házsorát a réginél hátrább tolt homlokzatokkal építették újjá. 1972-ig megépül a földalatti (U-Bahn) marienplatzi megállója és az olimpiai földalatti különvonal (az úgynevezett Stichlinie, a célvonal) belvárosi végállomása. A Stichlinie segítségével tizenegy perc alatt ki lehet majd érni a belváros közepéből az olimpiai városba.

A Marienplatzot északnyugat felől határoló keresztutcában, W e i n s t r a s s e 1. sz. alatt, a háborúban leomlott régi mintájára újjáépített házban találjuk a *Donisl* néven emlegetett *sörözőt*. Donisl a sörözőt 1760-ban bérbe vevő Dionys Pärtl csapos beceneve volt, de a söröző már korábban is itt állt, 1715-ben például „vásártéri sörvendéglő"-nek hívták. A szép, árkádos ház, ugyancsak árkádos belső udvarával, századokon át mázsaház volt.

S most nézzünk körül a téren. A vörösmárvány *Mariensäule* (Mária-oszlop), ez a tizenegy m magas, korinthoszi oszlopfőben végződő obeliszk I. Miksa választófejedelem hálaoszlopa. Részben azért emeltette, mert a fehérhegyi csatában (1620-ban) a Katolikus Liga csapatainak élén sikerült levernie a cseh rendi felkelők csapatait, részint pedig azért, mert e harmincéves háború svéd csapatai Gusztáv Adolf vezetésével 1632-ben tíznapi megszállás, a fegyverraktárak kifosztása és 40 túsz kivégzése után kivonultak a városból.

A választófejedelem adománya volt a hálaoszlop talapzata is. Négy allegorikus bronzfigura harcol itt győzelmesen a pestis, az éhínség, a háború és az eretnekség ellen. Ezek a sisakos, pajzsos, angyalszárnyas kora barokk figurák valószínűleg az 1634-ben elhunyt Jörg Petel szobrászmester tervei alapján készültek az 1638-ban felállított emlékműre.

Jóval korábbi azonban maga az oszlop tetején álló s az oszlop voltaképpeni jellegét meghatározó szép Madonna-figura. A több mint két méter magas, fején nehéz királyi koronát, jobbjában jogart, baljában pedig a gyermeket tartó, bájos merengő arcú bronz nőalak talpát félholdra helyezte a művész: Hubert Gerhard. A fürtös hajú gyermek országalmát tart dundi kezében. A szobrot Gerhard 1594-ben a Frauen-

kirche főoltára számára készítette s 1613-ból fennmaradt iratok tanúsága szerint még a művész életében eredeti helyére is került.

Újabb helyéről, a hálaoszlop tetejéről csak a második világháború alatt mozdították el, hogy óvóhelyre vigyék a „patrona bavariae" (Bajorország patrónája) néven is ismertté vált szoborművet; ez idő alatt az oszlop csonkán meredt a magasba. És talapzatostól, oszlopostól biztonságosabb tájakra szállították a földalatti építkezés kezdetén is; az olimpia idejére azonban visszakerül a helyére.

A Mariensäule egyébként München o-pontja, földrajzi középpontja.

A Marienplatzot északkelet felől határoló újabb keresztutca, a Dienerstrasse közelében találjuk a népszerű *Fischbrunnent* (Hal-kút). A háború alatt a bombaszilánkok tönkretették egy részét, de 1954-re helyreállították valamelyest egyszerűsített formában, Josef Henselmann tervei szerint. Az 1870-ben felállított kút azért kapta a halakról a nevét, mert a vásártérnek ezen a részén volt a halpiac. De „Metzgerbrunnen"-nek, vagyis Mészáros-kútnak is nevezik.

Egy régi, még a céhek idejéből fennmaradt tradíció alapján itt zajlott le évről évre a „Metzgersprung" (a mészárosugrás): egyes források szerint az inasokat itt „avatták" segéddé, más hagyomány szerint pedig a kötelező vándorútra kelő hentessegédeknek kellett búcsúzóul beleugraniok a Fischbrunnen medencéjébe. Ezt a régi „ugratást" Münchenben 1901-ig minden harmadik karnevál évében megrendezték, s 1954. július óta, hosszú szünet után, ismét feleleventették.

A *Neues Rathaus* (Új Városháza) következik, a Marienplatz északi peremén. Újabb keletű, mint hinnénk: Georg Hauberisser 1897–1908 között építette, finoman cizellált újgótikus stílusban. Dúsan díszített főhomlokzata, amelyen több mint száz bajor herceg és nemes életnagyságú szobra állt, a háború alatt súlyosan megsérült.

Az Új Városháza belsejében figyelmet érdemelnek az építészeti szempontból jól tagolt belső udvarok. Az épület belső folyosóira, termeire ugyancsak a szép új-gótika jellemző: a *nagy ülésterem* mennyezete a régi modorban épült újjá, de a bútorok

mai vonalúak: az eredeti berendezés megmaradt és megmentett, gazdagon faragott darabjait a *kis ülésteremben* helyezték el, a különlegesen szép dongaboltozat alatt.

A 81 m magas toronyban, amely egyben látogatott kilátótornya a városnak, van a híres *játékszerkezet*, amelyet megnézni és meghallgatni, sőt lefényképezni, minden turista idegyűlik délelőtt 11-re. A délelőtti látványosság táncoló, mozgó figurái a torony három szintjén jelennek meg és zenei kíséretük is több szakaszos. Miután az óra elüti a tizenegyet, felhangzik az első dallam, majd indulóba csap át. Ekkor a középső torony-szinten, az udvari bolondok ugrabugrálása és az udvari kürtösök harsonázása közepette, lóháton előtűnnek a bajvívó lovagok. Amikor a henger másodikat fordul a lovagi torna játékfiguráival, a szemünk láttára ütik ki az egyik lovagot a nyeregből. A bábjátéknak ez a „felvonása" V. Vilmos hét országra szóló lakodalmára emlékeztet (1568). A herceg és ifjú neje ugyancsak látható a középső szint hátterében, a „tribünön" állva.

Ezután a Schäfflertanz (a kádárok és bognárok táncának) dallama hangzik fel, állítólag ekkor azt ismételgeti a harangjáték, természetesen bajor dialektusban, hogy „jaj, de híves van, jaj, de híves van". A középkori előírásos céhöltözékükben, vörös frakkban megjelenő iparosok marionettfigurái a szerkezet alsó szintjén járják el az 1515–17-es években pusztító pestisjárvány után új életre buzdító híres táncukat.

A tánc végeztével újabb dal hangzik fel, majd a legfelső szinten ez idáig fegyelmezetten álló kakas hármat ver a szárnyaival, fel-le mozgatja a fejét és belekukorékol a város zajába.

A harangjáték szerkezete 32 figurából és 43 harangból áll. Fölötte helyezkedik el az első körerkély, majd az óramű fölött a második, és a torony utolsó emeletén, 61 m magasságban, a harmadik. Lift visz fel, hétköznapokon fél 9-től háromnegyed hatig, szombaton 9-től fél 6-ig, vasárnap 8-tól déli fél 1-ig; ára egy márka. A torony csúcsán 1905 óta a *Münchner Kindl* (a müncheni szerzetes) széttárt karú figurája áll.

Az Új Városháza földszintjén, az utca felől, az árkádok alatt, üzleteket találunk (könyvesboltot, jegyirodát stb.). Kedvelt étterem a Tanácsháza pincéje *(Ratskeller)*, ahol a hangulatos ágótikus boltíveket és oszlopokat régi tréfás versikék, szólások, az ételre, még inkább az italra és a fehérnépre vonatkozó népi bölcsességek díszítik (a nem különösen színvonalas freskók mellett). A nagy kiterjedésű étterem közepén hatalmas faragott hordó áll.

A Marienplatzot kelet felől az *Altes Rathaus* (Régi Városháza) zárja le, jobban mondva a Régi Városháza együttesének egyik szárnya. A Jörg Ganghofer által 1470–74 között épített, a német gótikára jellemzően zömök és józanul evilági városházának a háborús pusztulás következtében ugyanis már csak e részét láthatjuk: a kettős átjáró fölött emelkedő régi tanács- vagy báltermet.

Ez a magányosan álló műemlék korábban még két résszel – díszes, négyemeletes kapuval és kancelláriával – volt összeépítve, ezeket azonban a háború elpusztította. A megmaradt töredéket is új boltozattal kellett ellátni (1949), néhány évvel később pedig helyreállították fából faragott mennyezeti díszeit is. A homlokzatot lépcsőzetesen emelkedő, díszes oromfal díszíti, a masszív épülettömb négy sarkán pedig gótikus tornyocskák egészítik ki.

A Régi Városháza *báltermét* már hosszú idők óta csak különlegesen ünnepélyes alkalmakkor nyitották meg, s néha még ma is használatban van. Thomas Mann említi egyik életrajzi jegyzetében, hogy ötvenedik születésnapját, 1925-ben, „igen tekintélyes módon" a Régi Városháza báltermében ünnepelte meg a város. Nyolc évvel később az író, akinek háza az Isar partján állt, hazátlanná vált.

A pusztulás következtében a *Heiliggeistkirche* (Szentlélektemplom) most a Marienplatzról is látható, onnan, ahol a Régi Városháza déli szárnya állt.

Menjünk hát át az utca túlsó felére. Két templomtorony vonzza tekintetünket, de mintha hátat fordítanának egymásnak – a Peterskirche lapos hasábtornya a Marienplatz felé tekint, a

Heiliggeistkirche szinte falusias, de feltűnően karcsú tornya viszont ellenkező irányba néz, völgynek le.

A Heiliggeistkirche érdekessége, hogy a torony nem a szentély fölött emelkedik. Gazdag díszítésű homlokzata halványzöld, felül a templom névadója: a Szentlélek aranyszimbóliumával. Belépve első pillantásra megállapíthatjuk, hogy a templom mennyezetét a bombák leborotválták, s habár az oldalfalak fehér-rózsaszín-világoszöld rokokó stukkódíszét nagyrészt helyreállították, a mennyezeti freskókat egyáltalában nem.

E templom története is München kezdeteihez nyúlik vissza. Eredetileg, a XIII. század elején, egyes források szerint még az első Wittelsbach, vagyis Ottó herceg jóvoltából, kórház épült itt kis kápolnával és a hozzátartozó sírkerttel. A kápolna 1271-ben München harmadik plébániatemplomává lett. Az 1327-es tűzvész ezt a templomot is elpusztította, újjáépítése oly sokáig tartott, hogy írásbeli emlékek tanúsága szerint 1370-ben még gyűjtöttek rá. 1382-re épült meg az új, gótikus csarnoktemplom, amely később a Frauenkirche tervezőjének és megépítőjének, Jörg Ganghofernek szolgált tanulmányozandó például. A torony alighanem csak a XVII. században került rá.

1724–30 között az Asam fivérek, akikről München műemlékeinek ismertetésekor még sok szó esik, modernizálták, azaz rokokó ízlés szerint átépítették – a homlokzat is az ő terveik szerint készült. Ugyanekkor Johann Georg Ettenhofer átalakította a templombelsőt, a gótikus oszlopokat barokkosítva. Az új, színes és vidám freskók is az Asam fivérek irányítása alatt készültek.

Az egyházi birtokok elkobzásakor a Szentlélek-kórházat, amely az évszázadok során annyi melléképülettel bővült, hogy majdnem az egész Viktualienmarkt (Zöldségpiac; l. 111. old.) területét elfoglalta (egyik részlege például 1498 óta lelencház volt), továbbá a temetőkertet is, felszámolták.

A háborús pusztulás következtében a templom belseje sokat veszített gazdag rokokó díszeiből. Mivel a későbbi falrétegek leomlottak, előtűnt az épület gótikus magva.

A templom Nikolaus Stuber által 1727-ben épített főoltár-át, Ulrich Lothnak 1661-ből származó, a Szentlélek eljövetelét ábrázoló festményével, ha kissé leegyszerűsítve is, de helyreállították, és visszakerült eredeti helyére a *két* bájos *faragott angyal* is, J. G. Greiff alkotásai 1730 tájáról.

Az északi mellékoltár-on a *Hammerthali Madonna* a templom legértékesebb műkincse, ismeretlen mester kb. 1450 tájáról származó fafaragása.

Az új orgona szekrény alatt *Bajor Ferdinánd* herceg *bronz síremlékét* láthatjuk, Hans Krumper művét, amely 1588-ban készült.

Menjünk akkor most át a *Peterskirche* (Péter-templom) elé, amely egyelőre hátat fordít nekünk. München e legrégibb templomának külső méretei már önmagukban is impozánsak. Hasáb alakú tornyán minden irányból kettős órasor, köztük kovácsoltvas erkélyrács húzódik – a torony központi helyzete folytán szép körpanorámát láthatunk innen. A hármas tagolású, sokszor megénekelt „Öreg Péter"-torony München egyik kedves-kedélyes jelképe.

A „Péter-dombocskának", amelyre München történetének kezdetein épült ennek a templomnak az őse, ma már nyoma sincsen, hacsak annyi nem, hogy a templomot körülvevő szűk kis térség neve Petersplatz (Péter tér). Valaha nagyobb térség lehetett, lakatlan tér, itt „fent a barátoknál", akik München nevét adták. A legutóbbi idők ásatási munkálatainál római falmaradványokat találtak a Peterskirsche alatt.

Első írásbeli nyoma 1169-ból való. Ekkor még alighanem kicsiny kápolna volt. Fennmaradt az az 1181-es dátumú alapítólevél, amely bazilikává való átépítését irányozza elő. Ekkor román stílusban, de annak bajor változatában épült meg: három hajóval, kereszthajó nélkül, két toronnyal. 1327-ben, egy tűzvész alkalmával a keleti szárny teljesen leégett. 1365-ben gótikus stílusban építették újjá, s a század végére a két torony is hegyes toronysisakot kapott. 1607-ben azonban az egyik toronyba belecsapott a villám, s „az égiek akaratának engedve" nem építették újjá a ledőlt tornyot. Azóta egytornyú a templom. Jellegzetes

hátsó traktusa, a félkör alakú apszist körülvevő gömbölyű kis toronnyal inkább középkori várhoz, mintsem templomhoz illenék, 1630-ban épült hozzá, „német reneszánsz" ízlés szerint (Isack Pader munkája). 1756-ban újabb átépítés következik, rokokó stílusban.

1944 december közepén bomba éri az épületet, a főoltár leomlik. 1945 januárjában gyújtóbombák tüze pusztítja, februárban pedig telitalálatot kap. A torony újjáépítése 1951-re fejeződött be, de a belső berendezés csak 1954-re született újjá a romokból. A Marienplatz felé eső oldalfalak restaurálásán még 1969-ben is dolgoztak.

Ha belépünk a templomba, elegáns rokokó hangulat fogad: úgy, ahogy azt 1726–50 között Ignaz Gunetzrhainer, Ignaz Günther és Johann Baptist Zimmermann kialakította. A fehér–rózsaszín–szürke falfestés is ezt a hatást erősíti. Parányi darabkákból és szilánkokból rekonstruálták a *főoltárt*, amelyet Nikolaus Stuber tervezett 1730-ban, és az Egid Quirin Asam által 1730-ban készített trónon most Erasmus Grasser 1492-ből származó *Szent Péter-szobra* ül.

Azt az 1365-ben felállított híres gótikus oltárt, amelyet annak idején a Schrenk család adományozott az újjáépülő templomnak, az északi hajó 6. kápolnájában láthatjuk. Színesre festett 5 m magas domborművei a keresztre feszítést, illetve az Utolsó ítéletet ábrázolják.

A szentély jobb oldalán *öt kis gótikus festmény* a lengyel Jan Pollack (vagy Polak?) műve, aki 1484-től kezdve dolgozott Münchenben és a főoltár szárnyait festette meg.

A *12 mellékoltár*, amelyek közül néhány a német rokokó legnagyobb szobrászának, Ignaz Günthernek volt az alkotása, súlyosan megrongálódott, de végül is egy híján sikerült megmenteni őket. Günther sajátos művészetét két szent szobrán tanulmányozhatjuk, az északi torony alatti kápolnában; vallási áhítatuk már-már kacér és groteszk ábrázolását.

Figyelemre méltó a főbejárattól északra, a nyugati falnál, *Ulrich Aresinger* püspök vörösmárvány *sírköve* és a déli falnál a *Pötschner házaspár síremléke:* mindkettő Erasmus Grasser munkája 1482-ből, illetve 1505-ből.

A Péter-templom 96 m magas tornyába csak gyalog lehet felmenni (303 lépcső), hétköznap fél 9-től 6-ig, vasárnap délelőtt 10-től este 7-ig. A belépti díj 50 pfennig. Júniustól szeptemberig szombaton és az ünnepek előestéjén este 6-kor toronyzene emeli az ünnepi hangulatot.

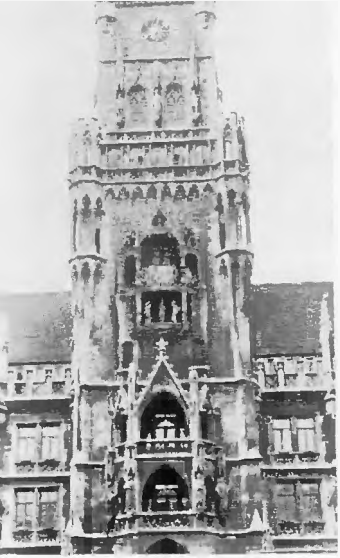

Az Új Városháza tornya
a háromszintes bábjátékkal

A Miasszonyunk temploma,
München jelképe az Új Városháza tornyából

Az 1470-ben épült Régi Városháza fennmaradt szárnyépülete

A Szentlélek-templom tornya

A legrégibb müncheni templom, az „Öreg Péter" tornya

Utunkat a Talra, a Salzburg felől Augsburgba vezető egykori országúton folytatjuk. Két oldalán valaha fuvarosok, kézművesek és kocsmárosok házai álltak, hisz ez a forgalmas út biztosította kenyerüket. Ma is eleven üzletutca jellege van.

Az *Isartor* (Isar kapu), a Tal keleti végét lezáró kapu, kissé hátrább tolt kaputoronyból és két nyolcszögletű bástyatoronyból áll. 1314-ben épült, mint Bajor Lajos városvédő erődítményrendszerének utolsó kapuja. 1833–35 között Friedrich von Gärtner udvari építész felügyelete alatt tatarozták. Ekkor került rá a torony gótikus jellegét némiképpen zavaró freskódísz, Bernhard Neher alkotása, amely Bajor Lajos császár diadalmas hazatérését mutatja az 1322-es ampfingi vagy más néven mühldorfi csatából.

A szürke középtorony, habár óra aligha lehetett rajta, maradt leginkább hasonlatos egykori önmagához. A háromnyílásos átjárón átkelve, további falmaradványokat és freskótöredékeket látunk. A háború alatt a torony súlyosan megsérült, 1957-re állították helyre. A földalatti-építkezések miatt 1969-ben a tornyok lábazatát betonsínekre emelték, s alóluk a talajt teljesen elhordták, úgy hogy a munkálatok alatt a torony szinte a levegőben látszott lebegni.

A déli toronyban sajátos múzeumot találunk, maga a „múzeum" szó is a bajor nyelvjárást ironizáló modorban olvasható a kapun: *Valentin-Musäum*. Karl Valentin, az 1948-ban elhunyt híres müncheni komikus, aki a sörözőkben előadott kabarétréfáit maga is írta, rendkívül népszerű volt. Talpraesett szellemességeit még ma is sokat idézgetik. Arra a kérdésre például, miért van az Öreg Péter-torony minden oldalán két-két óra egymás alatt, Valentin így felelt: „Hogy egyszerre ketten is megnézhessék, mennyi az idő!" Bert Brecht, aki 1917-ben kezdte meg tanulmányait a müncheni orvostudományi egyetemen, mint már világszerte ismert drámaíró azt nyilatkozta, hogy művészi fejlődésére „Chaplin és Valentin" volt a legnagyobb hatással.

A Valentin-Musäum bejárata fölött bronz oroszlánfej látható, alatta tábla: „Etetni tilos!" A múzeum hétfő kivételével minden nap nyitva tart „11 óra 01 perctől délután 5 óra 29 percig". A belépti díj 99 pfennig, de „kilencven éven felülieknek, szülői kísérettel, ingyenes". A múzeumban Valentin híres ötletei láthatók megvalósult formában: a vizet

permetező esernyő, a kétszemélyes cigaretta, a női tyúkszem szemüveggel (a tyúkszem részére), a nagyothallók számára feltalált szemüveg (üveg nélkül), a téli fogvájó (prémbevonatban) stb. Az emelet századeleji ízlés szerint, szecessziós stílusban berendezett, hangulatos *kávézót* rejt.

Az Isatortól délkeletre kanyarodik a Zweibrückenstrasse (azaz Két Híd utca) és ívelt folytatása, a Ludwigsbrücke (Lajos-híd), amely a múzeumi szigetre, a Deutsches Museumhoz vezet át (Német Múzeum; l. 113. old.). Mielőtt még elérkeznénk az Isar partjára, a Zweibrückenstrasse déli (jobb kéz felőli) oldalán új épületkomplexus hívja fel magára figyelmünket: ez a *Bundespatentamt* (Szövetségi Szabadalmi Hivatal) 1955–57 között épült modern székháza – ez az egész Szövetségi Köztársaság területére kiterjedő hatáskörű találmányi és szabadalmi hivatal azért került Münchenbe, hogy a műszaki jellegű Deutsches Múseummal koordinálhassa munkáját. Tizenkétemeletes és ötemeletes irodaházát az Isar felőli udvaron hatszögletű kocka-pavilon egészíti ki az ősfák között.

A ma már hanyagul *Ludwigsbrückének* (Lajos-hídnak) nevezett híd igazi neve Ludwigsbrücken, vagyis Lajos-hidak, mivel ez valójában két híd, s innen az utca neve is: Két Híd utca. A hidakat a látszólag szelíd Isar áradása több ízben elpusztította. 1759–61-ben kőből építették újjá, de 1813-ban ennek ellenére újra elvitte az ár. 1828-ban ismét újjá kellett építeni, 1934–35-ben pedig, a fasizmus uralma alatt, nyilvánvalóan hadászati meggondolásokból is, kiszélesítették és megerősítették – hiszen ez München legforgalmasabb hídja, ez vezet a Salzburgba vivő Autobahn felé, amelynek München–Salzburg közötti szakaszát ugyancsak 1935-ben nyitották meg...

A hídfőhöz érve, München bölcsőhelyéhez érkeztünk: itt állíttatta fel „Oroszlán" Henrik azt a legeslegelső fahidat, amely a település létrejöttéhez vezetett. A jelenlegi híd 1934–35 között épült, átível az Isar mindkét ágán (a „Nagy"- és a „Kis"-Isaron), és északi bejárata az úgynevezett „Szén-sziget"-nek (Koh-

leninsel), amelyen 1908-ban épült meg a Deutsches Museum, Európa legnagyobb technikai múzeuma.

Meglátogatására 5. sétánkon kerítünk sort. Most érjük be azzal a látvánnyal, amely elénk tárul: a múzeum kupolás-tornyos, szecessziós épületétől balra, az Isar túlsó partján, a *Maximilianeum* (a bajor parlament; l. 184. old.) hosszan elnyúló, légiesen tagolt fellegvára, mögötte, még távolabb, magas oszlopán az arany *Békeangyal* (Friedensengel; l. 187. old.). S előttünk az Isar, amelynek vizéből még 1914-ben is aranyat mostak és évszázadokon át „folyami dukátokat" verettek az ezen a helyen született város urai.

2. A BELVÁROS ÉSZAKNYUGATI NEGYEDE

A Karlsplatzról indulunk. Az aszfaltozott Stachus két hosszan elnyúló s egyre több zöldet felmutató térbe folyik át északkeleti irányban: ezek a Lenbachplatz és a Maximiliansplatz; félkörívük az egykori városfal irányát követi.

A Lenbachplatz (Lenbach tér, Franz von Lenbachról, az 1904-ben elhunyt festőről kapta nevét) déli felén áll a *Künstlerhaus* (Művészek Háza). Kariatidákkal, kentaurral, amforákkal és egyéb díszekkel ékesített magas kőkerítése mögött szabadtéri *kávézó*, a forgalmas tér zajától némileg elszigetelve. A neoreneszánsz homlokzatú épületet, amelynek kiugró ablaka fölött még szárnyas nőoroszlánok is ülnek, 1896 és 1900 között építette Gabriel von Seidl. Túlságosan dús díszítéseinek terve Franz von Lenbachtól, a kor „festőfejedelmétől" származik.

A Künstlerhaus a háború alatt kiégett, újjáépítése 1962-re fejeződött be. Dísztermében hangversenyeket is szoktak rendezni. Két bábszínház működik itt: a *Münchner Puppentheater* (Müncheni Bábszínház) és a *Spieldose* (Zenélő Doboz).

A bábjáték művészete Münchenben régi hagyományokra tekinthet vissza. Legnevesebb művelője és lankadatlan kezdeményezője Franz

von Pocci gróf volt, a német irodalmi bábjáték klasszikusa, aki 1855-ben öt bábjátékát jelentette meg könyvalakban, s amikor 1858-ban Josef Schmidt bábszínházat nyitott a városban, Pocci ontotta számára a népi bajor humortól áthatott vidám darabokat; ezek egyik hőse egész Európában fogalommá vált, a magyar nyelvben is polgárjogot nyert a neve: „Lárifári" . . .

A Művészek Házát a fasizmus hatalomra jutása előtt csupán egy keskeny mellékutca, a Herzog-Max-Strasse választotta el a Maxburgstrasse sarkán állott zsinagógától, amelyet 1884–87 között Albert Schmidt épített. A század végi bedekkerek látványosságként emlegették, szombat kivételével meg lehetett tekinteni (40 pfennig belépti díjat szedtek. . .)

A zsinagóga helyén 1969. december 9-én avatták fel azt az *emlékművet*, amely az 1938. november 9-én éjszaka a fasiszták által felgyújtott épületre emlékeztet. Herbert Peters szobrászművész öt sárgás színű, szemcsés gránittömbből állította össze a héber betűs törvénytáblákkal és a hagyományos hétágú gyertyatartóval ékesített emlékművet. A komor és súlyos gránittömböket a flossenbürgi kőbányából hozatta, amelynek közvetlen szomszédságában a fasiszták megsemmisítő tábort rendeztek be. Az emlékművet pedig úgy helyezte el a járda peremén, hogy a járókelőknek valósággal az útjába álljon: hogy kikerülhetetlenül emlékeztessen. A telket, amelyen a zsinagóga állt, mementóként beépítetlenül hagyják.

A Maxburgstrasse északi oldalától a Pacellistrasséig terjedő telken, a München történetéből ismert Maxburg, „Miksa herceg vára" (l. 19. old.) állt valaha. A hatalmas reneszánsz épületkomplexusból a második világháború csupán a Lenbachplatz–Pacellistrasse sarkán látható tornyot hagyta meg. A játékosan tarkára befestett, szépen renovált, négyzet alapú, simalapú torony most magában áll a járdán, mögéje modern üvegpalotákat, kormányzati épületeket tervezett két jelentős mai építész: Theo Pabst és Sep Ruf, miközben arra is ügyeltek, hogy az új, nagy irodaházak ne „nyomják el" az 1590 táján keletkezett tornyot.

Így a Maxburg minden oldalon órával díszített négyemeletes tornya emelkedik az új szint fölé, habár az új házak 6- és 7 emeletesek. Együttesük kellemes belső udvart rejt, elegáns üzletekkel és kávézókkal. Az egyik eszpresszó terrasza előtt 1955-ben állították fel Josef Henselmann *Mózes-kútját* (Mosesbrunnen), amely a sziklából vizet fakasztó Mózes szellemesen egyszerű, virtuóz ábrázolása.

Ne „vesszünk bele" a Maxburg új udvarába, hanem menjünk vissza a Pacellistrasse sarkára és nézzük meg a szemközti oldalon, a Lehbachplatz és a Maximiliansplatz határán épült híres régi *Wittelsbachbrunnent* (Wittelsbach-kút). Igen szép környezetben áll, s a városi vízvezetékrendszer kiépítése után, 1895-ben rendelte meg a városi szenátus Adolf von Hildebrand szobrásznál, azzal a kikötéssel, hogy a vizet kell jelképeznie. A szökőkút két oldalán látható alakok, a bikán lovagoló amazon és a lóháton ülő ifjú szelíd, illetve harcias mozdulataikkal a víz éltető és romboló erejét jelképezik. De ennél is többet mond az áldott vízről a kút pazar vízbősége: középpontját szinte áthatolhatatlan vízfüggönnyel veszi körül; kerítése egy alacsony kőkeret, amelyből sűrűn egymás mellett buggyannak elő a források. A keret és a középen álló „víz-gomba" között elterülő víztükrön újabb s újabb gejzírek vízsugara tör fel. A minden részletében átgondolt, egységes hatású alkotás a város egyik legszebb szökőkútja és már messziről szemünkbe ötlik.

A Maximiliansplatz (Miksa tér) máskülönben kellemes pihenőhelye lehet a megfáradt turistának. Árnyékos gesztenyefáit és a középső részén látható egzótikus fákat 1876-ban telepítette Joseph von Effner, az udvari kertek igazgatója. A sok paddal felszerelt térről helyenként meglepő szemszögű kilátás tárul a városra.

Menjünk vissza Pacellistrasse-ra. Északi oldalán feltűnően bájos kis templomot találunk: *Dreifaltigkeitskirche* (Szentháromság-templom) a neve. Oszlopokkal tagolt és díszített, különleges alakú homlokzata egymáshoz képest eltolt síkú, mozgalmas falfelületekből áll, az olasz Giovanni Antonio Viscardi

tervei szerint készült 1711–14 között, de a tervező halála miatt a szintén olasz Enrico Zuccali és a bajor Johann Georg Ettenhofer fejezték be.

A mennyezet és a kupola *freskódíszei* Cosmas Damian Asam kezétől származnak, akinek ez volt az első önálló munkája. A belső kiképzés eredeti koncepciója, amely vonalvezetésében a játékos és mégis komoly homlokzat tükörképét kívánta adni, elvész a rokokó díszek tömegében. A dúsan aranyozott *főoltár* Andreas Wolff műve 1716-ból.

A Pacellistrasse túloldalán, az imént látott templommal átellenben áll a *Karmeliterkirche* (Karmelita templom), amelyet késő reneszánsz stílusban az udvari főépítész, Max Schinnagl épített 1657–60 között, de 1802-ben a neoklasszicizmus szellemében kívül-belül felújították. Belülről nem tekinthető meg, mert egyházi könyvtár és egyházmegyei levéltár foglalja el.

A Pacellistrasse keleti irányban a Promenadeplatzba torkollik. Ez a „sétatér"-nek nevezett utca volt a középkorban a város sópiaca. Bájos XVII.–XVIII. századi polgárházainak zöme elpusztult, s hogy ez mekkora veszteség, azt ma már csak a helyreállított *15. sz. ház* sejteti velünk; rokokó homlokzata mögött élt a neves építész, Johann Gunetzrhainer, aki a házat 1730 táján saját ízlésére alakította át.

Figyelmünkre érdemes még *Pacellistrasse 2. sz.* alatt az az újklasszicista stílusban 1810-ben egy gróf Montgelas megbízásából épült kis palota, amely jelenleg az érsekség tulajdona. Építője a portugál Josef Emanuel Herigoyen volt, akit ez a megbízatás csábított Münchenbe, s itt udvari dekoratőrré nevezték ki. Miután 1817-ben Münchenben elhunyt, egy francia építész, Jean Baptiste Métivier vette át örökét (Métivier-t is az egymással versengő nemesi családok egyike hívta Münchenbe, palotát építeni; l. 180. old.).

Forduljunk be északi irányban a Kardinal-Faulhaber-Strasse-n, amelyet az 1952-ben elhunyt bíborosról neveztek el. Már messziről szebbnél szebb klasszikus homlokzatokat látunk:

A 12. sz. alatt újjáépült a *Palais Porcia*, amelyet 1693-ban, késői barokk stílusban, Enrico Zuccali épített, 1731-ben pedig, rokokó stílusban, a francia Francois Cuvilliés épített át. A ház eredetileg a Fugger-család egyik tagjáé volt, csak később került Porcia hercegnő tulajdonába, akinek monogramja az erkélyen látható.

Ugyanezen az oldalon a 8. sz. ház az *Erzbischöfliches Palais* (Érseki palota), merész mintázatú homlokzatával. Eredetileg világi épület volt, sőt, egy törvénytelen gyermek számára épült: Károly Albert választófejedelem építtette udvari építészével, Cuvilliésvel, Holnstein grófjává kinevezett fia számára, 1733–37 között. Az épület München legelegánsabb, legnemesebb vonalú rokokó magánpalotája volt.

Velük átellenben az új *Bayerische Hypotheken- und Wechselbank* (Bajor Jelzálog és Váltóbank) csupán azért érdemel említést, mert feketemárvány átjárójában elegáns *üzletsor* huzódik, amelyet a népnyelv „Hypopassage"-nak (Jelzálog-átjárónak) nevez.

A Kardinal-Faulhaber-Strasse közepe táján nyugatnak induló kis keresztutca, a Prannerstrasse számos jelentékeny épülete elpusztult. Mindössze két épület rokokó homlokzata élte túl a háborút:

A 2. sz. alatt a *Bayerische Staatsbank* (Bajor Állami Bank) épülete, a korábbi Preysing-palota, amelyet kb. 1740-ben egyes források szerint Johann Baptíst Gunetzrhainer, mások szerint Cuvilliés épített (e család másik palotájáról l. 94. old.); a 9. sz. alatti banképület pedig *Gise-palota* néven ismert, ugyanennek az építészeti korszaknak a terméke, 1760 táján épült, Cuvilliés tanítványának, Karl Albert Lespillieznek a tervei szerint.

Prannerstrasse 10. sz. alatt kisebb múzeumot találunk: 1966-ban nyilt meg s a neve *Werner-von-Siemens-Institut* (Werner von Siemens-Intézet).

A múzeum az elektrotechnika fejlesztésében úttörő német fizikusnak, a dinamó egyik feltalálójának életművét, továbbá a Siemens-ház, vagyis a család birtokában levő gyártelepek munkásságát ismerteti.

D

13. Bürgersaal (Polgár-terem)
14. Az Alte Akademie épülete
15. Michaelskirche (Mihály-templom)
16. Richard Strauss-kút
17. Német Vadászati Múzeum
18. Polizeipräsidium (rendőr-kapitányság)
20. Frauenkirche (Miasszonyunk temploma
31. Künstlerhaus (Művészek Háza)
32. Emlékmű az egykori zsinagóga helyén
33. „Miksa herceg vára" (toronymaradvány)
34. Mózes-kút
35. Wittelsbachbrunnen (szökőkút)
36. Dreifaltigkeitskirche (Szentháromság-templom)
37. Karmeliterkirche (Karmelita-templom)
38. Gunetzrhainer-ház
39. Montgelas-ház
40. Porcia-palota
41. Érseki palota
42. Hypopassage-üzletsor
43. Állami bank, volt Preysing-palota
44. Gise-palota
45. Werner von Siemens Intézet
46. Kleine Komödie (színház)
47. Salvatorkirche (Szalvátor-templom)
48. Schiller szobra
49. A fasizmus áldozatainak emlékműve
50. Luitpold kávéház
51. BMW-kiállítóterem
52. Theatinerkirche (teatinusok temploma)
53. Oktatási Minisztérium
54. Feldherrnhalle (Hadvezérek csarnoka)
72. Hofgarten (Udvari kert)
164. Bernheimer-palota

A világhírű feltaláló Berlinben dolgozott ugyan, de 1854-ben már bemutatkozott a müncheni ipari kiállításon is, s 1879-ben az ő cégét bízták meg a müncheni Főpályaudvar villamos berendezéseinek elkészítésével. (A Siemens Művek a város délnyugati peremén, Obersendlingben, 42 000 munkást foglalkoztatnak.) A múzeum hétfőtől péntekig reggel 9 és délután 6 között, szombaton és vasárnap délelőtt 10-től délután 2-ig tart nyitva; a belépés ingyenes.

A Prannerstrassen elhaladunk a *Kleine Komödie* (Kis Komédia) nevű színház nagyobbik színháztermének bejárata előtt, amely egy átjáróban húzódik meg.

Ez a passzázs a nemrégiben látott Promenadeplatzot köti össze a Prannerstrasséval és a Promenadeplatz 6. sz. alatt található Bayeri-

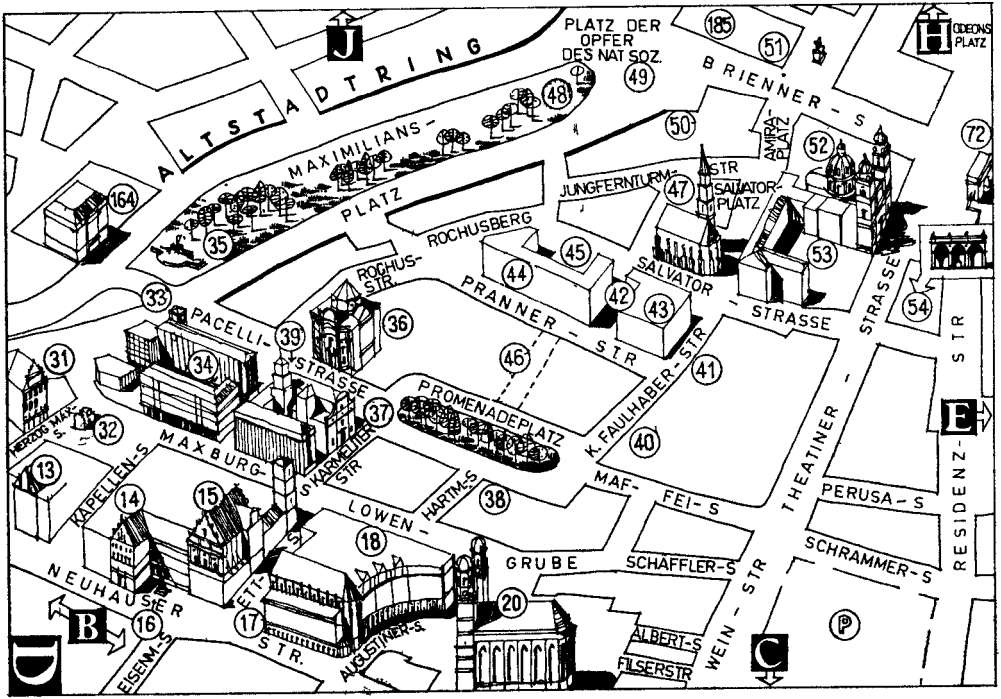

ALTSTADTRING
J
PLATZ DER OPFER DES NAT SOZ.
49
185
51
H
ODEONS PLATZ
BRIENNER-S
48
50
AMIRA-PLATZ
52
72
MAXIMILIANS-PLATZ
164
35
JUNGFERNTURM-STR
47
SALVATOR-PLATZ
ROCHUSBERG
45
53
ROCHUS-STR.
44
42
43
SALVATOR-STRASSE
54
33
PACELLI-STRASSE
39
36
PRANNER-STR
46
41
31
34
PROMENADEPLATZ
37
K. FAULHABER-STR
40
THEATINER-STRASSE
E
RESIDENZ-STR
HERZOG MAX-S.
32
MAXBURG-S
KARMELITER STR
13
KAPELLEN-S
14
15
HARTM-S
38
MAF-FEI-S
PERUSA-S
LOWEN-
18
GRUBE
SCHÄFFLER-S
SCHRAMMER-S
NEUHAUSER STR.
ETT-S
20
WEIN-STR
B
16
17
AUGUSTINER-S.
ALBERT-S
FILSERSTR
C
P
D
EISENM-S

scher Hof nevű szállodáról kapta nevét. A színház másik épülete, a kisebbik színházteremmel, a Maximilianstrassén található (l. 120. old.).

A Prannerstrasse nyugati végén, a Maximiliansplatzhoz vezető átjáróban volt valaha, 1844 és 1944 között, egy nevezetes müncheni viccлap, a „Fliegende Blätter" szerkesztősége (a lap címe maga is szóvicc, röpdöső faleveleket és tovaszálló papírlapokat jelent egyaránt). Az újságnak olyan munkatársai voltak, mint a festő Carl Spitzweg és Moritz von Schwind, később pedig a sajátos humorú karikaturista Wilhelm Busch. A lap jelentősége, jóllehet elsősorban a müncheni és bajorországi közállapotokat bírálta, messze túlnőtt a bajor határokon.

Ha visszamegyünk a Kardinal-Faulhaber-Strasséra, hamarosan elérünk a Salvatorstrasse sarkára: itt gyilkolta meg Arco gróf (a Gise-palota az ő családjáé volt) 1919. február 21-én a forradalmi köztársaság vezérét, Kurt Eisnert.

A Salvatorstrasse torkolatában két templommal találjuk magunkat szemközt. A közelebbi a *Salvatorkirche* (Szt. Szalvátor-templom) vagy ismertebb nevén Griechische Kirche (Görög-templom), mivel 1829 óta a görögkeleti egyházé.

A dísztelen Salvatorkirche, középkori vártornyokra emlékeztető sima, kerek tornyával, hegyes csúcsával, eredetileg temetőkápolnának épült, 1494–99 között, Lukas Rottaler tervei alapján. Egyidős tehát a Frauenkirchével, és építője (Jörg Ganghofer halála után) a Frauenkirche befejező munkálatait is irányította. A templom belső berendezése a kor legjobb művészeinek munkája volt, de ezeket a műkincseket az egyházi javak elkobzása után széthordták, a késő gótikus téglaépület pedig évtizedekig raktárhelyiségül szolgált. Ami még meg maradt, azt nagyrészt tönkretette a háború: a külső sérüléseket 1948-ig helyrehozták, de a XV. századi üvegablakok pusztulása pótolhatatlan veszteség.

A Salvatorstrasse nyugati végén, ahol a Rochusburgstrasse és a Jungfernturmstrasse torkolata zegzúgos kereszteződést alkot, állott 1804-ig az 1493-ban épült, a védőfal-rendszerhez tartozó Jungfernturm (Szűz-torony), amelynek félelmetes kínzószerszámairól sok mendemonda járta. A Maximiliansplatznak ezen a végén áll *Friedrich Schiller szobra*, 1863-ban avatták fel.

A Salvatorstrassen a Maximiliansplatzra érve, ehhez nyugat felől kis tér, a Platz der Opfer des Nationalsozialismus (A Nemzeti Szocializmus Áldozatainak tere) csatlakozik. A téren szerény, sírkőre emlékeztető *emlékmű* áll, 1965-ben állították fel, előtte nagy cserép virág. A tervek szerint később méltóbb emlékmű kerül ide, ha a tőle néhány lépésre északnyugatra, a Brienner Strasse mentén állott Wittelsbach-palotát újjáépítik.

Az egykori Wittelsbacher-Palais I. Lajos király megrendelésére épült, 1843–50 között, Friedrich von Gärtner udvari főépítész tervei szerint, Angliából importált Tudor-stílusban. Annak, hogy az épületből kő kövön nem maradt, külön története van. Szőnyegbombázások után, a háború utolsó időszakában, már rendszeresen dachaui internáltakat hoztak be a városba erős SS-őrizet mellett, menteni, oltani, romot takarítani, de ennek a palotának a tüzét „a legnagyobb erőfeszítések ellenére" sem sikerült csillapítaniok – mert ez volt a Gestapo müncheni főhadiszállása . . .

A Brienner Strassen haladunk tovább. Útközben, az utca jobb kéz felőli (déli) oldalán az 1894-ben épült, nevezetes *Luitpold kávéházat* látjuk. Nevét Luitpold régenshercegről kapta, s a korabeli lapok elragadtatással írtak „mesebelien szép" belső berendezéséről és pálmakertjéről.

A Brienner Strasse eredeti neve Fürstenweg, vagyis Fejedelmi út volt, mert ez a hársfasorral szegélyezett útvonal vezetett ki királyi rezidenciából a nymphenburgi királyi kastélyhoz, s csak 1826-ban, a Napóleon elleni győztes csatákra szívesen emlékező I. Lajos rendeletére kapta a Brienne le Chateau-i csatára emlékeztető nevét.

A Brienner Strasse és az azt észak felől érintő Wittelsbacherplatz (Wittelsbach tér) sarkán a ma hangulata fogad; a Bayerische Motorwerke (a jól ismert rövidítéssel: BMW) csupa üveg kiállítóhelyiségét látjuk, ahol nemcsak BMW-kocsikat szoktak bemutatni, hanem alkalmi tárlatokat is rendeznek. Itt láthatta például 1969-ben a közönség a müncheni olimpia alkalmából készült első plakátokat, Oskar Kokoschka, Marino Marini, Serge

Poliakoff, Hans Hartung és mások alkotásait. E sarokház *kertjébe* is érdemes bepillantanunk: idillikus virágoskertet és sok kis üzletet találunk.

A Theatinerstrasse sarkára érve, máris a templom előtt állunk. A *Theatinerkirche* (Teatinusok temploma), amelyet a Teatinusok rendjének egyik alapítójáról „Sankt Cajetan"-ként (Szent Kajetán-templomként) is emlegetnek, a teatinus-rend római anyatemplomára, a St. Andrea della Valle-templomra emlékeztet. Ez a különleges arculatú barokk építmény, amelynek tüskés zöld gyűrűkkel díszített sárga tornyai a zöld toronysisakokkal a belváros minden pontjáról láthatók és félreismerhetetlenek, annak köszönheti létét, hogy Ferdinand Maria választófejedelemnek és hitvesének, Savoyai Henriette Adelheide hercegnőnek hétévi házasság után végre fia született (a későbbi II. Miksa Emánuel választófejedelem).

A gyermek megszületése után a házaspár beváltotta nagy türelmetlenségében tett fogadalmát és megbízott egy olasz építészt, a bolognai Agostino Barellit a teatinusrend megalapítójáról, Szent Kajetánról elnevezendő templom terveinek elkészítésével. A terveket elfogadták ugyan, s az építkezés is megkezdődött 1663-ban, de a teatinus prépost ellenvetéseinek hatására Barelli 1669-ben félbehagyta a munkálatokat. Az építkezés az olaszos ízlésű hercegnő kívánságára az ugyancsak olasz Enrico Zuccali vezetésével folyt tovább, de a teatinus atyák az általa készített tervekbe is beleszóltak s a homlokzatra vonatkozó elképzeléseit nem is engedték megvalósítani.

A templomot 1675-ben felszentelték, de csak 1684-ben kezdték el – Zuccali tíz évvel korábban benyújtott tervei alapján – az északi és (újabb tetemes késéssel) 1692-ben a déli torony építését. A homlokzat pedig, amely egy már későbbi építészeti irány, a rokokó stílusjegyeit viseli magán, majd száz évvel később, 1765–68 között készült el, Francois Cuvilliés tervei szerint.

A templom történetéhez tartozik, hogy 1801-ben a teatinusok rendjét feloszlatták és Miksa József választófejedelem valóban kisajátította, vagyis „udvari templommá" nyilvánította a Szent Kajetánt. A háború végén az épületet négy bombatalálat érte, kiégett a déli torony, elpusztultak a XVII. századból származó harangok és a nevezetes óraszerkezet. A lángok martaléka lett Antonio Zanchi 1675-ből származó oltárképe, s pótolhatatlan veszteség Andreas Faistenberger 1686-ban ké-

szült két szoborcsoportjának, továbbá Balthasar Ableithner négy evangélista-szobra közül kettőnek a pusztulása. A templom 1955 végére épült újjá.

A székesegyház méretű templom homlokzatának négy szoboralakja 1768–69 között készült, Roman Anton Boos munkái, Szent Ferdinándot, Szent Adelhaidét, Szent Miksát (vagyis a választófejedelmi család névadóit) és Szent Kajetánt ábrázolják.

A templom belsejében a helyreállítás munkája nyomon követhető: az eredeti színekben csak az ragyog felénk, ami eredeti: a rendkívül gazdag aranyozás néhol megmaradt, másutt a stukkódíszt fehér alapon fehéren pótolták.

A főoltáron *Caspar de Crayer* 1646-ból származó *festményét* láthatjuk. A pirospozsgás arcú Kisjézus és a többi angyalka, valamint a színek ragyogása első pillantásra elárulják, hogy festőjük Rubens-tanítvány volt. S a mester németalföldi voltára vall a bal alsó sarokból kitekintő önarcképe, amely profán módra elüt a Madonnának hódoló témától, olyan, mintha valamelyik céhvacsorát megörökítő kép kivágata került volna bele a szenteket és püspököket ábrázoló festménybe.

Figyelemre érdemes még a bal kereszthajó oltárán *Joachim von Sandrart* 1667-ből származó *festménye* a nápolyi pestisjárványról és az annak enyhítéséért a mennyekben közbenjáró Szent Kajetánról, a jobb kereszthajó-ban pedig *Carlo Cignani* 1719 táján keletkezett *oltárképe*. A két kereszthajó oltárán látható *Balthasar Ableithner* 2 megmaradt *apostolszobra:* Szent Márk és Szent János. Az egyik oldalkápolná-ban *Tintoretto* 1590 táján keletkezett *„Krisztus levétele a keresztről"* című festménye méltó a megtekintésre.

A királyi kriptá-ban a főoltár alatt az 1745-ben elhunyt *VII. Károly császár*, valamint az 1955-ben elhunyt *Rupprecht trónörökös* és mások *koporsója* látható, május közepétől október közepéig, kizárólag hétköznapokon, délelőtt 10-től 12-ig és délután 2-től 4-ig.

A templommal egyidőben *teatinus kolostor* is épült, ugyancsak olasz mester, a comói Lorenzo Petri tervei szerint. Ápolt kerttel a közepén, falként vette körül, kissé zegzugos négyszög alakjában, a templomot. Az egyházi javak kisajátításakor a kolostor épülete a múlt század elején állami tulajdonba ment át. A templom homlokzatával egy vonalban fekvő épületszárnyban 1945-ig a bajor Belügyminisztérium székelt; ezt a részt bomba-

találat érte, újjáépítése óta az árkádos földszinten *üzletsort* találunk. A Salvatorstrasse felőli szárnyat ma is minisztérium: a *bajor Oktatási és Kultuszminisztérium* foglalja el.

A Theatinerkirchéből kijövet, vegyük egy pillanatra szemügyre az utcák szerkezetét. Azon a ponton állunk, ahol az I. Lajos építette nyílegyenes sugárút, a róla elnevezett Ludwigstrasse (a továbbiakban még sok szó esik róla, l. 139. old.) két ágra szakad, s kevésbé szabályos vonalvezetéssel halad délnek a Marienplatz felé: Theatiner-, illetve Weinstrasse a neve a nyugati, Residenz-, illetve Dienerstrasse a keleti oldalon. Történelmileg természetesen fordítva kell néznünk: az óváros északi felének e két szabálytalanul kanyargó észak–déli „patakocskáját", amelyek sziget módra fogják közre a Marienplatzot s a tőle északra elterülő háztömböket, szabályozta az újmódi városrendezési elv, a Feldherrnhallétól kezdve egyetlen főútvonalba terelvén őket.

A Theatinerkirchével szemközt a *Feldherrnhalle* (Hadvezérek csarnoka) kapocsként fogja össze a hamarosan kettéváló ágakat. Főhomlokzata északnak fordul, a Ludwigstrasse felé néz. A firenzei Loggia dei Lanzi másolata, bár az eredetit kissé szabadon utánozta le az 1840–44 között kivitelezésre került terveiben Friedrich von Gärtner.

A három oldalról nyitott csarnokba két oroszlán által őrzött lépcsősor vezet fel. Az egyik boltív alatt *gróf Tilly* (1559–1633), a másik alatt *Wrede herceg* (1769–1838) *szobra* áll, mindkettő Ludwig von Schwanthaler alkotása. Középen, a csarnok hátfalánál *márvány szarkofág*, felírata: „A hűséges, bátor bajor hadseregnek hálával és elismeréssel Luitpold, Bajorország régense, 1899". Fölötte a *szobor*, amely nem különösebben eredeti felfogásban, egy harcos férfi- és a béke olajágát lengető nőalakot mutat, Ferdinand von Miller munkája 1892-ből.

Ahhoz, hogy ez az emlékmű, l. Lajos király kezdeményezésére, megépülhessen, középkori polgárházak egész sorát kellett lebontani. A müncheniek sokat élcelődtek a két bajor hadvezéren, akik közül egyik sem volt bajor, s egyik sem rendelkezett különösebb hadvezéri képességekkel . . . Tilly a harmincéves háborúban a svédek ellen harcolt, s Rain község közelében, ahol 1632-ben a Lech folyón átkelő helyet védte Gusztáv Adolf csapataival szemben, halálos sebet kapott. A másik hadvezér, Wrede herceg nem annyira a franciák elleni harc mezején vitézkedett a napóleoni csatákban, mint inkább a királyi Rezidencia területén, az intrikák mezején. . .

A tér, mai állapotában, olaszosan hangulatos pontja Münchennek, s habár katonazene már régen nem szól a Hadvezérek csarnoka előtt, az állatbarát müncheniek a déli napsütésben idegyűlnek a Teatinusok templomának tornyaiban fészkelő galambokat etetni.

3. A BELVÁROS ÉSZAKKELETI NEGYEDE

A Marienplatzról indulunk. Észak felé az Új Városháza két oldalán a Wein-, illetve a Dienerstrasse vezet, és máris benne vagyunk a várostörténet és az uralkodóház történetének kellős közepében: az előbbi utcanév (Bor utca) arra utal, hogy itt valaha szőlők húzódtak, a Dienerstrasse (Szolga utca) pedig azt jelzi, hogy itt szolgák, inasok stb. laktak, egyszóval a közeli régi Királyi palota személyzete. Ez a terület a háború alatt olyannyira elpusztult, hogy hosszú éveken át csak sátrak, barakok, ideiglenes jellegű üzletek álltak a Dienerstrasse és (tőle nyugatra) a Weinstrasse által határolt régi kis utácskákban.

A Dienerstrassetól keletre húzódó, vele párhuzamos B u r g s t r a s s e-n (Vár utca), a Régi Városháza tövében induljunk északnak. Az utca kissé lejt – itt húzódott egykoron az Isar egyik ága, amelyet várárokká képeztek ki. Az első keresztutcánál, a Ledererstrassénál (a Bőrösök utcájánál), ne restelljünk bemenni egy ívelt átjárón: Ledererstrasse 26. sz. alatt itt találjuk az 1264-ben épült, majd 1589–92 között udvari sörfőzdévé átépített első „Hofbräuhaus" sima vonalú épületét. Mai neve *Zerwirkgewölbe*, s ez jelenlegi funkciójára utal: vagyis hogy reneszánsz boltívei alatt vadat dolgoznak fel („zerwirken": megnyúzni és feldarabolni). Az üzlethelyiségben vadat és szárnyast árulnak.

Az első udvari sörfőzde („Hofbräuhaus") V. Vilmos parancsára épült, mert a herceg egy szép napon megunta, hogy drága pénzért az északnémet Hannoverből kell sört hozatnia. A jelenlegi Hofbräuhaus még e sétán szemünk elé fog kerülni (l. 84. old.); kezdetben csak

E

23. Fischbrunnen-szökőkút
24. Neues Rathaus (Új Városháza)
25. Altes Rathaus (Régi Városháza)
47. Salvatorkirche (Szalvátor-templom)
53. Oktatási Minisztérium
54. Feldherrnhalle (Hadvezérek csarnoka)
55. Zerwirkgewölbe (középkori üzletház)
56. Weinstadl borozó
57. Alter Hof (Régi Udvar)
59. Bajor Lajos császár lovas-szobra
60. Münze (Pénzverde)
61. Pfistermühle (régi udvari pékség)
62. Hofbräuhaus sörözö
63. Hauptpostamt (Főposta)
64. I. Max Joseph szobra
65. Nationaltheater (Nemzeti Színház)
66. Residenztheater (Udvari Színház)
67. Königsbau (a Királyi vár déli szárnya)
68. Schatzkammer (Kincstár)
69. Franziskaner sörözö
70. Preysing-palota
71. Festsaalbau (a Királyi vár északi szárnya)
72. Hofgarten (Udvari kert)
73. Az Udvari kert északi árkádsora
74. Diana-Tempel (Diana-körtemplom)
75. Kriegerdenkmal (Harcosok emlékműve)
76. Armeemuseum (Katonai Múzeum) romja
77. Hofreitschule (egykori udvari lovarda)
78. Justitia-szökőkút
79. Tudományos Akadémia
80. Allerheiligenkirche (Mindenszentek-templom) romja
81. Wittelsbach-kút
82. Cuvilliés Theater (Cuvilliés Színház)
83. Perseusbrunnen-szökőkút
132. Brunnenfrau-szökőkút
133. Odeon-palota
134. I. Lajos király lovasszobra
136. Klenze neoklasszikus palotasora

leányvállalata volt az eredeti udvari sörfőzdének – ott mérték a sört a polgári népesség számára.

Térjünk vissza a Burgstrasséra. Az 5. sz. ház rózsaszín homlokzatán stilizált falfestményekkel, München egyetlen teljes épségben fennmaradt késő gótikus épülete, 1550-ben a *városi írnokság* irodája volt. Két szép gótikus kapun, egy nagyobb kocsibejárón, illetve egy kisebb kapunyíláson, továbbá a boltozatos

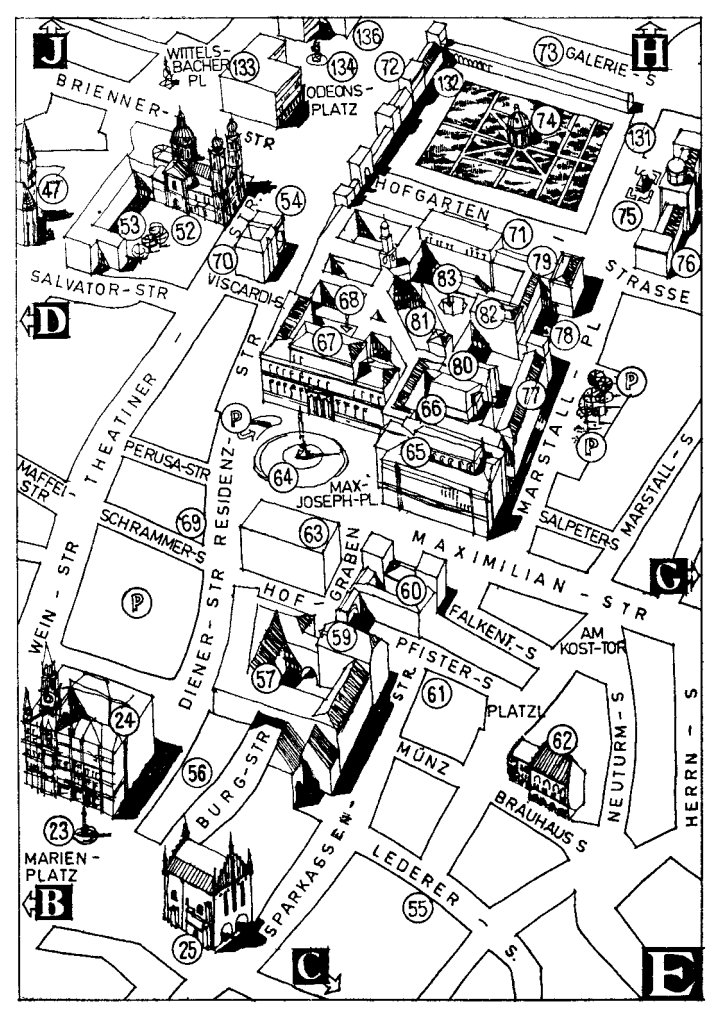

J
H
D
G
B
C
E
WITTELS-BACHER PL
BRIENNER-STR
ODEONS-PLATZ
GALERIE-S
HOFGARTEN
STRASSE
SALVATOR-STR
VISCARDI-S
THEATINER
PERUSA-STR
MAFFEI-STR
SCHRAMMER-S
WEIN-STR
DIENER-STR
RESIDENZ-STR
MAX-JOSEPH-PL
MARSTALL-PL
MARSTALL-S
SALPETER-S
MAXIMILIAN-STR
HOF-GRABEN
FALKENT.-S
AM KOST-TOR
PFISTER-S
PLATZL
MÜNZ
BRAUHAUS S
NEUTURM-S
HERRN-S
BURG-STR
SPARKASSEN-STR
LEDERER-S
MARIEN-PLATZ

előcsarnokon át jutunk ki az udvarra, innen jól láthatjuk a lépcsőházi tornyot és a régi folyosókat. A házban és az udvaron jelenleg a stílusosan berendezett *Weinstadl* nevű borozó található.

A szomszéd házban, amelynek egy részét újonnan építették, lakott átmenetileg Wolfgang Amadeus Mozart, itt komponálta „Idomeneo" című operáját, amelynek ősbemutatóját 1781-ben rendezték meg Münchenben.

Mozart többször járt a bajor fővárosban, legelőször 1763-ban még mint csodagyerek III. Miksa választófejedelem előtt koncertezett. 1766-ban Londonból jövet ismét fellép a bajor udvarban. 1774-ben ismét Münchenben jár, itt rendezik meg nagy sikerrel „La finta giardiniera" című operája ősbemutatóját s a művész alkalmazást remél az udvari zenekarban, de hiába. Nemesi pártfogói azzal biztatják, hogy létrejön a Nemzeti Operaház, de ez a remény is hiúnak bizonyul. 1778-ban Münchenben éli át Mozart élete nagy szerelmi csalódását – hogy Aloysia Weber, a fiatal énekesnő, elfordul tőle. Mozart szeretett volna megtelepedni Münchenben, dicsőítő versikét is írt a város tiszteletére, s ebben megjegyezte, hogy igen izlett neki a „választófejedelmi Brauhaus" söre és „primo" elszórakozott a vendégek között. . .

A Burgstrasse egyenest elvezet az Alter Hof (Régi Udvar) bejárata elé. Már régóta integet felénk az utca torkolatában álló, hat emelet magas, nemes vonalú reneszánsz torony, élénk, kockás falfestésével, a közepe táján két címerrel s a torony csúcsánál két kisebb tornyocskával. Ne engedjünk a kísértésnek, s ne erről az oldaláról közelítsük meg az Udvar udvarát, hanem tegyünk néhány lépést balra, egy kis keresztutcán, az Altenhofstrassén menjünk ki a Dienerstrasséra, haladjunk el a régi palota nyugati fala mentén, forduljunk be a Hofgraben (Várárok) nevű utácskába, s újabb néhány lépés után ott állunk az egykori *Herzogsburg* (Hercegi Vár) előtt. Felejthetetlen élményben lesz részünk.

München egyik legszebb és legrégibb műemlékéhez érkeztünk. A bejárat egyébként dísztelen átjáró, hiszen erődfal volt valaha, a dombháton épült és az Isar mellékágától is védett palota előtt. Hans Wimmer müncheni szobrász 1967-ben felállított modern

vonalú *lovasszobra* áll a bejáratnál: *Bajor Lajos* császárt ábrázolja. A közönséges terméskő talapzaton szellemesen megformált, nyugalmában is nyugtalan paripa, s a lovát mezítláb megülő, dísztelen ruhájú, fején korona helyett csak vaspántot viselő király int kezével, mintha meghívna bennünket – vendégei vagyunk! –, de az is lehet, hogy körbemutat: hisz mindez az ő műve. Az Alte Veste (vagyis a Régi Erősség) építését 1253-ban „Szigorú" Lajos kezdte meg épp ezen a szárnyon, ahol beléptünk, s a hercegi várnak ezen a részén született Bajor Lajos, aki az építkezést nyugati irányban, a Dienerstrasse felőli szárnyon folytatta. Mint a történelmi ismertetésből tudjuk, ez volt a Wittelsbachok első rezidenciája Münchenben, sőt, Bajor Lajos császársága alatt a német–római birodalom középpontja.

Menjünk át az átjáró íve alatt – mesebeli lovagvárat látunk, alig hihető, hogy valóságos, s nem operaházi díszlet. Macskaköves tér, belső udvar terül el előttünk (behajtani tilos!), márvány szökőkúttal. Szemben szögletes kis torony – kicsinek érzékeljük, habár hatemeletes – meredek tetején két parányi melléktoronnyal. Közvetlenül a toronyhoz csatlakozik a háromemeletes déli szárny, közepén félköríves, zárt, karcsú faerkéllyel, amely csúcsos kis toronyban végződik. Az egész szárny falfestése kockás, s ezt néhol – a tornyon és az erkélyen – régi címerek tarkítják. Jobb kéz felől több egymás mellett sorakozó egyszerű épületsor zárja a teret. Ezek szakaszosan épülhettek, a keskeny homlokzatú középkori polgárházak módjára; ablakaik körül festett díszek. Bal kéz felől egy modern, üvegezett kávéház hátsó traktusát látjuk – itt korábban az 1324-ben épült házi kápolna állt, de azt még 1816-ban lebontották.

A déli szárny Zsigmond herceg uralkodása alatt épült 1470–90 között; 1514-ből fennmaradt „dicsérő szavak München hercegi városára" című versében a mesterdalnok Hans Sachs a „pompás és tágas utcák" és a „mértéken felül sok szép ház" mellett a „jól megépített kastélyt" is elismeréssel említi. A háború alatt az északi szárny a kapuval, amelyen át bejöttünk, súlyosan megron-

gálódott, de 1967-re lényegében helyreállították. A Zsigmond építette szárnycsupán tatarozásra szorult. 1816 óta az épületkomplexusban a müncheni központi pénzügyigazgatóság irodái működnek.

A Hofgraben, a Vár-árok, ahol bejöttünk, majdhogynem derékszögben hajlik. A Régi Udvart észak felől határolta, s ha ezen az oldalon mondunk búcsút a régi várnak, a Hauptpostamt (Főposta) mögé érünk. De a Hofgraben északkeleti irányban is folytatódik, s ezen az oldalan a *Münze* áll (Pénzverde). Valaha árkádok vezettek át ide a Régi Udvarból, mert eredetileg ez volt a Hercegi istálló.

Mielőtt azonban ezt a két épületet megtekintenénk, tegyünk egy kis kerülőt keleti irányban. A Münze oldalában húzódik a Pfisterstrasse (Pékek utcája), kis patakot szel át, a Glockenbachot, amely a legtöbb helyen láthatatlanul, a föld alatt folyik az Isar felé. Pfisterstrasse 10. sz. alatt világi célokra épült gótikus ház vonja magára a figyelmünket: *Hofpfisterei* (Udvari pékség) vagy *Pfistermühle* (Pék-malom) néven is ismert, mert több mint hatszáz évvel ezelőtt már itt őrölték a búzát és sütötték a kenyeret az egész udvartartásnak. Az épület műemlékvédelem alatt áll.

Menjünk végig a rövid kis utcán, s München egyik nevezetes pontjára értünk, egy háromszögletű kis térre, neve: Das Platzl, vagyis a terecske. Neoreneszánsz homlokzatával, az épület sarkán előreugró, zárt, gömbölyded erkélyével, gyakran lobogódíszbe öltözve, a tér keleti oldalán könnyen megkülönböztethető München egyik nevezetessége, a *Hofbräuhaus* (Udvari serfőzde). Hercegi, később királyi tulajdon volt (jelenleg a bajor államé), de eleve a plebs, a köznép számára épült 1589-ben. Rendkívüli népszerűségére való tekintettel többször bővítették, s azt a formáját, ahogyan most látjuk, 1896–97 között nyerte, amikor Max Littmann tervei szerint teljesen átépítették (így most befogadóképessége hatezer személyes).

A Hofbräuhaus leglátogatottabb része a földszinti hatalmas terem, a *Schwemme* (Úsztató). Hatalmas hordókból csapolják itt a sört, s a gya-

lulatlan asztaloknál bevett szokás, hogy a hazulról hozott elemózsia mellé rendelik meg a szomjoltót a vendégek, s ezt aztán szürke cserépkorsókban, amelyeket kék „HB" monogram díszít koronával a tetején, szolgálják fel. A teremben monogramosok a régi faragott támlájú székek is, a hordók is, s a csarnokban több helyütt árulnak emléktárgyakat, különböző méretű söröskancsókat, s eredeti Hofbräuhaus-levelezőlapokat, a tenyeres-talpas bajor paraszti humor meglehetősen szókimondó versikéivel díszítve. Délelőtt 11 órától az Usztatóban fúvószene szól, a „Weisswurst" (fehér virsli) mellé, a kisebb ivókban pedig szamlizene szórakoztatja a gyakran vele éneklő közönséget. Több kisebb terem mellett az emeleten található a *Festsaal*, a Díszterem, ahol bankett-eket, esküvői vacsorákat stb. szoktak rendezni, és hetenként kétszer „bécsi keringő-estet". Nyáron az árkádos belső folyósótól övezett kert-*helyiségben*, árnyas gesztenyefák alatt, egy oroszlános szökőkutat raknak körül asztalokkal és kerti székekkel – általában telt ház van itt is, hiszen Münchennek ez a sajátos látványossága átlagosan napi tízezer látogatót vonz.

A Platzl egyébként sok jellegzetes müncheni szórakozóhely szigete: legismertebb közülük a *Platzl* nevű *lokál*, amelynek kis színpadán bajor humor „terem". Hosszú évtizedeken át itt lépett fel a híres komikus és kupléénekes Weiss Ferdl, akinek a hálás müncheniek a Viktualienmarkton (Zöldséges-piacon; l. 111. old.) szobrot is emeltek.

Közvetlenül a Hofbräuhaus mellett van a *Fränkisches Weinhaus* (Frank borok háza), válogathatunk tehát a sör és a bor között, de a sörök között is: a *Tölzer Stuben* (Tölzi ivószobák) kizárólag Bad Tölz környékéről származó sört tart – ez az Isar menti kisváros hosszú századok óta sörfőzdéiről nevezetes. És a felsoroltaknál drágább *magyar vendéglőt* is láthatunk a kis téren.

A Platzl környező, szépen renovált, hangulatos kis házaiban számtalan *emléktárgyboltot* találunk. Bármelyik utácskán – Münzstrasse, Falkenturmstrasse – visszamehetünk a Pénzverde épületéhez, a legegyszerűbb azonban a Pfisterstrasse vonalát követnünk, mert ez egyenest elvezet a Hofgraben északnak tartó ágához. Itt a 4. sz. ház kapuján az oroszlános kopogtatón bekopogunk és (délelőtt 10-től) bebocsátást is nyerünk a *Münzébe*, hogy megtekinthessük a város egyik legszebb reneszánsz mű-

emlékét. Ez volt hát valaha a Hercegi lóistálló, az alsó szint szolgált a lovak és a kocsik elhelyezésére, az emeleten pedig a személyzet lakott. A művészeteket kedvelő V. Albrecht herceg 1563–67 között Wilhelm Egckl udvari építész tervei alapján átépíttette, hogy műgyűjteményét méltó módon helyezhesse el (amíg fel nem épült az Antiquarium; l. 90. old.). A klasszicista homlokzat, Franz Schwanthaler reliefjeivel, 1809-ben épült hozzá. Az északi árkádos szárny, amely a Maximilianstrasse felé néz, ugyancsak későbbi toldalék, Friedrich Bürklein építette 1859-ben. A háború alatt a pénzverde kiégett, 1965-re állították helyre. Az épület legrégibb része a páratlanul szép három szinten végigvonuló árkádsor, amely – az olasz reneszánsz hasonló belső udvaraival ellentétben – nem azonos méretű és ritmusú elemekből áll. A középső sor korinthoszi oszlopai rövidebbek és zömökebbek, mint az alsó szinté; ezeket rusztikus félkörívek kötik össze. Ezeknél is karcsúbb és magasabb a legfelső szint toszkániai ihletésű oszlopsora. Az eltérő oszloprendű árkádok éppen változatosságukban olvadnak harmonikus egységbe.

Menjünk át a Maximilianstrasse torkolatában a Hofgraben nyugati partjára: itt áll a *Hauptpostamt* (Főposta) s homlokzata északnak, a Max-Joseph-Platz felé néz. Reneszánsz palota ez is, olaszosabb, mint a Pénzverde volt, amelyet a „bajor reneszánsz" egyik sajátos alkotásaként tart számon az építészettörténet. A Főposta azonban eredetileg rokokó palota volt, Törring gróf építtette magának 1747–54 között. Ignaz Gunetzrhainer tervei szerint. „Olaszos" jellegét 1834–38 között, I. Lajos király parancsára kapta, hogy ne üssön el a királyi Rezidencia általa építtetett új szárnyától, a Max-Joseph-Platz túlsó felén emelkedő Königsbautól (l. 89. old.). Minhogy ez a nevében is „királyi épület" 1835-re készült el, az udvari építésznek, Leo von Klenzének kellett átvennie a rokokó Törring-palota „korszerűsítésének" munkáját is. Ő a rokokó palota elé tizenkét toszkán oszlopra helyezett nyitott előcsarnokot épített, a csarnok falait pedig pompeji vörös alapon freskókkal díszítette J. G. Hiltensperger.

Az épület nyugati – a Residenzstrasse felőli – homlokzata megmaradt rokokó stílusban, ezt azonban a háború elpusztította. Újjáépítése alkalmával a rokokó homlokzat maradványát belefoglalták az újonnan és célszerűen kialakított postacsarnokba. Az előcsarnokban Johann Baptist Straub 1744-ben készült *két* nagy, allegorikus *szobrát* látjuk.

A Max-Joseph-Platz (Miksa József tér) eredetileg temető volt, ezt 1802-ben szüntették meg. Ebben a sírkertben nyugodott Orlando di Lasso, a németalföldi származású reneszánsz zeneművész, akit 1560-ban hívott Münchenbe, udvari zenekarának vezetésére, V. Albrecht herceg.

Lasso (eredeti nevén Roland de Lattre) 1594-ben bekövetkezett haláláig a bajor fővárosban élt; sírköve most a Bayerisches Nationalmuseum (Bajor Nemzeti Múzeum; l. 127. old.) kertjében áll. 765 világi és 1572 egyházi jellegű szerzeményéből viszonylag kevés jelent meg nyomtatásban, kéziratos kottáinak többségét a Bayerische Staatsbibliothek (Bajor Állami Könyvtár; l. 144. old.) őrzi.

Az 1803-ban kialakított téren a nevét adó első bajor király, *Miksa József szobra* áll, a kor divatos berlini szobrászának, Christian Rauchnak alkotása 1835-ből. A tér keleti peremén (az egykori Ferenc-rendi kolostor helyén, amelyhez a temetőkert is tartozott) az 1811–18 között épült *Nationaltheater* (Nemzeti Színház) görög templomokra emlékeztető épületét látjuk. „Királyi Udvari és Nemzeti Színház" volt az eredeti neve, Karl von Fischer tervezte kora klasszicista modorban. Az 1823-as tűzvész után Leo von Klenze építette újjá. A második világháború alatt súlyos sérüléseket szenvedett, homlokzata háromszögletű díszét letépte a légnyomás, a bejárat korinthoszi oszlopsora csonkán meredt a magasba. 1963 novemberében nyílt meg ismét, a díszes előcsarnok és a kárminvörös, elefántcsontszín és galambszürke színekben pompázó nézőtér ünnepélyes légkört áraszt.

A Nemzeti Színház – a magyar fogalmakkal ellentétben – nem prózai színház, hanem operaház. Világra szóló jelentőségre tett szert Richard Wagner operáinak – 1865-ben a „Trisztán és Izolda", 1868-ban

„A nürnbergi mesterdalnokok", 1876-ban a teljes „Nibelungok gyűrűje" – ősbemutatójával.

Richard Wagnernek a drezdai forradalmi felkelésben való részvétele miatt 1849-ben el kellett menekülnie – a rendőrség körözést adott ki ellene. Liszt Ferenc segítségével jutott el Svájcba, innen Párizsba ment, de Tannhäuser-jének bemutatója botrányba fulladt. II. Lajos bajor király meghívására 1864-ben Münchenben telepedett le. Jóllehet itt műveit kiváló karmesterek vezényelték (Hans von Bülow, Hermann Levi és Hans Richter, ez utóbbi 1871-ben a budapesti Operaházban is vendégszerepelt), a király pedig annyira rajongott értük, hogy a zártnál is zártabb körű különelőadásokat rendeztetett magának, Wagner művei Münchenben mégsem találtak széles körű elismerésre. „A Rajna kincse" bemutatója után kivált sokat élcelődtek a müncheni énekes lokálokban a germán istenségek rovására, a népszerű Babszínház is bemutatott „A Rajna kincse" címmel egy „humoros–szatirikus–zenés mesét", a lapok nyíltan cikkeztek arról, hogy a zeneszerző „kizsákmányolja" a fiatal királyt, s Wagner, mihelyt tehette, Bayreuthba költözött.

Az 1943-ban lebombázott és kiégett színház romjai alól a belső berendezésnek szinte egyetlenegy darabját sem lehetett kimenteni. Újjáépítése régi tervrajzok, metszetek és fényképek alapján ment végbe. Az eredetihez híven állították helyre kör alakú nézőterét, több mint 1800 ülő- és 300 állóhelyét; újkori technikával csupán a színpadot szerelték fel.

Miután nemcsak monumentális gipszkariatidáit, hanem azokat az oldalüléseket is újjáépítették, ahonnan nem látni a színpadot, sőt, a királyi páholyt is „megmentették az utókornak", a múlt másolásának ez a kritikátlan módja heves vitát váltott ki az építészek körében. Azt is a szemére vetik a Nemzeti Színház újjáépítőinek, hogy munkájuk eredménye Nyugat-Németország legdrágább színházépülete (az újjáépítés több mint 63 millió márkába került), s nehézkesen precíz tervezése és kivitelezése miatt csak sokéves késéssel nyílhatott meg. A műemlékvédelemnek ezt az aggályos módját a vicclapok is támadni kezdték: fő célpontjuk a híven felújított macskakő burkolat a Nemzeti Színház és a Residenzmuseum előtti téren, amely alatt ugyanakkor korunk egyik jellegzetessége, egy több emelet mély pincegarázs

húzódik (itt kb. 450 kocsi parkolhat, s föld alatti folyosó vezet innen egyenesen a színház előcsarnokába).

A színház belülről minden szombaton kora délután fél 3 és fél 4 között megtekinthető; a belépti díj egy márka.

A müncheni színházi évad szeptember végétől július elejéig tart. Ezután következnek a „Münchner Opernfestspiele" néven ismert nyári ünnepi operaelőadások. Ezeket az ünnepi játékokat nemcsak a Nemzeti Színházban, hanem a vele egy igazgatás alatt álló Cuvilliés Színházban (l. 99. old.), valamint a Rezidencia Herkules-termében (l. 95. old.) rendezik meg.

A Nemzeti Színház közvetlen közelében bátrabb s nagyvonalúbb várostervezés tanúi lehetünk. Érdekes ellentétpárt alkot itt klasszicizmus és modernség tőszomszédsága.

A *Residenztheater* (az egykori Udvari Színház) észak felől kapcsolódik a Nemzeti Színház épületéhez. Immáron csak nevében emlékeztet arra a párját ritkítóan bájos és színes rokokó színházra, amelyet 1751–53 között Francois Cuvilliés épített. Miután ez 1944-ben szinte teljesen megsemmisült, romjain új, üvegezett homlokzatú, modern vonalú színház épült 1948–51 között, Karl Hocheder és Adolf Linnebach tervei alapján, s a legkorszerűbb színpadi technikával szerelték fel. Akusztikája is kiváló.

Mozart „Idomeneo" című operáját 1781-ben az ezen a helyen állott rokokó színházban, ideális környezetben mutatták be. E színházépület rokokó díszeit röviddel a megsemmisítő bombázás előtt eltávolították és elszállították. Ezekkel a megmaradt díszekkel ékesítették később a Királyi palota más helyén felépült Cuvilliés színházat (l. 99. old.).

A Max-Joseph-Platz északi peremén áll az úgynevezett *Königsbau* (Királyi épület), amelyet I. Lajos király építtetett 1826–35 között. A Királyi várnak ez az újabb déli szárnya ismét csak az uralkodó „olaszos" ízlésének jegyeit viseli magán – építészének, Leo von Klenzének, a firenzei Leo Battista Alberti terveit kellett tanulmányoznia, mielőtt előállhatott volna saját elképzelésével.

A firenzei Palazzo Pitti mintájára zöldes árnyalatú homokkő-

ből emelt, harmonikusan tagolt háromszintes épület jelenleg a *Residenzmuseum* (Vármúzeum), a *Staatliche Münzsammlung* (Állami Érmegyűjtemény) bejáratát és a *Schatzkammer* (Kincstár) látnivalóit rejti magában. A Wittelsbachok idejében csupán a földszinti, úgynevezett „Nibelung-termek" voltak megtekinthetők, ezekben Julius Schnorr von Carolsfeld 1831–67 között meglehetősen patétikus modorban megfestette a Nibelung-monda főbb motívumait. Az épület csak könnyebben sérült meg, 1958-ra a freskókkal együtt helyreállították.

A Residenzmuseum lényegében a Királyi vár helyreállított belső termeinek eleven tárlata. Számtalan termen, folyosón, egykori királyi lakószobán vezet át, bemutatva az eredetileg is itt elhelyezett vagy más kastélyokból később idehozott múzeális értékű bútorokat, szőnyegeket, műkincseket.

Az első termekben *fali szőnyegeket*, *gobelineket* látunk, köztük az 1570-ben alapított első müncheni gobelin-manufaktúra termékeit. Itt állították ki Hubert Gerhard 1590-ből fennmaradt *Bavaria-bronzszobrát* is. A *Wittelsbach-ősök képcsarnoka* következik, 1726–30 körül festett képmásokkal. A *porcelánkabinet* belső kiképzése François Cuvilliés ízlését dicséri, akinek 1731–33 között kellett „modernizálnia" ezt a lakrészt. Áthaladva a Hubert Gerhardtól származó Perseus-figurával díszített kis belső kerten, amelyet 1581–86 között Friedrich Sustris alakított ki, az *Antiquariumba*, az antik műkincsek tárába érünk, amely Jacopo Strada és Wilhelm Egckl tervei alapján épült 1570 körül, V. Albrecht megrendelésére, miután a jelenlegi Münze (Pénzverde; l. 86. old.) épülete a Wittelsbachok tulajdonában levő legkülönbözőbb gyűjtemények elhelyezésére szűknek bizonyult. Most nyolcszögletű belső helyiségbe érünk (neve: *Oktogon*), s innen bepillanthatunk a *Brunnenhofba* (szökőkutas udvarba), ahol Hubert Gerhard 1600 körül alkotott Wittelsbach-kútja áll. Hamarosan az úgynevezett *Fekete teremben* vagyunk, ahol ugyancsak 1600 körül allegórikus jelentésű freskókat alkotott Melchior Rocksberger. A hátsó szobákban gazdag kelet-ázsiai *porcelángyűjteményt* látunk, az utcai szobákban pedig, amelyeket III. Miksa József választófejedelem kedvére François Cuvilliés rendezett be, drága német és francia bútorokat és faliszőnyegeket. A most következő *Mindenszentek-folyosó* a Mindenszenteknek ajánlott Udvari templomhoz vezetett el (a templom jelenleg még romokban áll). A folyosó freskóit 1830–33 között Karl Rottmann festette. A XVIII. és XIX. századba vezetnek át a további szobák, köztük a *Charlottenzimmer*

(Sarolta-szoba), az ehhez kapcsolódó folyosóról lelátni az egykori udvari patika kertjébe. A *Szent György–lovagtermen* át jutunk a híres „*Gazdag–szobák*"-ba, amelyeket François Cuvilliés rendezett be Karl Albrecht választófejedelem, a későbbi VII. Károly német-római császár használatára. Miután azokat a szobákat is megtekintettük, amelyeknek a XVII. századból származó pazar berendezési tárgyai között VI. Pius pápa lakott 1782-ben, s áthaladtunk egy újabb belső udvaron, elérkeztünk a *Nibelung-termekbe*. Ismét át kell haladnunk várbeli sétánk első öt termén, hogy újabb *porcelángyűjteményt* láthassunk, érdeklődésünkre különösen számot tarthatnak a müncheni, vagyis nymphenburgi királyi porcelánmanufaktúra színes, életvidám, humoros, sőt olykor már groteszk porcelánszobrocskái, de meisseni készletek, francia és angol manufaktúrák termékei is láthatók itt. Következik a *régi Udvari kápolna*, amely 1601–03 között épült. A további termekben *egyházi* jellegű *textiliákat* (a XVII.–XVIII. századból) és *aranyműves munkákat* láthatunk (a XVI.–XVII. századból). Ezt követően az udvar régi ezüst étkészleteit és más ezüsttárgyakat állították ki, majd az 1607-ben felavatott, nevében is *Gazdag-kápolna* következik, amely a háború alatt súlyosan megsérült, de eredeti berendezését megmentették, és 1967-re helyreállították.

A Residenzmuseum nyáron hétköznap reggel 9-től délután 5-ig, télen délelőtt 10-től délután 4-ig tart nyitva, vasárnap mindig csak délelőtt 10-től déli 1-ig. A belépti díj 50 pfennig, illusztrált katalógus a bejáratnál kapható.

A Staatliche Münzsammlung (Állami Érmegyűjtemény) szép darabjai, amelyek közül nem egynek a nyersanyagát az Isar aranyat tartalmazó vizéből mosták ki, hétfő kivételével minden nap délelőtt 10-től délután 4-ig, vasárnap délelőtt 10-től déli 1-ig tekinthetők meg. A belépti díj 30 pfennig.

A Schatzkammer (Kincstár) a Wittelsbach-család kincseinek gyűjteményét mutatja be. Története V. Albrecht herceg uralkodásának idejére nyúlik vissza, aki 1565-ben kiadott rendeletében kimondta, hogy a különösen értékes darabok „mostantól fogva lehetőleg örök időkig" maradjanak a székvárosban. V. Albrecht leltárt is készíttetett a birtokában levő drágaságokról, s a jelenlegi gyűjteményben 27 olyan darab látható, amelyek már ezen a listán is szerepeltek. Amikor a Wittelsbachok bajor ága kihalt, s örökükbe a pfalzi rokonság lépett, ez a kincs megkétszereződött. Újabb remekekkel gazdagodott a gyűjtemény 1803 után, amikor az egyházi javakat elkobozták és a templomok, kolostorok stb. művészi értékű relikviái az uralkodóház tulajdonába kerültek. A második világháború alatt a felbecsülhetetlen értékű darabokat föld alatti óvóhelyekre szállították, és a Királyi épület újjáépítése

után, 1958-ban mutatták be ismét a közönségnek. Ez azonban még csak ideiglenes jellegű kiállítás volt. egyetlen teremre korlátozva; jelenleg tíz teremben, történelmi sorrendben elrendezve, gyönyörködhetünk az egykori uralkodóház magánkincseiben.

Világhírűek azok a drágakövek, amelyek még a Karolingok korából, illetőleg I. Ottó uralkodásának ideiéből származnak. Gazdag gyűjteményt láthatunk a középkor királyi megrendelésre készült darabjaiból (így pl. négy királyi koronát, továbbá diadémokat, díszkardokat, lovagrendek rendjeleit stb.), a reneszánsz korszakából olasz mesterek munkái mellett a nevezetes augsburgi, nürnbergi és müncheni aranyművesek messze földön ismert, páratlan türelemmel és találékonysággal kidolgozott dísztárgyait, ékszereit és egyéb alkotásait vehetjük szemügyre. A barokk pazarlóan gazdag, drágakövekben dúskáló ízlésvilága is megelevenedik itt. Számos egyházi eredetű műkincs mellett érdeklődésünkre tarthatnak számot a babonás rendeltetésű, szerencsét hozó vagy balsorstól megóvó amulettek is, továbbá azok az egzotikus tájakról származó drágaságok, amelyek a Távol- és Közel-Keletről, sőt Ceylonból és Mexikóból kerültek a Wittelsbachok egykori kincsesházába.

A Schatzkammer hétköznapokon reggel 9-től délután 5-ig, vasárnap délelőtt 10-től déli 1-ig látogatható, de hasznos tudnunk, hogy egyszer egy héten, pénteken, esti nyitvatartásra is számíthatunk: este 8 és 10 között. A belépti díj egy márka.

Menjünk most ki az utcára és járjuk körül a Rezidenciát kívülről is. Ismét a Max-Joseph-Platzon vagyunk tehát, és induljunk el a Residenzstrassén északi irányban.

Residenzstrasse 9. sz. alatt (a Perusastrasse sarkán) a *Franziskaner* nevű közkedvelt *söröző* annak az 1570-ben már okiratilag említett „A ferencesekhez címzett" sörfőzdének az utóda, amely az egykoron a Nemzeti Színház helyén állott ferencesrendi kolostorról kapta nevét.

A Perusastrasse összeköti a Residenzstrassét a Theatinerstrasséval: s mivel előző sétánk alkalmával a Theatinerstrassénak ezt a szakaszát nem érintettük, említsük meg, hogy a Perusastrasse-Theatinerstrasse torkolatában (Theatinerstrasse 42. sz. alatt) találjuk az úgynevezett *Perusa-átjárót* (Perusa-Passage), ezt a tágas belső üzletsort, ahol divatos butikok, hangulatosan berendezett kiskocsmák, szaküzletek stb. húzódnak.

Utunk a keskeny Residenzstrasse-n visz északnak, a

Wittelsbachok egykori várának oldalában. Hosszú homlokzat mentén haladunk el, a várnak ezt a részét 1600 és 1619 között I. Miksa herceg építtette, az építőmester neve nem maradt fenn. A festett homlokzat, amely spanyol, olasz, francia és németalföldi hatásokat mutat, szemünkben ma már egységesnek tűnik. Néha azonban átsétálunk a másik oldalra is, hogy az itt sorakozó régi polgárházak egyikét–másikát közelebbről megszemléljük. Residenzstrasse 13. sz. alatt okvetlenül érdemes figyelmünkre az a *gótikus udvar*, amely 1500 tájáról maradt fenn. A háromszintes oszlopos loggiákkal körülvett udvar a háború előtt még nem számított München ritkaságai közé – a Tal, amelyen már végigsétáltunk (l. 65. old.), a Rindermarkt, ahová 4. sétánk alkalmával megyünk (l. 111. old.), régi kereskedőházaiban több ilyen történelmi levegőt árasztó belső udvarral dicsekedhetett.

Újabb, s a Perusa-átjáróban rejtezőnél elegánsabb üzletsort láthatunk a Residenzstrasséban is, közvetlenül a *Preysing-palota* (Residenzstrasse 27. sz.) mellett *(Preysing-Passage);* ez az átjáró ívelt kapuboltozatokon át vezet, ízlésesen elrendezett kirakatok mentén.

A rokokó Preysing-Palais 1723–28 között épült, a választófejedelem fővadásza, egy gróf Preysing számára. Terveit az udvari főépítész, Josef Effner készítette. Münchennek ez a nagyobbik Preysing-palotája (a kisebbiket l. 71. old.), külön nevezetessége, hogy homlokzata olyan díszekkel ékes, amilyenek korábban csakis belső termek falain voltak elképzelhetők. 1945 januárjában ez a gazdag ornamentikájú homlokzat és a szép belső lépcső is beomlott; 1960-ra építették újjá, ragaszkodva az eredeti építészeti kiképzéshez.

A Preysing-palotához érve, már látjuk az előző sétánk alkalmával megismert Feldherrnhallét (l. 78. old.), s elérkeztünk a *Rezidencia főbejáratához*. Két vörös márvány kapuboltozat előtt állunk, 2–2 bronz-oroszlán „védi" a bejáratot, Hubert Gerhard alkotásai 1590 tájáról. A két kapu közötti márvány bemélyedésben bronz *Madonna-szobrot* látunk, eleven kora barokk modorban: ez a „patrona boiariae", vagyis a bojárok (bajuvárok, bajorok) patrónája, Hans Krumper 1616-ból fennmaradt munkája.

1970 nyarán nyitották meg a Rezidencia nyugati szárnyában, a Residenzstrasse felőli oldalon, a Staatliche Sammlung Ägyptischer Kunst (Állami Egyiptomi Művészeti Gyűjtemény) első részlegét. 1971-ben újabb termek nyílnak. Önálló múzeum lesz ez, amelynek kb. 6000 műtárgya Egyiptom ötezeréves kultúrájának majd minden korszakát szemlélteti. A gyűjtemény fennállása óta első ízben kerül összesített formában és tudós elrendezésben a közönség elé; voltaképpen most vált nyilvánvalóvá, hogy München egyiptomi gyűjteménye vetekedhet más világvárosok múzeumainak kincseivel.

Az Állami Egyiptomi Művészeti Gyűjtemény részben az V. Albrecht építtette Antiquarium kincseire, részint I. Lajos vásárlásaira vezethető vissza. A jelentékeny kincs egy része, amely a Rezidenciában maradt, a háború alatt elpusztult.

Az I. Lajos örökéből fennmaradt kincsek közül említsük meg *Amun főpapjának* időszámításunk előtt 1230-ból származó *ülő szobrát*. A kemény mészkőből faragott több mint 1 m magas szobor határozott, értelmet sugárzó férfifejet mutat. A megfejtett hieroglifák szerint az volt a kívánsága, hogy neve ne homályosuljon el Thébában, illetve, hogy 110 évig élhessen. Ez nem lehetett könnyű, mivel a feliratból kiderül az is, hogy két fáraó alatt szolgált... I. Lajos vásárolta meg azt a majd 2 m magas, időszámításunk előtt 1250-ből származó *Hór* istent ábrázoló *szobrot* is, amelynek sólyomfeje és emberi teste van, s Rómában találták egy Ízisz-szentély feltárásakor.

Különleges ritkaság III. Thutmózis fáraó kék üveg-serlege: egyike ez a világ legrégibb üvegedényeinek, időszámításunk előtt 1450 körül keletkezett.

A továbbiakban több mint 2 és fél m-es *asszír domborműveket* látunk, valamint II. Ramszesz korából fennmaradt *ékszereket*, a Régi Birodalomból és a piramisok alól kikerült *kincseket*. A gyűjtemény új szerzeménye az 1960-ban vásárolt *„Tésztát gyúró szolga"* szobra időszámításunk előtt 2300-ból, amely a gizehi piramisok alól került elő és modernségével hökkent meg, illetve az 1964-ben vásárolt 68 cm magas *oroszlánfej*, időszámításunk előtt 1450 tájáról, amely töredékességében is félelmetes istenségre vall.

A gyűjtemény része egy eredeti egyiptomi obeliszk is, amelyet Napóleon Párizsban, a Place de la Victoire-on szándékozott felállítani — a tervek szerint ezt az olimpiai játékok évéig, 1972-ig szabad téren állítják fel a Rezidencia előtt.

A voltaképpeni *bejárat* még feljebb, a Feldherrnhalléval és a Preysing-palotával szemközt, Residenzstrasse 1/A alatt található – kis ajtón lépünk be a sárga épületkomplexus északi szárnya elé.

Bal kéz felől fedett árkádsor, helyenként freskók maradványaival; jobb kéz felől az első ajtó fölött tábla hirdeti, hogy a tudományok fejlesztésének érdekeit szolgáló Max Planck-társaság elnöki irodája kapott helyet a palotának abban a szárnyában, amely mellett a Residenzstrasséban elhaladtunk. Szemközt ápolt parkot látunk, ez a *Hofgarten* (Udvari kert).

Az északi szárny hosszú homlokzata oszlopos kiugróval vonja fel magára a figyelmünket, közelebb érve megállapíthatjuk, hogy kétszintes erkély, amelynek 10 sima oszlopát szobrok ékesítik és szélről ismét oroszlánok őrzik. Az erkélyek hátsó fala vörös, mennyezetük változatos díszekkel ékes. A palotának ezt a részét, amely a kertre tekint, I. Lajos király építtette 1826–42 között, olasz reneszánsz modorban, Leo von Klenze tervei szerint. Ez az úgynevezett *Festsaalbau* (a díszterem épülete), itt volt valaha I. Lajos király trónterme, a hatalmas bálterem stb. Az újjáépítés során itt alakították ki a város egyik szép hangversenytermét, a „*Herkulessaal*"-t (Herkules-terem), amely nevét a Herkules-mondát ábrázoló régi antwerpeni fali szőnyegekről kapta.

Most tehát három oldalról már megismertük a Királyi vár szakaszosan épített, s ennélfogva építészeti egységet nem alkotó komplexusát: a Residenzstrasse felé eső legrégibb, nyugati részt, az I. Lajos által építtetett északi és déli szárnyat. A nagy kiterjedésű épülettömb a második világháború alatt olyan súlyosan megsérült, hogy csak meglehetős késéssel kezdtek a helyreállításához: elsőnek a Max-Joseph-Platzon levő Királyi épületet renoválták, ahonnan a Rezidencia körüli sétánkra indultunk, azután a Residenzstrasse felőli homlokzatot; de 1967-ben például az Udvari kert felé eső szárnyat, amely előtt most állunk, még nem lehetett megtekinteni. A keleti oldalt, ahová kisebb kerülővel fogunk csak eljutni, 1969-ben még javában építették, s a teljesen kiégett Mindenszentek templomának romja (l. 98. old.) még háborítatlanul állt. A tervek szerint 1972-re, az olimpia évére, az egykori királyi vár régi fényében fog ragyogni.

Sétáljunk most át az Udvari kerten – meg is pihenhetünk a szépen ápolt parkban. A *Hofgarten* mai sétánk legészakibb pontja. I. Miksa választófejedelem alatt, 1613–15 között, németalföl-

di és francia minták szerint telepítették. A háború után huszonöt hatalmas bombatölcsér éktelenítette el s régi szépségét még mindig nem nyerte vissza, habár már 1949-ben hozzákezdtek a helyreállításához. Két oldalról – nyugat és észak felől, hogy a lakottabb területektől elválasszák – fedett árkádok szegélyezik; kelet felől, ahol lakatlan mezőség húzódott az Isar partjáig, szabad kijárata volt, s ott ahol később az Armeemuseum állt, I. Miksa idejében kisebb tó kéklett, mesterséges szigettel a közepén; ide kicsiny híd vezetett át.

A palotához közelebb eső (északi) *árkádsor* falfestményei I. Lajos király kívánsága szerint a bajor történelem eseményeit elevenítik meg, ezeket Peter Cornelius tanítványai festették 1826–29 között. *Karl Rottmann freskóit*, amelyek olasz tájakat ábrázolnak, és az 1834–43 közötti évekből valók, a háború alatt leszedték és biztonságosabb helyre szállították; ugyanígy *Roman Anton Boos* udvari szobrász 1780-ból származó, életnagyságúnál nagyobb, fából faragott *szoborcsoportjait*, amelyek Hercules élettörténetét illusztrálják.

Az északi árkádsor alatt (Galeriestrasse 4/A sz.) van a *Theatermuseum* (Színházi Múzeum), amely a nagy drámai színésznő, Clara Ziegler kezdeményezésére jött létre, aki maga is gyűjtötte a színháztörténeti dokumentumokat. Az 1909-ben elhunyt művésznő vagyonát végrendeletileg egy olyan múzeum alapítására szánta, amely lehetővé teszi a színpad művészetének tudományos tanulmányozását. Ennek köszönhetően jelentős szakkönyvtár és folyóiratgyűjtemény egészíti ki a múzeumban kiállított szemléltető anyagot, amely korántsem korlátozódik Bajor- vagy Németországra, hanem nemzetközi tájékoztatásra is törekszik. A múzeum különböző témakörökre oszlik: láthatunk itt portrégyűjteményt, jelmeztárat, színpadképekről készült metszeteket és felvételeket, építészeti tervrajzokat, autogramokat, hanglemezeket stb. Hétfőn zárva van, keddtől szombatig délelőtt 10-től délután 4-ig, vasárnap délelőtt 10-től déli 1-ig látogatható.

Modern üzleti centrum Miksa herceg középkori várának helyén

A „bajor rokokó" egyik emléke: a Szentháromság-templom

A Wittelsbach-kút

A nemzetiszocializmus áldozatainak emlékére állított sírkő

A Teatinusok temploma

A város keleti kapuja, az Isartor

A középkor egyik legszebb műemléke, a Régi Udvar ▶

„Az útkereszteződésnél épült templom”:
a Kreuzkirche

Bajor Lajos császár szobra
a régi palota északi bejáratánál

A Pénzverde reneszánsz árkádsora

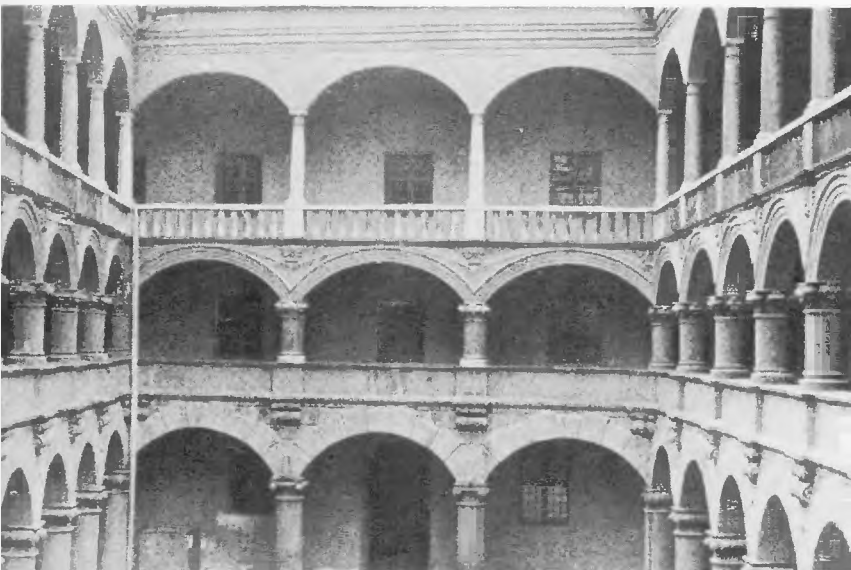

Az újjáépített Nemzeti Színház

A királyi Rezidencia görög-római szobortára

A Rezidencia egyik belső udvara:
a Brunnenhof

A királyi vár külső udvara:
a Hofgarten

A vár északi frontja, a Herkules-terem bejáratával

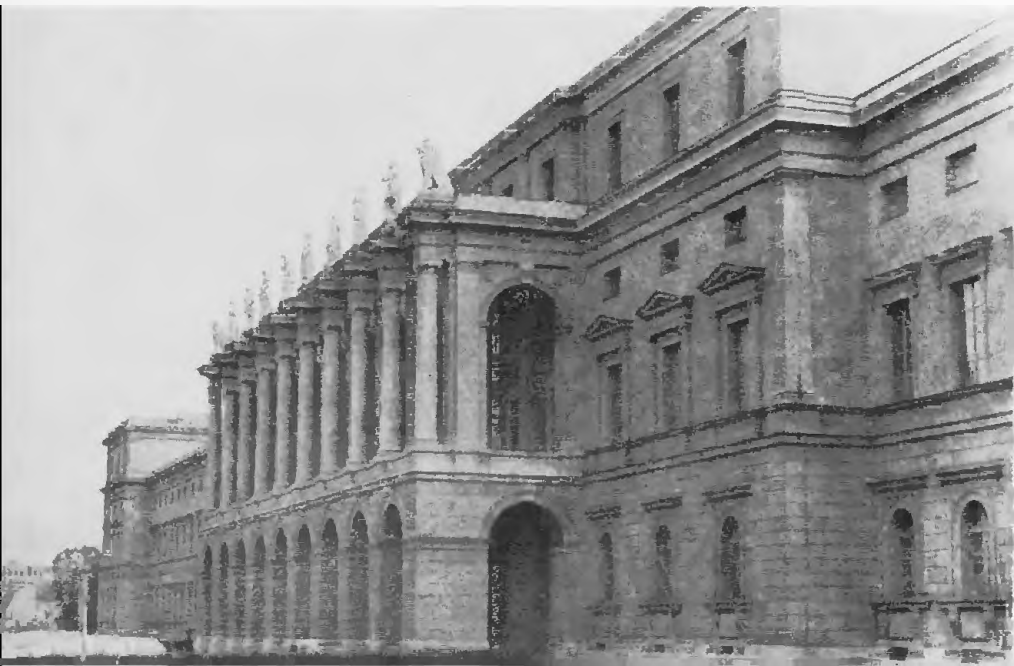

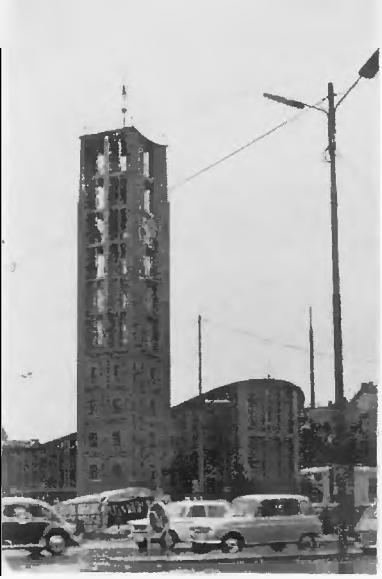

A modern Máté-templom

Nepomuki Szent János-szobor
az Isar mentén

A város délnyugati kapuja, a Sendlinger Tor

Az Asam fivérek házi-temploma

Az árkádsor alatt ezenkívül egy sor kisebb *galériát* és *több kávéházat* találunk. A *magán-műkereskedések* mellett a *Kunstverein* (Művészegylet) *kiállítóhelyiségeit* is meglátogathatjuk, ezekben 1823 óta a kortárs művészek újabb festményei és szobrai tekinthetők meg hétfő kivételével mindennap délelőtt 10-től délután 5-ig, 50 pfennig belépti díj ellenében.

Menjünk vissza a Hofgarten egyik átlós útján az ápolt gyep mentén. Már messziről jelzi utunk irányát a Hofgarten közepén az a körpavilon, a *Diana-Tempel*, amelyet 1615-ben Heinrich Schön tervei szerint építtettek, és a háború után ismét helyreállították. A kupola fölötti istennő bronzalakja Hubert Gerhard kb. 1590-ből származó és a háború alatt megrongálódott szoborművének hű másolata; az eredeti valójában kútfigurának készült, Diana istennőt ábrázolta, csak utólag keresztelték át Bavariává és jelenleg a Residenzmuseumban áll (l. 90. old.).

A Hofgarten keleti felén találjuk a *Kriegerdenkmalt* (Harcosok emlékműve), amely Münchennek az első világháborúban elesett 13 000 katonafiára emlékeztet. 1924-ben készült, két építész (Thomas Wechs és Eberhard Finsterwalder), valamint egy szobrász (Karl Knappe) tervei alapján. Az egyszerűségében hatásos emlékmű mélyebben fekszik a Hofgarten szintjénél – régebben halastó terült itt el –, több tonna súlyú kőlap fedi, s oldalában keskeny lépcsőkön kell lemenni az Ismeretlen katona sírjához. A halott harcos szobra Bernhard Bleeker munkája. Az emlékmű 1945 januárjában bombázás következtében súlyosan megsérült, de már helyreállították.

Az emlékmű mögött az *Armeemuseum* (Katonai Múzeum) állt. A századfordulón épült palota homlokzata a Királyi palotának a kertre néző frontját utánozta, kiugró oszlopsora tetején szobordíszekkel. A súlyosan megrongálódott épületet fokozatosan – és nagy viták árán – bontották el: előbb az oldalszárnyait, azután a kúpolás középrészt. Javaslatok szerint nem mint múzeumot építik újjá, hanem a Bayerischer Rundfunk, a Bajor Rádió háza lesz. A lépcsővel szemben *Wittelsbach Ottó lovasszobra* Ferdinand von Miller 1911-ben felállított alkotása.

Visszaérkeztünk a Rezidenciához. Délnek fordulva, a királyi palota keleti oldalán, kis teret látunk: a Marstallplatz a Királyi istállóról nyerte nevét. Itt van a *Hofreitschule* (Udvari lovarda) romja. A neoklasszikus épület Leo von Klenze tervei szerint épült 1818–22 között, és nyugati homlokzatán Martin Wagner bronzba öntött szép lófej-reliefjei és antikizáló harci csoportképei láthatók. Az egykori Udvari istálló jelenleg az állami színházak raktárhelyiségéül szolgál.

A zegzugos kis tér, a Marstallplatz, a királyi palotához nem szervesen hozzáépült újabb szárny- és toldaléképületek vonalát követi.

Ha szembeállunk a palota egész tömbjével (és a teret díszítő, az igazság istennőjének, *Iustitiának* a szobrával díszített szökőkúttal, Bernhard Bleeker 1961-ben felállított alkotásával), a jobb kéz felőli szárnyban a *Tudományos Akadémia* új székhelyének bejáratát látjuk. Szemközt két boltíves bejárat vezet a palotába, bal kéz felől pedig az *Allerheiligen-Hofkirche* (Mindenszentek Udvari temploma) romja látható. Ez a templom 1826–37 között épült, ugyancsak Leo von Klenze tervei alapján; I. Lajos kívánsága szerint a bizánci és a román stílust egyesítő modorban. 1944-ben a templom teljesen kiégett, csupán oldalfalai maradtak meg, homlokzati rózsája mögött ásít az üresség. Újjáépítése még vitatott.

S most menjünk be a palotába a Marstallplatz felől hívogató két boltív egyike alatt. Nagy, köves udvarra érünk, összefüggő patkó alakban tárulnak fel előttünk a belső épületek sárga homlokzatai. Jobb kéz felől fedett árkádsor húzódik, kivillanó hátsó fala fehér. Szemközt sima, ritmusosan tagolt homlokzat, fölötte piros cseréptető, ennek bal sarkában hangulatos fekete *óratorony*, alatta napóra. Bal kéz felől folytatódik a nemesen egyszerű, sima homlokzat.

Két bejáratot látunk magunk előtt: a szemközti homlokzat közepe táján és a bal kéz felőli homlokzaton. A fokozatos restaurálás következtében a szemközti átjáró egyelőre még helyre nem

állított s a nyilvánosság elől még részben el is zárt traktusok felé vezet. A bal kézre eső bejáratot már renovált kovácsoltvas kapu díszíti – szürkére festett rokokó szárnyépületek közé jutunk, egy szép kis térre (amelyet a Residenzmuseumon végighaladva, már láttunk): Brunnenhof a neve, s egy szökőkútról kapta nevét: ez a Rezidencia *Wittelsbach-kútja*. Központi alakja a harci páncélban ábrázolt ős, Wittelsbach Ottó bronzszobra, amelyet Hubert Gerhard alkotott; talapzatáról finom sugarakban, inkább csak jelzésszerűen, szökken ki a víz, és a hullámzó, lendületes talapzaton Peter Candid tervei alapján Hans Grumper öntötte bronzba Bajorország négy főfolyójának allegorikus ábrázolását: ezek a férfialakok az Isart, az Innt, a Dunát és a Lechet jelképezik.

A szökőkutas udvaron nyaranta szabadtéri előadásokat és hangversenyeket szoktak rendezni, a rokokó szárnyépületek szép „kulisszái" előtt.

Az egyik ilyen homlokzat a *Cuvilliés-Theater* (Cuvilliés Színház) bejáratát rejti – itt építették ugyanis újjá, a volt udvari patika helyén, az egykori Residenztheatert (Udvari Színház), amely eredetileg a Max-Joseph-Platzon, a Nemzeti Színház mellett állt (l. 89. old.).

François Cuvilliés-t Miksa Emánuel udvari törpének hozatta Münchenbe. De felismerte tehetségét és Párizsba küldte tanulni, majd 1725-től Josef Effner mellé adta. 1763-ban az elhunyt Johann Baptist Gunetzrhainer helyébe kinevezte udvari építőmesterévé. München Cuvilliés tehetségének köszönheti a sajátos „bajor rokokót".

A Residenztheatert ma Münchenben általában Cuvilliés-Theaterként emlegetik: már nem az a fontos, hogy a színház a Királyi rezidencia részeként épült, hanem, hogy ő építette. Az épület 1944-ben elpusztult, de München város 800. születésnapját a Cuvilliés Színház megnyitásával ünnepelték 1958. június 14-én: Mozart operája, a „Figaro házassága" volt műsoron, s a magyar Kodály-tanítvány, Fricsay Ferenc vezényelt. Az 1750 táján épült kis színház ma is él: nem merevedett a bajor rokokó egyik múzeumi darabjává, hanem a kamaraszínház funkcióit tölti be; főleg barokk és klasszikus operák hangzanak itt fel.

A gyönyörű kis színház mennyezeti freskói és földszinti széksorai megsemmisültek, de arany–vörös színekben pompázó három erkélysorát nagyrészt az eredeti berendezési tárgyakkal és díszekkel lehetett

helyreállítani. A 460 ülőhellyel rendelkező nézőtér fölött fel-lehúzható kis velencei csillárok szórják a fényt. A királyi páholyt díszítő plasztika Diana istennő egyik vadászatát ábrázolja; e páholy háttere tükrös, a többieké vörös brokátselyem.

A Cuvilliés Színház hétköznapokon kora délután 2 órától délután 5-ig, de vasárnap már délelőtt 10-től ugyancsak délután 5-ig tekinthető meg. A belépti díj egy márka.

Menjünk ki a színházból vissza az udvarra, át a kovácsoltvas kapun; innen a szürke, „polgáribb" házsorok között, keskeny utcán át a Residenzstrassera érünk. Közben az átjárókban átlátni újabb belső kertekre, többek között a szép *Perseusbrunnen* (Perseus-kút) által uralt kis olasz–reneszánsz térre; ez is ismerős már a Residenzmuseumban tett sétánk óta.

A Residenz hat belső udvarra oszlik, amelyeket az építők belekomponáltak terveikbe, s a hatalmas épülettömb ily módon szellős szerkezetű, sok építészeti meglepetést tartalmazó együttessé vált. Az európai kultúrtörténetnek ez az egyedülálló műemléke, amely egyesíti a késői reneszánsz, a barokk, a rokokó és az újklasszicista elemeket, belső arculatát pedig a művészeteket becsülő királyok megrendelésére a különböző korszakok kiváló mesterei alakították ki, az olimpia évére minden ajtaját, termét, terét megnyitja a látogatók előtt.

A Residenzstrassén vagyunk ismét. Tanulságos, gyönyörködtető, de fárasztó sétánk végére értünk.

4. A BELVÁROS DÉLI FELE

A Karlsplatzról indulunk délnek, a Sonnenstrasse-n, amely nemcsak nevében „napos utca", hanem forgalmassága ellenére is hangulatos, s ez elsősorban a sok kis zöld ligetnek köszönhető, amelyek utunkat szegélyezik. Ez az útvonal száz évvel ezelőtt, még a városon kívül épült. Ma München egyik fő közlekedési útvonala, igazi nagyvárosi körút, számos áruházzal, mozival, olasz és kínai vendéglővel, szemmel láthatóan új épüle-

tekkel – a háború után itt is romdombok láncolata húzódott, s ezek eltakarítása után, 1954-ben kezdődött az újjáépítés.

Nem megyünk végig a Sonnenstrassén, hanem bal kéz felől befordulunk az első, kelet felé tartó keresztutcába, a Herzogspitalstrasse-ba. Ez az egykori hercegi ispotályról kapta nevét, s ha a kórházból már nem is láthatunk semmit, mégis érdemes bepillantani ebbe az utácskába egy *rokokó torony* kedvéért, amely a Herzogspitalkirche (Hercegi kórháztemplom) része volt, s hírmondóként maradt meg. (A templomot, amely a háború előtt még állt, Johann Baptist Gunetzrhainer építette 1727–28 között.)

Ugyancsak a Herzogspitalstrassén, 18. sz. alatt, *empire* stílusban épült *palotát* láthatunk. Itt állt az a diákotthon, amelyet 1574-ben alapított V. Albrecht a szegény diákok számára. A házat többször átépítették, többek között Johann Baptist Métivier 1823-ban, de annak az építőmesternek a neve, aki a jelenleg pénzügyi hivatalként szolgáló palota empire arculatát kialakította, s aki a homlokzat félkörívű ablakai fölé bájos női relief-arcokat helyezett, ismeretlen maradt.

Forduljunk be most jobb kéz felől a délnek tartó Damenstiftstrasse-ba, amely a magányos és kolostorba vonuló nemesi származású hölgyek kedvéért tett választófejedelmi alapítványról kapta nevét. Az alapítvány az udvarnak nem került különösebben sokba, mert az alapítványi hölgyek befogadására alkalmas épület már régen állt: 1667–75 között épült a szaléziánusrendiek zárdájának és hozzá tartozott a leányinternátus is. A Damenstiftstrasse 2. sz. alatt látható *palota* neoklasszicista homlokzata 1784–85 között Matthias Widmann tervei alapján jött létre, miután az oktatással foglalkozó apácákat már kitelepítették innen Indersdorfba, hogy helyüket előkelőbb apácák foglalhassák el. A háború alatt súlyosan megsérült épületet helyreállították, most iskola.

A szomszédos *Damenstiftskirche* (a hölgyalapítvány temploma) eredetileg ugyancsak a szaléziánus zárdához tartozott. 1733–

F

11. Karlstor (városkapu)
21. Donisl söröző
22. Mariensäule (Mária-oszlop)
23. Fischbrunnen-szökőkút
24. Neues Rathaus (Új Városháza)
25. Altes Rathaus (Régi Városháza)
26. Heiliggeistkirche (Szentlélek-templom)
27. Peterskirche (Péter-templom)
84. Herzogspitalkirche (Hercegi kórház-templom) tornya
85. Diákotthon
86. Damenstift-palota
87. Damenstiftskirche (a Hölgyalapítvány temploma)
88. Widmann-ház
89. Lerchenfeld-palota
90. Kreuzkirche (Kereszt-templom)
91. Sendlinger Tor (városkapu)
92. Sendlinger-Tor-Platz (tér)
93. Matthäuskirche (Máté-templom)
94. Asam-templom
95. Meisterschule für Mode (divattervező iskola)
96. Städtisches Hochhaus (magasház)
97. Szent Jakab-templom
98. Münchner Stadtmuseum (Müncheni Városi Múzeum)
99. Löwenturm (Oroszlán-torony)
100. Rindermarktbrunnen-szökőkút
101. Spöckmeier vendéglő
102. Karl Valentin szobra
103. Weiss Ferdl szobra
104. Liesl Karlstadt szobra
105. Theater am Gärtnerplatz (színház)

35 között építették egy korábbi kis Anna-kápolna helyén, amely oklevelek tanúsága szerint 1440 körül már állt. Ehhez építették hozzá a fenti „új zárdát", ahogyan a környéken sokáig nevezték. A zárda templomaként 1732–35 között Johann Baptist Gunetzrhainer tervei szerint bővítették és modernizálták. A templom hullámzó barokk homlokzata egy néhány évvel korábban épült müncheni templom, a Giovanni Antonio Viscardi tervei alapján létesült, sajátságos Dreifaltigkeitskirche (Szentháromság-templom; l. 69. old.) hatását mutatja. Akárcsak annak, úgy ennek a templomnak a belső berendezésében is jelentős részt vállaltak az Asam fivérek: a *freskókat* Cosmas Damian Asam festette, a há-

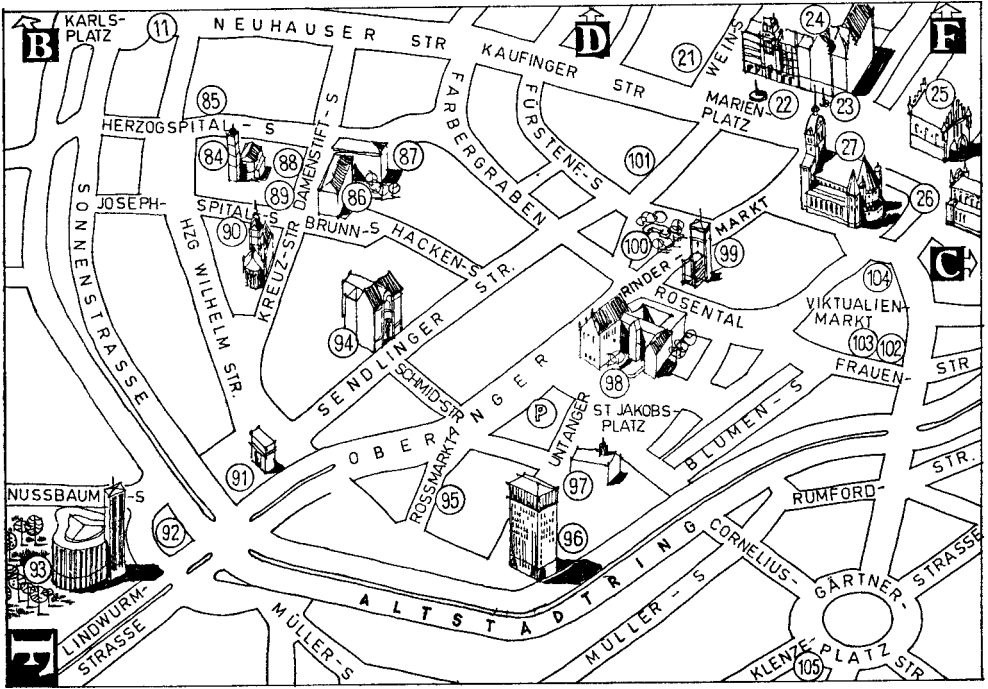
B
KARLS-PLATZ
11
NEUHAUSER STR
KAUFINGER STR
D
21
WEIN-S
24
F
MARIEN-PLATZ
22
23
25
27
26
HERZOGSPITAL-S
85
84
88
89
90
DAMENSTIFT-S
87
86
FARBERGRABEN
FÜRSTENE-S
101
JOSEPH-SPITAL-S
KREUZ-STR
BRUNN-S
HACKEN-S
SONNENSTRASSE
HZG WILHELM STR.
100
99
RINDER-MARKT
C
ROSENTAL
104
VIKTUALIEN-MARKT
103
102
FRAUEN-STR
94
SENDLINGER STR.
SCHMID-STR
98
P
ST JAKOBS-PLATZ
OBERANGER
UNTANGER
BLUMEN-S
91
ROSSMARKT
95
97
RUMFORD-STR.
NUSSBAUM-S
92
96
93
CORNELIUS-GÄRTNER-STRASSE
ALTSTADTRING
LINDWURM-STRASSE
MÜLLER-S
MÜLLER-S
KLENZE-PLATZ
105
STR

rom pompás *barokk oltárt* pedig Egid Quirin Asam tervezte. 1944 novemberében egy bombatámadás után a templomból csupán a főfalai maradtak meg, teljes belső berendezése, ragyogó, majdhogynem vidám színei megsemmisültek. 1966-ra az eredetihez lehetőség szerint híven építették újjá.

Damenstiftstrasse 16. sz. alatt egy régi polgárház, 13/14. sz. alatt pedig egy nemesi palota hívja fel magára figyelmünket. A *polgárház*, amely jelenlegi formáját 1800 táján kapta, többszöri toldozás emlékét viseli magán: ötszintes homlokzatáról különböző stílusirányzatokat olvashatunk le, az empiretől a klasszicizmusig. Hogy ezek mégis egységbe olvadnak, az a ház lakóinak jó ízlését dicséri: több városi szolgálatban álló neves kőművesmester lakott ebben a házban, többek között a múlt század elején Matthias Widmann. – Az elegáns rokokó palota, amelyet néhány lépéssel odébb látunk, *Lerchenfeld-palota* néven ismert. 1726-ban keletkezett, lendületes homlokzatán a fiatalabbik Gunetzrhainer, Ignaz Anton kezenyomát vélik felismerni a szakértők. A háború alatt súlyosan megsérült; 1958-ra állították helyre.

A Damenstiftstrasse folytatása déli irányban a Kreuzstrasse. A 31. sz. alatt találjuk a *Kreuzkirchét* (Kereszttemplom), más néven Allerheiligen-Kirche am Kreuz-ként ismerik (Mindenszentek temploma a kereszteződésnél, vagyis a Kreuz itt nem annyira a jelképes keresztre utal, mint inkább tényleges helymegjelölés). Eredetileg kisebb temetőkápolna volt, majd 1780–85 között átépítették, egyes források szerint Jörg Ganghofer tervei szerint. Mindenesetre rokona ez a templom a Frauenkirchének és a Salvatorkirchének: sima párkányokkal tagolt, 58 m magas gótikus tornyát sajátságos, homorú felületekből kialakított nyolcszögű tető fedi. 1722-ben a templomot kibővítették és e torony puritán egyszerűségétől elütő, mozgalmas barokk kórussal egészítették ki. 1772-ben belső berendezését rokokó stílusúra változtatták. Az egyházi javak elkobzása után az épület raktárhelyiségként szolgált. A második világháború alatt két ízben is megsérült, de már helyreállították.

A legrégibb városfal maradványa, az Oroszlán-torony

Weiss Ferdl, a népszerű komikus szobra a Zöldség-piacon

A Bajor Nemzeti Múzeum főbejárata

Európa legnagyobb technikai múzeuma: a Deutsches Museum

A felső-bajor kormányzat székháza

„A művészet háza"

A Ludwigstrasse kiindulópontja:
balkéz felől a Hadvezérek csarnoka, az előtérben az Odeon tér

A Ludwigstrasse a Lajos-templommal

A Lajos-Miksa-Egyetem főépülete

Belsejében fennmaradt egy finom *bronzrelief*, amely 1627-ből származik és a szegény Lázár életéből vett jelenetet ábrázol (ezt egyes műtörténészek Hans Krumper munkájának tekintik). Figyelmünkre érdemes az a *fakereszt*, életnagyságú Krisztus-alakkal, amely 1520 tájáról maradt fenn; a szobrász neve ismeretlen. A *szentségtartó*, amelyet a korábbi karmelita templomból (l. 70. old.) hoztak át, Johann Baptist Straub ötvösmunkája 1770-ből.

A Kreuzstrassét szegélyező hangulatos, középkorian keskeny telkeken épült, két-három, de legfeljebb négyemeletes lakóházai mentén hamarosan elérkezünk a város harmadik kapuja, az 1318-ban már oklevélben említett *Sendlinger Tor* (Sendlingi kapu) elé. A két bástyát, amelyek közül az egyiket borostyán futja be, íves kapuboltozat köti össze (e boltozat mögött is állt Bajor Lajos idejében egy belső kaputorony, mint az Isar-kapunál, de ezt 1808-ban elhordták).

Ez a városkapu a város délnyugati peremének külső kapuja volt, s beljebb (a belső városfalban) állt még egy belső kapu is; ezeken át vitt az út Sendling falu és távolabbra: Olaszország felé. Jelenlegi alakját a torony 1906-ban nyerte, amikor a két nyolcszögletű bástya alatt átjárót nyitottak a gyalogosok számára. A második világháború alatt a Sendlinger Tor is súlyosan megsérült, s újjáépítésekor, hogy az időjárás viszontagságaitól védjék, bástyái fogazott ormára zsindelytetőt helyeztek.

Ezzel a S e n d l i n g e r - T o r - P l a t z-ra értünk: a kapuról elnevezett körtér igen forgalmas helye a városnak. A tér közepén 1873 óta látható szabálytalan medencében magasra lövellő 8 vízsugár egészen modernnek hat. Éjjel különböző színű lámpák világítják meg.

Délnyugati irányba innen a N u s s b a u m s t r a s s e (Diófa utca) vezet tovább, s a diófákat nemcsak nevében rejti, hanem az elején, a térből még határozottabban délnyugatnak tartó Lindwurmstrasséval egy háromszögletű kis parkot vesz közre: a Nussbaum-Gartent (Diófa-kert). A két utca által bezárt szög csúcsában, még a Sendlinger-Tor-Platz peremén, helyezkedik el a *Matthäuskirche* (Máté-templom).

Hipermodern református templom ez, Gustav Gsaenger tervei szerint kezdték építeni 1953-ban, 1955-re fejezték be; 52 m magas áttört harangtornya és kanyargós vonalú, óceánjáró hajótestet utánzó hajója a kortársi templomépítészet sikerült megvalósulása. Belső kiképzése szellemesen újszerű: a termek egymásba nyithatók és a szükségletnek megfelelően tágíthatók.

Ez a templom annak az első (kései) müncheni protestáns templomnak a helyén épült, amelynek építését 1827-ben I. Lajos király engedélyezte, lebontását pedig 1938-ban Hitler Adolf rendelte el.

Menjünk vissza a *Sendlinger Tor* alatt a Belváros déli részének legforgalmasabb s ide torkolló utcájába, a S e n d l i n g e r s t r a s s e-ra. A város egyik fő ütőere ez, de megmaradt – a háborús pusztulás ellenére is – tipikus régi-müncheni utcának. Üzletek sora mellett haladunk el (itt van pl. a nagy konfekciós *Konen áruház*). Legnevezetesebb építészeti együttese Sendlingerstrasse 62. sz. alatt az *Asam fivérek* egykori családi *háza és magántemploma.*

A már több ízben említett Asam fivérek közül Cosmas Damian az egyik legjobb délnémet freskófestő volt, Egid Quirin pedig jelentős szobrásztehetség: részvételükkel alakult ki a XVIII. század első felének müncheni építkezésében az ún. „bajor rokokó".

Az Asamok 1733-ban vették meg azt az eredetileg reneszánsz lakóházat, amely ma Asam-Haus (Asam-ház) néven ismeretes. Homlokzatát gazdag díszítéssel, továbbá Apolló és más görögrómai mitológiai alakok szobraival formálták saját ízlésükre. A ház mellett 1733–46 között épült meg a Nepomuki Szent János emlékére emelt kis templom („Sankt Johann Nepomuk-Kirche"), amelyet azonban *Asamkirche* (Asam-templom) néven emlegetnek Münchenben.

Az utca vonalába, a lakóházak sorába beleilleszkedő templom a bajor rokokó egyik legszebb alkotása. A bejárat két oldalán mesterséges sziklatömböket építettek be a művészek – a köveket Egin Quirin Asam a Dunából emeltette ki és hordatta ide, annak a szerencsés kimenetelű balesetnek az emlékére, amikor a Duna

közepén egy csónak mindkét fivérrel a vízbe fordult. A keskeny kétszintes homlokzat ugyanannak az építészeti ötletnek az ismétlődése: a földszinten kissé előreugró két korinthoszi oszlopon díszes szemöldökív emelkedik, Nepomuki Szent János és más allegorikus figurák lendületes szoborcsoportjával, már kint az utcán mintegy „előlegeként" a templomban látható szobrászati remekeknek. Az emeleten ugyanez a két korinthoszi oszlop és a díszes oromzat viszont már félig a falba süllyesztve ismétlődik. A földszinten a két oszlop a bejárati ajtót fogja közre, az emeleten pedig egy hatalmas ablakot.

Ez az ablak és több rejtett fényforrás különleges lebegő hangulatot teremt a templom belsejében; fokozza ezt a hatást az építőknek az a zseniális ötlete, hogy a kupola láthatatlanul – vagyis egy előreugró, súlyos mennyezetzáró oromdísz mögött – csatlakozik az oldalfalakhoz, s ennélfogva a tető is lebegni látszik felettünk.

A templom belső kiképzésére a festészeti, a szobrászati és a díszítő elemek gazdag összhatása a jellemző. Dúsan díszített csavart oszlopok tartják a főoltárt, a virággirlandok, angyalkák, oszlopfők, stukkók stb. szinte áttekinthetetlen változatossága ejti foglyul figyelmünket. A nagy mennyezeti freskót, amely Nepomuki Szent János életéből vett jeleneteket ábrázolt, a háború alatt a tűzoltók többszöri kényszerű beavatkozása tette tönkre. A templom súlyosan megsérült, a kórus szépen faragott berendezése is elégett. A főoltár a *három János* – a Keresztelő, az Evangélista és a Nepomuki – *szobrával* állítólag Ignaz Günther alkotása, a bal oldali mellékoltáron látható *Mária-szobor* Egid Quirin Asam munkája.

Menjünk most át a Sendlinger Strassét éppen az Asam-templommal szemben keresztező kis keresztutcán, a Schmidstrassén a párhuzamos Oberer Anger-re (Felső-Mező). Ez az utca és a tőle keletre húzódó Unterer Anger (Alsó-Mező) nevükben jelzik, hogy ez a terület rét volt valaha, s a város kiterebélyesedésével, 1319 óta számít csak bele az Óváros területébe. E két utca között húzódó Rossmarkt pedig, miként nevéből is kiderül, lóvásártér volt.

A Rossmarkt-on, a *15. sz.* alatt François Cuvilliés Münchenben született fiának, Franz Cuvilliés-nek, aki 1768-tól kez-

dődően apja nyomdokain udvari főépítész lett, 1774-ben épített kora klasszicista munkáját láthatjuk.

A palotában ma a *Meisterschule für Mode* (divattervező-iskola) foglal helyet; a ruházati ipar és kereskedelem egyik ismert központja ez, ahol 1960 óta minden március végén és október elején ún. divathetet rendeznek a szakemberek számára, nagy nemzetközi érdeklődés mellett.

Haladjunk tovább keleti irányban a Rossmarktot az Unterer Angerrel összekötő K l o s t e r h o f s t r a s s e-n. A kereszteződésnél megállva, jobb kéz felől, az Unterer Anger végén a *Städtisches Hochhaus* (Városi Magas-ház) 12 emeletes tömbje látható; 1927–36 között épült, és eredetileg a „Műszaki Városháza" nevet akarták neki adni, hiszen az Új Városháza műszaki jellegű részlegei költöztek át ide. Mivel azonban annak idején sem közel, sem távol más modern iroda-ház nem állt, rajta ragadt ez a talán pongyolább, de az építkezés körülményeit mégis pontosan meghatározó elnevezés.

Bal kéz felől, északi irányban haladunk tovább, a St.-Jakobs-Platz (Szent Jakab tér) felé. Ez a városrész a bombázások következtében 80 százalékban elpusztult. A XIII. századból származott gótikus *Szt. Jakab-templom* a második világháború végére teljesen megsemmisült, a helyén most dísztelen kisebb templom látható.

A tér északi peremén van a *Münchner Stadtmuseum* (Müncheni Városi Múzeum). Sima homlokzata a nem egészen egyenletes osztású ablakokkal s a meredek tető két csúcsán a gótikus tornyocskákkal vonzó képet nyújt. A város egyik legrégebbi világi épülete előtt állunk: 1410-ben kezdték építeni városi fegyvertár (ún. „Zeughaus") céljaira, de az építkezés több mint száz évig eltartott, annyi ideig húzódott a szomszédos polgárházak megvétele és átalakítása. 1944-ben az épület kétharmada leomlott, helyrehozhatatlanul elpusztult a keleti szárny, az egykori lóistálló. A megmenthető részek újjáépítése 1955-re fejeződött be – a főépület földszintjén a késő gótikus boltíves csarnok, amely terményraktár volt egykoron, eredeti formájában maradt fenn.

A múzeum 1889-ben a királyi levéltáros Ernst von Destouches kezdeményezésére jött létre. 1926–31 között a gyűjtemények már kinőtték az épületet: bővíteni kellett.

A múzeum bemutatja München történetét a legrégebbi időkből származó leletektől kezdve a középkori maradványokon át napjainkig. Fő területe azonban a városi polgárság életének nyomon követése, bútorainak, viseletének, népművészetének, szokásainak, kézművességének, ünnepeinek stb. bemutatása. Gyűjteményeiből említsük meg a városi *térképek* és *makettek kiállítását*, több mint 60 000 rajzból álló grafikai anyagát, a *Müncheni Lakáskultúra* című gyűjteményt, amely 1700-tól (a barokktól) 1900-ig (azaz a szecesszióig) mutat be teljes szobaberendezéseket, továbbá a *Fotó- és Filmmúzeumot*, ahol pl. a városról készült legrégebbi felvételeket láthatjuk. A Városi Múzeum épületében van a híres *bábgyűjtemény* (Puppentheatersammlung), amely a kínai árnyszínház bábuitól kezdve múlt századbeli, bonyolult fogaskerék-szerkezetekkel mozgatott német mechanikus bábukon át napjaink groteszk bábfiguráiig állít ki a maguk nemében egyedülálló látnivalókat. Ugyanitt helyezték el a *zeneszerszámgyűjteményt* (Musikinstrumentensammlung), amelyben egzotikus tájak – Afrika, Óceánia, Amerika, Ázsia, a mohamedán országok stb. – zeneszerszámai láthatók. A múzeum további részlege a különböző német vidékek *sörfőző eszközeinek gyűjteménye* (Deutsches Brauereimuseum).

Érdeklődésünkre tarthat számot a múzeumnak az az új „szerzeménye", amelyre a földalatti építésének munkálatai során akadtak 1968-ban a Karlsplatz alatt: egy *föld alatti folyósó* két és fél méter hosszú szakaszát ásták ott ki. (Időközben a jelen sétánk alkalmából meglátogatott Sendlinger Tor alatt is felfedeztek – öt méternyi mélységben – egy hasonlóan kiépített földalatti járatot!). Ezek a folyosók alighanem a várfalak őrzőinek szolgáltak vészkijáratul, s a történészek feltételezése szerint a XV. század végén épültek.

A múzeum legértékesebb kincsei *Erasmus Grasser szobormővei*. A nemcsak rendkívüli tehetséggel, hanem páratlan humorérzékkel is megáldott mester 1480 táján a Régi Városháza napjainkig fennmaradt bál-, illetve bankett-terme számára (l. 61. old.) tizenhat férfi táncos fából faragott figuráját alkotta meg (ezek közül tíz maradt fenn). A csoport neve „Moriskentänzer", s még nem tisztázott, hogy ez vajon „moriszkó táncosok"-at vagy lengyel „mazurkát táncolók"-at jelent-e. A „moriszkók", akiket Cervantes is említ a Don Quijoté-ben, Spanyolországban maradt mórok voltak; táncuk, ez a groteszk, pantomimikus népi tánc, amelyet kizárólag férfiak jártak bekormozott arccal, karddal és csengettyűkkel, nagy ugró-motívumokat is tartalmazott, s a táncosok gyakran udvari bolondnak, farsangi maskarának stb. öltöztek hozzá. A

spanyol inkvizíció tömegterrorja, majd a III. Fülöp alatt bekövetkezett tömeges kiutasítás következtében az elmenekült moriszkók tánca ismertté vált francia, angol és német földön is. A mozgalmas, színes szoborcsoport, amely a német polgári gótika legeredetibb és legszebb alkotása, ily módon kulturtörténeti szempontból is jelentős.

Erasmus Grasser másik, München történetében oly egyedülállóan fontos alkotása, a város 1477-ből származó címere, ugyancsak itt látható: ez a kedves *Münchner Kindl* nem annyira középkori szerzetesre, mint inkább barátcsuhába bújt gyermekre emlékeztet; dundi kezében kapcsos imakönyvet tart, s köpenyének dús redői kitöltik a címerpajzsot teljes szélességében. Talán ennek az ellenállhatatlanul humoros szerzetes-babának köszönhető, hogy a Münchner Kindlt a későbbi századokban sem aszkétikusan szikárnak ábrázolták, hanem az élet örömei iránt fogékony, pocakos papocskának, aki imakönyv helyett gyakran tartott habzó söröskancsót, perecet, retket, virslit a kezében...

A múzeum állandó kiállításai mellett rendszeresen rendez *alkalmi tárlatokat* is. A Magyar Nemzeti Múzeum az utóbbi években két izben is szerepelt vendégkiállítással a Stadtmuseum termeiben: 1967-ben a Kárpát-medencében talált kelta leleteket, 1969-ben pedig a római korból a Dunántúlon maradt művészeti emléktárgyakat mutatták itt be.

A bábgyűjtemény helyiségeiben időként *bábelőadásokat* is rendeznek, különböző német vidékek részben népművészeti érdekességű bábjátszó együtteseinek közreműködésével.

A múzeum hétfő kivételével minden nap reggel 9-től délután fél 5-ig tart nyitva. A belépti díj 50 pfennig. A belépés szombat-vasárnap ingyenes.

Tegyünk most néhány lépést a St.-Jakobs-Platz északnyugati sarkán az Oberer Anger irányában, s ezen az utcán a Belváros közepe felé haladva már a következő kereszteződésnél elérünk a R o s e n t a l-ra (Rózsák Völgye). Ez a szép nevű utca várárok volt valaha, s ennek emlékét őrzi itt egy fogazott ormú, szögletes torony: a *Löwenturm* (Oroszlán-torony). A legrégibb belső városfal maradványa ez, még Henrik herceg, az „Oroszlán" építtette.

Gyönyörű látvány tárul elénk a kanyargós Rosentalnak ebben a sarkában: jobb kéz felől modern üzletsor mögül emelkedik ki a masszív gótikus torony, majd az utca újabb görbülete folytán az „Öreg Péter"-templom (l. 63. old.) két kis oldalbástya által

védett alacsony főbejárata bukkan elő a toronnyal. Bal kéz felől ugyancsak kanyargós utca, a Rindermarkt (az egykori Marhavásártér) fut a templom elé félkörívben. Sétáljunk át a parányi Pettenbeckstrassén a Rindermarkt sarkára.

A Rindermarkt régi jellegzetességére utal az a szép *szökőkút*, a Rindermarktbrunnen, amely teraszosan kiképzett sziklás fennsíkon „terel" egy kisebb gulyát a víz felé. A lépcsőzetes talapzaton szívesen üldögélnek és napoznak a müncheniek. A kitűnő emlékmű, amely mintha éles alpesi levegőt árasztana, 1963 óta áll itt; Josef Henselmann alkotása.

Folytassuk utunkat bal kéz felől a Rosenstrasse (Rózsa utca) sarkáig. Itt, a Rindermarkt-Rosenstrasse közti háztömbben újabb belső üzletfolyosót (ún. *Passage*-t) találunk, továbbá Rosenstrasse 8. sz. alatt van München egyik legrégebbi vendéglője, a *Spöckmeier*. Már 1520-ban állt itt egy kis söröző, amelyet több más bérlő után 1685-ben Melchior Spöckmeier vett bérbe. A házat ismételten átalakították és bővítették. Emeleti teraszáról igen szép kilátást nyújt, mindenekelőtt a Frauenkirchére (l. 53. old.).

E kis kitérő és esetleges pihenő után térjünk vissza a Rosentalra és sétáljunk el forgalmas üzletei mentén a *Viktualienmarktra* (Zöldségpiac). München egyik nevezetessége ez a város szívében a mai napig fennmaradt piac. Színes ernyők alatt árulnak itt, ki tudja, hány nemzedéken át öröklött standjuk mögött a kofák, akik maguk is várostörténeti érdekességnek számítanak és minden farsang első keddjén, fúvószene hangjaira, táncra perdülnek itt a piactéren a legfantasztikusabban tarka öltözetekben.

A téren, amelynek minden pontjáról jól látható a Frauenkirche ikertornya és még közelebbről az „Öreg Péter", illetve a Heiliggeistkirche (Szentlélek-templom), csupán 1807 óta áll a piac – a Marienplatzról helyezték át ide (l. 56. old.). Májustól októberig májusfa áll a piactér északi végén. Közelében München három legnépszerűbb művészének emeltek *szobrot:* Karl Valentinnek, Weiss Ferdlnek és Liesl Karlstadtnak.

Karl Valentin nevével és emlékével már találkoztunk a Valentin-„Musäum"-ban (l. 65. old.), Weiss Ferdl működéséről is szóltunk a nevezetes „Platzl"-t bejárva (l. 85. old.). Liesl Karlstadt, a bajor tájszólásban beszélő, nagy tehetségű színésznő, Valentin partnere volt nemcsak humoros párjeleneteikben, hanem gyakran e tréfás életképek megírásában is (a Valentin-„Musäum" az ő művészetének emlékeit is őrzi). A három szobor közül a cérnavékony, keménykalapos-esernyős Valentin-emlékművet, E. A. Rauch alkotását, 1953-ban állították fel; a zömök, parasztos külsejű Weiss Ferdlét – Josef Erber munkáját – ugyancsak 1953-ban leplezték le; az 1960-ban elhunyt Liesl Karlstadt átlagos müncheni háziasszonyt formázó szobrát – Hans Osel művét – 1961-ben avatták fel.

A Viktualienmarktot körülvevő utcákban számtalan *régiségboltot*, *műkereskedést* találunk, és a piacon vásárlók-eladók kedvéért egy sor *kisvendéglőt*, *sörözőt* stb.

Menjünk most végig az egyenest délnek tartó Reichenbachstrasse-n és nézzünk még szét a *Gärtnerplatzon* (Gärtner téren). Ez a kör alakú tér I. Lajos udvari építészéről, Friedrich von Gärtnerről kapta nevét. Az utóbbi időben itt állították fel azokat a még megmaradt régi utcai kandelábereket, amelyek a századfordulón Nymphenburgban és Schwabingban világították meg az utcákat.

Figyelmünkre érdemes itt egy színházépület: a *Theater am Gärtnerplatz* (Színház a Gärtner téren). Népszínház céljából épült, II. Lajos király engedélyével. Nézőtere 1700 férőhelyes.

Ez a színház, amely nem München színházi negyedében, hanem az Óváros közepén áll, keletkezése idején a városon kívülre esett. Megnyitása évében, 1865-ben, a „Punsch" nevű szatirikus hetilap nem jósolt neki nagy jövőt, mivel „olyan helyet kerestek számára, amelynél kevésbé célszerűt aligha lehetett volna találni – elegendő egy pillantást vetni München térképére. . . " A színház azonban hamar népszerű lett, népszínművek mellett bemutatta az időközben klasszikussá lett Nestroy és Raimund vígjátékait, Anzengruber-premierek színhelye volt, s utóbb operákat is játszott Mozarttól Lortzingig. A Franz Michael Reifenstuel által késői biedermeier modorban épített és Eugen Neureuther freskóival díszített épület a második világháború alatt kiégett, de 1949-ben ideiglenesen ismét megnyitották: Gustaf Gründgens ven-

dégrendezésében „A banditák" került színre Offenbachtól, s a továbbiakban nagyoperákat, vígoperákat, operetteket és musicaleket adott elő. Később tűzrendészeti meggondolások miatt újabb évekre be kellett zárnia kapuit, 1969 szeptemberében azonban a színház az eredetihez híven helyreállítva kezdhette meg a szezont: Jean-Philippe Rameau „Platea esküvője" című barokk operájával. A nézőtér hajdani élénk színeit is megőrizték, a világító berendezést azonban már egy modern komputer vezérli, s a széksorok jórésze (580 darab) közakadokozásból jött össze – az első három előadást hálából a „székadományozóknak" tartották fenn.

Az olimpia évében a Gärtnerplatztheater Offenbach-, illetve Lortzing-hetet rendez, s ebből az alkalomból, fennállása óta első ízben, megbízást adott egy eredeti vígopera alkotására Gerhard Wimberger zeneszerzőnek; a librettót Oliver Hassencamp müncheni író szállítja.

A színháztól a Corneliusstrassen át nyílegyenesen vezet az út az Isar partjára. Az utca folytatásaként érzékelhető hídat, a *Corneliusbrücke*t 1901–03 között építette Friedrich von Thiersch. A híd a múzeumi sziget déli végénél szeli át a folyót.

5. A NÉMET MÚZEUM ÉS AZ ISAR BAL PARTJA

Több ízben jártunk már a Deutsches Museum (Német Múzeum) közelében. Az Isar szigetén elhelyezett múzeumépületet a legcélszerűbb a Ludwigsbrücke (Lajos-híd; l. 66. old.) felől megközelíteni. Ha átmentünk a szigetre, a Belváros felé eső oldalon félúton találjuk a főbejáratot.

A múzeum neve egyébként félrevezető. Korántsem „német" tárgyú a gyűjteménye, hanem internacionális: Európa egyik legteljesebb és legtekintélyesebb természettudományi-technikai múzeuma. Célja, hogy az élettelen természet törvényszerűségeivel és a technikai fejlődéssel megismertesse a látogatót; a szerszámokat és gépeket, amelyek részben eredetiben, részben másolatban láthatók itt, működésükben mutatják be, sőt, egy részüket az érdeklődők maguk hozhatják mozgásba. Az évi látogatók száma 750 000 körül mozog.

A *Deutsches Museum* 37 000 m^2 területet foglal el az Isar korábban „Szén-sziget"-nek nevezett szigetén, s a múzeum prospektusa szerint annak, aki mind az 50 000 kiállítási tárgyat meg akarná tekinteni, kereken 18 km-es utat kellene megtennie.

Korábban a „Szén-sziget" a mi Városligetünkhöz hasonló célokat szolgált. 1899-ben például nagyarányú sportkiállítást rendeztek itt, s ennek keretében a bátor kíváncsiak léghajóba szállhattak – ahogyan annak idején nevezték: „sárkány-léggömb"-be. A lelkesedés olyan nagy volt, hogy tüstént megalakult a „Müncheni Léghajózási Egylet"...

A múzeumot Oskar von Miller müncheni mérnök alapította 1903-ban (miután előzőleg 1882-ben már hírnevet szerzett magának azzal, hogy a város és a kedvelt közeli nyaralóhely: Miesbach közötti vasúti összeköttetést villamosította). Múzeumalapítási ötletének hamarosan sikerült megnyernie a Münchenben működő neves tudósok legjobbjait (Wilhelm Röntgent, aki 1900-tól 1920-ig az egyetemen tanított, Carl von Linde egyetemi tanárt, a hűtőtechnika egyik úttörőjét és másokat). Az egész Németország szempontjából jelentős múzeum alapkő-lerakásánál 1906-ban jelen volt a német császár, II. Vilmos is, s megkapta a város „arany polgárérmét"...

Az órával és hőmérővel díszített tornyos, hatemeletes épületet a Seidl fivérek, Gabriel és Emanuel von Seidl építették. Az első világháború miatt a munkálatok meglehetősen elhúzódtak, a tervezettnél csak tíz évvel később, 1925-ben kerülhetett sor a múzeum felavatására. A második világháború alatt a múzeum épülete súlyos sérüléseket szenvedett, a gyűjtemény mozdíthatatlan, beépített részének 15 százaléka elpusztult. 1946-ban még csak a 3000 férőhelyes Kongresszusi termet (Kongresszussaal) nyitották meg, 1948-ban a fizikai gyűjteményt, s még az 50-es években sem volt teljes a helyreállítás.

Az épület három részből áll: legnagyobb a gyűjtemények kiállítási szárnya, ezen az oldalon van a 64 m magas *torony*, mely *kilátóul* szolgál; a második a *könyvtár* és a harmadik a már említett *Kongresszusi*

terem, több kisebb teremmel körülvéve – ezekben tudományos ülésszakokat, előadásokat, filmvetítéseket és hangversenyeket rendeznek.

A földszinten a természeti kincsek gyűjteményét látjuk, különös tekintettel a föld kérgének kialakításában részes *ásványokra*, *kőzetekre*. Innen lépcsők vezetnek le abba a terembe, ahol a világhírű *bányamodell* látható teljes üzemben, továbbá egy 1800 tájáról származó *kohót* stb. építettek itt fel. Ugyancsak a földszinten találhatók a *hajózás*, a *hídépítés*, a *vasút* és az *autó* történeti fejlődését bemutató termek. Különös érdeklődésre tarthatnak itt számot az 1813-ból fennmaradt *első német gőzgép*, az 1897-ből származó első Diesel-motor, az 1866-ból való *Siemens-dinamó*, az 1886-ból fennmaradt, triciklire emlékeztető *első Benz-autó*, 1879-ből az első *villanymozdony*, több első világháborús *tengeralattjáró* stb.

Az első emeleten a repülés technikájának fejlődését követhetjük nyomon. Itt van többek között *Lilienthal* 1895-ben végzett kísérleteihez használt *repülőgépének* hasonmása, s új szerzemény az 1919-ben gyártott *Junkers F–13* típusú *repülőgép*, amelyből korábban nem volt mintapéldánya a múzeumnak – ezt 1969-ben Afganisztánban egy pajtában találták. Ezen az emeleten látható a *rakétatechnika* és *űrrepülés* részlege is, ezt a tervek szerint az elkövetkezendő években a szomszédos könyvtárépület újonnan építendő csarnokába telepítik át. Jelenleg a rakétatechnika német történetéből láthatók itt illusztrációk az Opel–Hatry-féle rakétarepülőgéptől a hírhedt V–2-ig, továbbá egy Apollo–8 rakéta, hosszában felállítva – az orra a következő emeleten bukkan elő. A tervezett új csarnokban szovjet és amerikai űrhajók egyes eredeti alkatrészeit és kicsinyített másait szándékoznak elhelyezni. Ugyanezen az emeleten látható a *fizikai* és *atomfizikai részleg* is, amely többek között *Galileo Galilei dolgozószobájának mását*, Guericke *magdeburgi* polgármester 1663-ból származó nevezetes *féltekéit*, *Geiger-féle számlálót* és *Otto Hahn* Nobel-díjas tudós műszerfallá kiképzett *munkaasztalát* mutatja be, amelyen 1938-ban az atommaghasadást előidézte. Az első emeleten van továbbá a *zeneszerszámgyűjtemény*, egy 1630-ból származó orgonával és régi zenegépekkel; a *geodéziai részleg*, a Föld nagyságának és alakjának mérésére szolgáló régi eszközökkel; valamint egy teljes *gyógyszertár* berendezése a XVIII. századból.

A második emeleten a *kémiai tudományok* gyakorlati alkalmazásának, ipari felhasználásának bemutatására szolgál az *üvegtechnológiai*, *nyomdaipari*, *textiltechnikai*, *fényképezési* és *filmrészleg*. Végigkísérhetjük itt az üveg megmunkálásának négyezeréves történetét, láthatjuk *Gutenberg első nyomtatványait*, *Daguerre első fényképezőgépeit*, *Lumiere* első *filmvetítő-berendezését* stb.

A harmadik emeleten a *mérték*, a *súly*, az *időmérés törté-*

netével ismerkedhetünk meg, továbbá a mezőgazdaságban felhasznált gépek hosszú sorával s a mezőgazdasági ipar felszereléseivel (tejgazdaság, malomipar, sörfőzde, pálinkafőzde, cukorgyártás stb. Berendeztek itt egy alpesi sajtgyártó kunyhót is).

A 4., 5., 6. emeleten a *csillagászati részleg* (ahol e tudomány több ezer éves fejlődését mutatják be), a *Zeiss-planetárium* és a csillagvizsgáló kapott helyet. A planetáriumban az időjárástól függetlenül 9000 állócsillag képét vetítik a kupolára. A csillagvizsgáló tiszta idő esetén déli 12 órakor, délután 3-kor és délután 5 után látogatható.

A *múzeum könyvtára* természettudományos és technikai munkákat gyűjt. Több mint 500 000 kötettel rendelkezik, ezenkívül 63 000 géptervrajz és híres tudósoktól származó, mintegy 16 000 levél áll a kutatók rendelkezésére. A nagy, világos olvasótermek kb. 400 férőhelyet kínálnak. A könyvtár minden nap (vasárnap is!) nyitva van reggel 9 és délután 6 óra között.

1968-ban avatták fel a *hiradástechnikai részleget*, amelyben olyan látnivalók állnak, mint a napoleoni időkből származó első *elektrokémiai távírógép*, amelyet Samuel Thomas von Sömmering német fizikus szerkesztett, továbbá *Morse távírógépének* eredeti példánya, valamint Philip Reis *első telefonkészüléke* stb. Szomszédságában épül a televíziózás fejlődését bemutató részleg, egy teljes *színes televíziós stúdióval*. 1969-ben kialakították egy külön teremben a müncheni *földalatti vasút* alagútrendszerének egy kétméteres szakaszát és eredeti méretben, mozgásban mutatják be a furási munkálatok menetét. 1970-ben kezdték építeni azt a traktust, ahol az olimpia tiszteletére történelmi *olimpiai építkezések tervrajzai, antik sporteszközök* és az egykori Olympia város körüli ásatások leletei lesznek láthatók. 1972-ben kezdik az úrrepülés új csarnokának alapjait lerakni.

Érdemes megtekintésre a *múzeum kertje* is, ahol egy, az Északi tenger mellékéről ideszállított *szélmalom* és egy *japán lakóház* áll.

A múzeum földszintjén *vendéglőt* találunk. Az épülő szárnyban újabb vendéglő és kávézó áll majd a látogatók rendelkezésére.

A Deutsches Museum mindennap nyitva tart reggel 9 és délután 5 óra között. A belépti díj egy márka.

Menjünk vissza a Ludwigsbrückere és álljunk meg a híd közepén. Szemközt, a Maximiliansbrücke (Miksa-híd) alatt újabb Isar-szigetet látunk, neve „*Praterinsel*". Jobb kéz felől az Isar jobb partján zöld ligetek húzódnak – a Ludwigsbrücke hídfőjéhez legközelebb a *Müller-féle népfürdő* (Müllersches Volksbad) főépületének zömök tornyát látjuk.

Nevét a fürdő egy müncheni építészmérnökről, Karl Müllerről kapta, aki vagyonát azzal a kikötéssel hagyta szülővárosára, hogy a vagyontalanok számára népfürdőt építenek belőle. A fürdő egyébként még ma is Németország egyik legszebb és legnagyobb csarnokfürdőjének számít. Két nagy úszómedencéje a század elején még külön a férfiaknak és külön a nőknek volt fenntartva . . . (1894–1901) között épült.)

Menjünk vissza bal kéz felől a Belváros irányába és sétáljunk északnak az Isar partján a Steinsdorfstrassen. Félúton a Mariannenplatzon (Marianna téren) egy sajátos templomépület állít meg – ez az 1893–97 között épült evangélikus *Lukaskirche* (Lukács-templom). A korabeli útikönyvek a város egyik legszebb templomának nevezték, s jóllehet utánérzett, román bazilikákra emlékeztető elemekből konstruálta az építő, Albert Schmidt: arányaiban mégis jól átgondolt szerkezetet mutat.

Még mielőtt a Maximiliansbrückéhez érnénk, egy rövidebb híd vezet át a Práter-szigetre, s ez alatt, a partmenti fák lombjai között félig elrejtve egy kisebb szobor áll: *Nepomuki Szent János* homokkő figuráját 1857-ben három „polgári tutajmester" adományozta a városnak.

A *Maximiliansbrücke* II. Miksa uralkodása idején, 1857–63 között épült, hogy az új sugárutat, a Maximilianstrassét (Miksa utca) összekösse az Isar jobb partján épült Maximilianeummal (a II. Miksa építtette kollégiumi palotával; l. 184. old.). A hidat 1903–05 között Friedrich von Thiersch újjáépítette, a hídfőn *Pallas Athenae* hatalmas öt és fél m magas *kőszobra* Friedrich Drexler munkája.

Forduljunk most balra és menjünk be a Maximilianstrassera. Eddig csupán nyugat felől tekintettünk végig rajta – a Max-Joseph-Platz felől (l. 87. old.). Ezt a sugárutat az építkezésekben nagy örömét lelő I. Lajos fia, II. Miksa, nemcsak azért építtette, hogy az apja emlékét őrző sugárút, a Ludwigstrasse (l. 139. old.) mellett egy újabb sugárút az ő emlékét hirdesse, hanem azért is, hogy a középületekkel szegélyezett,

G

30. Ludwigsbrücken (Lajos-híd)
76. Armeemuseum (Katonai Múzeum) romja
106. Deutsches Museum (Német Múzeum)
107. Müller'sches Volksbad (Müller-féle népfürdő)
108. Lukaskirche (Lukács-templom)
109. Nepomuki Szent János szobra
110. Maximiliansbrücke (Miksa-híd)
111. II. Miksa emlékmű
112. Kleine Komödie (színház)
113. Regierung von Oberbayern (Felső-Bajorországi kormányzat székháza)
114. Museum für Völkerkunde (Néprajzi Múzeum)
116. Die Kleine Freiheit kabarészínház
117. Ibsen-emléktábla
118. Hotel „Vier Jahreszeiten"
119. Schauspielhaus (Színjátékok Háza)
120. Stúdiószínház
121. Ohel Jakob-zsinagóga emléktáblája
122. Szent Anna-kolostortemplom
123. Szent Anna-plébániatemplom
124. Wirtschaftsministerium (Gazdaságügyi Minisztérium)
125. Bayerisches Nationalmuseum (Bajor Nemzeti Múzeum)
126. Innenministerium (Belügyminisztérium)
127. Schackgalerie (Schack-képtár)
128. Haus der Kunst (A Művészet Háza)
129. Oberste Baubehörde (irodaház)
130. Prinz-Carl-Palais (palota)
131. Heine-emlékmű
132. Brunnenfrau-szökőkút
186. Maximilianeum (a bajor nemzetgyűlés palotája)
187. Nikolaikirche (Miklós-templom)
188. Loretto-Kapelle (Loretto-kápolna)

olaszos stílusú Ludwigstrasséval szemben a királyi utód angolosabb ízlésének megfelelő elegáns üzletutcát teremtsen. Az útvonal Friedrich Bürklein (akinek nevét a közelben egy kisebb párhuzamos utca kapta) tervei szerint 1852–59 között épült. Az itt látható neogótikus, s az uralkodó angliai utazásainak hatását jelző épületeket a művészettörténet „Maximilianstil"-nek, vagyis Miksa-stílusnak nevezi.

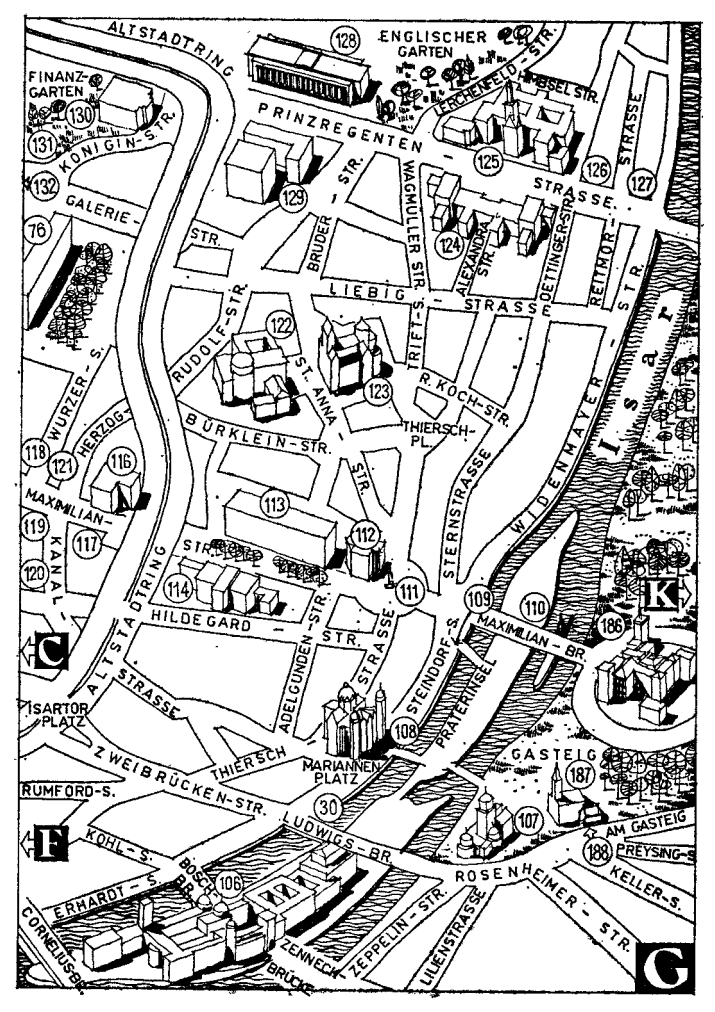

ALTSTADTRING
ENGLISCHER GARTEN
128
FINANZ-GARTEN
130
131
KONIGIN-STR.
132
GALERIE-STR.
76
PRINZREGENTEN-STRASSE
LERCHENFELD-STR.
HIMBSEL STR.
125
126
127
129
BRUDER-STR.
WAGMÜLLER STR.
124
ALEXANDRA STR.
OETTINGER-STR.
REITMOR-STR.
LIEBIG-STRASSE
TRIFT-S.
RUDOLF-STR.
122
ST. ANNA-STR.
123
R. KOCH-STR.
THIERSCH-PL.
BÜRKLEIN-STR.
WURZER-S.
HERZOG-
118
121
116
MAXIMILIAN-KANAL
119
117
120
113
112
STERNSTRASSE
WIDENMAYER-STR.
Isar
114
111
109
110
K
186
HILDEGARD-STR.
ALTSTADTRING
ADELGUNDEN-STR.
STRASSE
STEINDORF-S.
PRATERINSEL
MAXIMILIAN-BR.
C
ISARTOR PLATZ
STRASSE
108
MARIANNEN PLATZ
THIERSCH
ZWEIBRÜCKEN-STR.
GASTEIG
187
RUMFORD-S.
30
107
AM GASTEIG
F
KOHL-S.
LUDWIGS-BR.
188
PREYSING-S.
BOSCH-BR.
106
ERHARDT-S.
ROSENHEIMER-STR.
KELLER-S.
CORNELIUS-BR.
ZENNECK-BRÜCKE
ZEPPELIN-STR.
LILIENSTRASSE
G

Elsőnek a *II. Miksa-emlékművet* (Max-Monument) látjuk: lépcsőkre épült talapzaton áll a király, egyik kezében kard, a másikban az általa adományozott alkotmány pecsétes tekercse. A talapzaton a békét, a tudományt, az erőt és az igazságosságot jelképező *ülő figurák* fölött *négy gyermekalak* áll: ezek a Bajorországban egyesült törzseket, a bajor, a sváb, a frank és a pfalzi népességet szimbolizálják. A bronzból öntött emlékmű, amelyet 1875-ben állítottak fel, Kaspar von Zumbusch alkotása.

A Maximilianstrassén, amely nyugat felől a Nemzeti Színháznál végződik, több színház épületét találjuk. Mindjárt a Miksa-szobor közelében, Maximilianstrasse 17. sz. alatt van a *Kleine Komödie* (Kis Komédia) nevű magánszínház ún. kisebbik épülete (a nagyobbik ház bejárata mellett 3. sétánk folyamán haladtunk el a Prannerstrasséban), ez a „Bayerischer Hof"-nak (Bajor Udvar-nak) nevezett passzázsban, a Prannerstrasse és a Promenadeplatz közötti átjáróban (l. 72. old.) rejtezik s építészetileg jelentéktelen. A Maximilianstrassén levő *kisebbik színház* homlokzata azonban műemlékvédelem alatt áll, s az 1969–70-ben bekövetkezett teljes belső átépítés ellenére a homlokzatnak érintetlennek kellett maradnia. A színház, amely 1946-ban nyílt meg itt egy korábbi kávéház helyén, az átépítés után ebben a kisebbik házban is 600 férőhellyel fog rendelkezni. Mindkét színházat az 1969-ben elhunyt Gerhard Metzner alapította.

A Maximilianstrassénak az emlékművet követő szakasza gesztenyefákkal beültetett *sétánnyá* alakul át, s az egész komplexus neve Forum (meglehet, Frigyes porosz király berlini Forum Fridericianumjának mintájára, amely az Unter den Linden ünnepélyesebb hangulatú szakaszát alkotja). Az északi oldalon kormányzati épületeket látunk, ezek Friedrich Bürklein tervei alapján épültek, a déli oldalon az *Altes Nationalmuseum* (Régi Nemzeti Múzeum) épülete áll, amelyet 1858–65 között Emil von Riedel épített és ma a Museum für Völkerkunde (Néprajzi Múzeum) céljait szolgálja.

A kormányzati épületek közül a legjelentősebb a *Felső-Bajor-*

országi Kormány Székháza (Regierung Oberbayern), amelynek árkádos földszintje, csúcsíves ablakai, templomhajók oldalfalára emlékeztető homlokzata jelzik a romantikusabb új irányzatot. Az épület közepe táján a *Iustitia-szobor* ugyanannak a Johann Halbig nevű müncheni szobrásznak a munkája, akitől a budapesti József nádor szobor is származik.

A *Museum für Völkerkunde* (Néprajzi Múzeum) a túloldalon, Maximilianstrasse 42. sz. alatt, eredetileg bajor nemzeti múzeumnak épült, s a homlokzatot II. Miksa szavai fölött („Népemnek dicsőségére és példaképül") egy ónból öntött *Bavaria-szobor* díszíti több más *szoborcsoport*, kariatida stb. mellett. Az épület hamarosan szűknek bizonyult, s a Bajor Nemzeti Múzeum gyűjteményeit 1900-ban átszállították a Prinzregentenstrassén épült új épületbe (Bayerisches Nationalmuseum, l. 127. old.). Ezután, amíg a „Szénszigeten" a Német Múzeum fel nem épült, ennek néhány részlegét állították ki a Maximilianstrassén levő épületben. 1925 után költözött be ide a Néprajzi Múzeum.

E gyűjtemény történetének eleje független az épület történetétől. Alapját azok a messze földről kapott vagy vásároltatott „érdekességek" képezték, amelyek a bajor királyok különböző gyűjteményeiben mellesleg megmaradtak. 1817–20 között két bajor természettudós – Spix és Martius – jelentős tudományos gyűjtést végzett Braziliában, s az általuk hozott anyaghoz 1866-ban Philipp Franz von Siebold értékes japáni gyűjteménye járult. 1868-ban a Rezidencia északi peremén, az Udvari Kert árkádsora alatt létrejött az Etnográfiai Gyűjtemény, ez került át, további tudományos expedíciók anyagával gazdagodva, jelenlegi helyére. Különösen szép eredményt hozott az 1930-ban megkezdett, ismételt perui tudományos gyűjtőmunka.

A második világháború alatt az épület súlyosan megsérült, nyugati szárnya majdnem teljesen elpusztult. A gyűjteményeket azonban nagyrészt sikerült megmenteni. 1954 óta kisebb mértékű, változó összeállítású kiállításokat rendeztek a tatarozott épületrészben. A nyugati szárny csak 1968-ra épült újjá.

A múzeum Európa kivételével *minden világrész népművészeti és kultikus emlékeit*, továbbá *használati tárgyait* gyűjti. Az ázsiai részlegen belül elsősorban a *japán, indiai, burmai* és *thaiföldi* gyűjtések jelentősek. Újabb szerzemény a Preetorius-féle gyűjtemény, amely *kínai* és *japán festményeket* és *grafikákat* tartalmaz. Régi *perui* anyagát a múzeum az 50-es években is gazdagította – ebben a részlegben kivált az ásatások során előkerült ősi textiliák nevezetesek. A múzeum témakörök szerint csoportosítva időszaki kiállításokat is rendez.

A gyűjtemények hétfő kivételével minden nap délelőtt 10-től délután 4-ig tekinthetők meg: a belépti díj egy márka.

Maximilianstrasse 31. sz. alatt van a *Die kleine Freiheit* (A Kis Szabadság) nevű kabarészínház, amely a Magyarországon is igen népszerű müncheni író, Erich Kästner egyik 1945-ben írt, fanyar humorú sanzonjáról kapta nevét. Kästner, aki a hitleri Harmadik Birodalomban a nem kívánatos és az írástól eltiltott írók közé tartozott, ebben a dalában arról elmélkedik, hogy a háború végeztével csupán valamiféle „kis szabadság" jött el, nem a várt nagy, teljes szabadság. Kästner számos antifasiszta és a német militarizmust gúnyoló sanzonszöveget, jelenetet írt a kis színház számára, amely először a ház pincéjében, később egyik sivár földszinti üzlethelyiségében rendezkedett be. Megalapítója és szervezője az 1970-ben elhunyt híres színésznő, Trude Kolman volt, aki rendezőként is nevet szerzett magának, s a fasizmus évei alatt emigrációba kényszerült.

A Maximilianstrasse 32. sz. alatti házban lakott 1877-től 1891-ig *Henrik Ibsen*, a világszerte ismert norvég drámaíró, ki azt vallotta magáról, hogy „csakis Münchenben, s ott is kizárólag a Maximilianstrassén" érezte magát otthon. Itt írta a „Rosmersholm"-ot, „A tenger asszonyá"-t és a „Hedda Gabler"-t (s amikor huszonegy évi önkéntes száműzetés után elhatározta, hogy visszatér szülőföldjére, 1891-ben Budapestet is útba ejtette).

Maximilianstrasse 4. sz. alatt érdemes megtekintésre a *Vier Jahreszeiten* (Négy Évszak) nevű *hotel*, München legdrágább és legelőkelőbb szállodája. Ha szerencsénk van, az oleanderes fő-

bejárat előtt egy maharadzsát vagy esetleg egy ismert filmsztárt láthatunk éppen beszállni a kocsijába... A 250 ágyas szálloda a századfordulón igen nagynak tűnt, ez a szám ma már inkább a zártkörűségre való törekvést jelzi.

Vele átellenben, a Maximilianstrasse 34/35 sz. alatt a *Schauspielhaus* (Színjátékok Háza) látható. 1900–01 között Max Littmann építette szecessziós modorban, belső kiképzése pedig Richard Riemerschmid munkája.

Richard Riemerschmidnek, aki 1912–24 között a Müncheni Iparművészeti Iskola egyik vezetője s a modern formatervezés egyik úttörője volt, ennek a belső színháztérnek a kialakításában sikerült az új művészeti irány, a megmerevedett neogótikával, neoreneszánsszal, neoklasszicizmussal szembeforduló szecesszió letisztultan harmonikus példáját megteremtenie.

A színházat Münchner Kammerspiele (Müncheni Kamaraszínház) néven is emlegetik, s ennek oka, hogy két színház összeolvadásából jött létre. A Kamaraszínház együttese 1926-ban költözött át a fényes Maximilianstrasséra, korábban a schwabingi művésznegyedben, az Augustenstrasseban lépett fel. Hírneves rendezője, Otto von Falckenberg, olyan tehetséges kezdőknek adott alkalmat a rendezésre, mint Bert Brecht és Erwin Piscator, s olyan színészeket foglalkoztatott, mint Elisabeth Bergner és Heinz Rühmann.

A Kamaraszínház kezdettől fogva érdeklődött a modern kortársi drámairodalom iránt s jelentős színháztörténeti érdeme Carl Sternheim kritikai realista, „polgárpukkasztó" darabjainak bemutatása. Az író 1903-ban telepedett le Münchenben, itt írta 1908 és 1922 között – miként maga jelezte – „a hősi polgári életből" merített szatirikus darabjait. „A kazetta" című darabjának bemutatója 1911-ben botrányba fulladt, s a bajor rendőrség egyre bizalmatlanabbul figyelte Sternheim munkásságát: a müncheni Városi Könyvtár (Stadtbibliothek; l. 189. old.) őrzi néhány színpadi művének eredeti kéziratát, amelyeken a rendőrkapitányság húzásai és cenzori megjegyzései láthatók...

A színház műsorpolitikája hű maradt avantgardista hagyományaihoz. 1964 óta minden nyáron megrendezi a „Stúdiószínházak Heté"-t (Woche der Werkraumtheater), s ezen a világ minden tájáról meghívott együttesek mutatják be a müncheni közönségnek az évi drámatermés legmodernebb darabjait. A Kamaraszínháznak egyébként saját *kísérleti stúdiószínháza* is van; bejárata az épület túlsó felén, Hildegardstrasse 1. sz. alatt található.

A Maximilianstrassénak erről a pontjáról érdemes végigtekintenünk a sugárúton – bal kéz felől már látjuk a Nationaltheater (Nemzeti Színház) tömbjét, amelyet 3. sétánkon már meglátogattunk (l. 87. old.), jobb kéz felől pedig az Isar túlpartján a magaslaton megépített Maximilianeumot, amelyet majd a 8. sétánkon nézünk meg közelebbről (l. 184. old.). Menjünk most át a túloldalra és forduljunk be az észak felől ide torkolló Herzog-Rudolf-Strasseba.

Ennek a Rudolf hercegről elnevezett utcának mindjárt az elején, az 1. sz. új épületen héber betűs emléktáblát látunk, alatta német nyelven közli a felirat, hogy ezen a helyen állt az *Ohel Jakob-zsinagóga*, amelyet 1938. november 9-én a fasiszták leromboltak.

Forduljunk be a jobb kéz felől eső első keresztutcán, a Maximilianstrasse építőjéről elnevezett rövid Bürkleinstrasse-n, a bombázások következtében elpusztult épületek helyén sorakozó modern lakóházak mellett menjünk el az utcát bal kéz felől, északi irányból metsző St.-Anna-Strasseig, s azon forduljunk be balra, északnak.

A Szent Anna utca arról a két templomról kapta nevét, amelyek közül a 13. sz. alatt München legrégibb rokokó templomát, a *Szent Anna-kolostortemplomot*, vele szemben pedig, kissé beljebb, a Szent Anna tér 5. sz. alatt, a *Szent Anna-plébániatemplomot* találjuk.

A *kolostortemplom* vidám, fehér–sárga homlokzata, az élénkkék falbemélyedésben a Madonna szobrával, Johann Michael Fischer városi

építőmester bájos alkotása. 1727-ben kezdték építeni az akkor még München városának határain kívül eső területen – ez a Lehel patakról kapta nevét. A belső munkálatok, amelyek az Asam fivérek vállaltak el, 1739-ig tartottak; a szép fehér–arany fali díszeket és az *oltárokat* Egid Quirin Asam, a *freskókat* Cosmas Damian Asam készítette. Az egyházi javak elkobzása után a templom egy közeli kaszárnya része volt; 1827-ben a ferences rendnek adományozta I. Lajos király. A második világháború alatt teljesen kiégett, freskódíszeit helyreállítani sem lehetett, az oltárokból is csak darabok maradtak. A tűzfalak és régi tervrajzok alapján sikerült az épület érdekes koncepcióját – az ovális alakú hajót és a kör alakú kórust – 1951-re szerkezetében helyreállítani; a két oltár fölé Cosmas Damian *Asam két* korábban festett *képét* helyezték.

A szemközti, építészeti szempontból kevésbé jelentős, 1892-ben Gabriel von Seidl tervei alapján neoromán modorban épült *plébániatemplom* helyreállítási munkálatai 1969-ben még nem zárultak le. Monumentális épületét lépcsőzetesen megtervezett kőkerítés veszi körül. *Harangjátékát* a münchenek igen becsülik.

Haladjunk el a templom oldalában, a Szent Anna téren.

A St.-Anna-Platz 2. sz. alatti házon emléktábla jelzi, hogy a hazánkban is ismert német író, Lion Feuchtwanger, itt töltötte ifjúsága néhány évét. Feuchtwanger 1884-ben Münchenben született, s legsikeresebb regényében, a „Siker"-ben a fasizmusba torkolló jövő komor előjeleit vázolta fel 1929-ben, szülővárosa környezetében. Feuchtwanger hamarosan emigrációba kényszerült, s az USA-ban halt meg 1958-ban.

Forduljunk be most a tér peremén északnak tartó rövid Triftstrassen, és a hozzá csatlakozó, ugyancsak nem hosszú Wagmüllerstrassén elérkezünk egy újabb sugárútra: a Luitpold régensherceg által építtetett Prinzregentenstrassera. A sugárútnak épp a közepe táján állunk: jobb kéz felől az Isar túlsó partján a látványos *Békeangyal* emelkedik a magasba (Friedensengel; l. 187. old.), bal kéz felől pedig a házak mögött a rendkívüli méretű városi park, az *Englischer Garten* (Angol-kert) fakoronái integetnek.

A Prinzregentenstrasse építését 1890-ben kezdték meg. Ez a sugárút párhuzamosan fut a Maximilianstrasséval, s a Prinzregentenbrücke közvetítésével átível az Isaron. A túlparton a Békeangyal mesterséges magaslatra épült karcsú oszlopával látszik véget érni (akárcsak a Maxi-

milianstrasse a Maximilianeummal), ám a szobor mögött a Prinzregentenstrasse folytatódik s a jobb part egyik forgalmas útvonala (l. jobb parti sétánk leírását, 186. old.). A Prinzregentenstrasse abban is különbözik a Maximilianstrassétől (és az annak mintául szolgáló Ludwigstrassétól), hogy épületeinek sorát nem tervezték meg egységes elrendezési elv szerint.

Forduljunk most jobb kéz felé. Elsőnek a *Wirtschaftsministerium* (Gazdaságügyi Minisztérium) a fasizmus éveiben (1937) German Bestelmeyer tervei szerint épült épületét látjuk, amelynek 240 m hosszú sivár homlokzatát (ez volt a Luftgaukommando, vagyis a körzeti légvédelmi parancsnokság) a müncheniek kezdettől fogva idegenkedéssel fogadták. A legfelső emeleten az ablakkereteken még ma is láthatók a gránitból megörökített rohamsisakok... az épület harcias díszei. – A túloldalon, a Prinzregentenstrasse északi vonalában, a *Bayerisches Nationalmuseum* (Bajor Nemzeti Múzeum) hatalmas tömbjét látjuk.

E múzeum árnyas, teraszosan kiképzett előkertjében állt 1907 óta Adolf von Hildebrandt bővizű *Hubertus-kútja*, amelyet Hitler személyes parancsára vittek el innen (Hildebrandt másik alkotása, Luitpold régensherceg 1913-ban felállított lovasszobra, talán politikai meggondolásokból, maradhatott... A Hubertuskutat később megtalálták, és 1954-ben a város egyik távolabbi kerületében, Gernben, a Waisenhausstrasséban állították fel).

Nem megyünk el az Isar partjáig, hanem az első keresztutcánál, a Prinzregentenstrassét észak-déli irányban metsző Oettingenstrasse-n átmegyünk a túloldalra. A sarkon az *Innenministerium* (Belügyminisztérium) ideiglenes épületét, a következő keresztutca – a Reitmorstrasse sarkán, Prinzregentenstrasse 9. sz. alatt – pedig kisebb múzeumot találunk: neve *Schackgalerie* (Schack Képtár).

Adolph Friedrich von Schack grófot, a művészi hajlamú, dilettáns költőt és festőt, 1857-ben II. Miksa hívta Münchenbe. Schack jó érzékkel fedezett fel egy sor még nem kellőképpen méltányolt festőt, s mivel neki nem kedvezett a szerencse, ösztönzőjévé és mecénásává vált ezeknek az az idő tájt még háttérbe szorított tehetségeknek: Arnold

Böcklinnek, Anselm Feuerbachnak, Moritz von Schwindnek, Karl Spitzwegnek, a mostanában újra felfedezett Hans von Maréesnek, kiknek számos képe függ a háromemeletes házban. A fiatal Franz von Lenbach több korai festménye is látható itt, elsősorban tanulmányi célból festett Tizian- és Rubens-másolatai. Schack később eladósodott, gyűjteményét hiába próbálta megvételre felajánlani a bajor államnak, és dacból végül is a porosz királynak adományozta végrendeletében (a ház maga a porosz követség épülete volt); II. Vilmos később München városának ajándékozta a gyűjteményt.

A múzeum minden nap reggel 9-től délután fél 5-ig tart nyitva. A belépti díj 50 pfennig, vasárnap a belépés ingyenes.

A kis képtárból kijövet a *Prinzregentenbrücke* hídfőjénél találjuk magunkat. Eredetijét 1890–91 között építették, ezt azonban 1899-ben az árvíz elragadta (négy méter magasan ostromolta partjait az Isar, és egy másik hidat is a mélybe rántott a város északi részén. . .). A jelenlegi kőhíd Theodor Fischer tervei szerint épült 1900–01 között.

Menjünk most visszafelé a Prinzregentenstrassén, az északi oldalon, a Belváros felé. Máris a *Bayerisches Nationalmuseum* előtt vagyunk (Prinzregentenstrasse 3. sz.). Hatalmas szürke épületkomplexum több oldalszárnnyal, számos fő- és mellékkupolával, beépített gótikus tornyocskával stb. Az építészt, Gabriel von Seidlt állítólag az az elgondolás vezérelte, hogy a különböző korok német építészeti stílusait egyesítse a múzeum külsején. Az eredmény természetesen nem lehetett más, mint össze nem tartozó elemek eklektikus halmaza.

A Maximilianstrassén, a Néprajzi Múzeum előtt állva (Völkerkundemuseum; l. 121. old.) már ismertettük ennek a gyűjteménynek az előtörténetét. A most itt látható gyűjtemény eredetileg a Maximilianstrassén kapott helyet, de az ottani épület szűknek bizonyult, s így került megépítésre ez a sokáig „Új" Bajor Nemzeti Múzeumnak nevezett együttes. Homlokzatán, akárcsak a Maximilianstrassén álló múzeumépületen, II. Miksa szavai olvashatók („Népem dicsőségére és példaképül"), továbbá azt is feltüntették a kettős bejárat fölött, hogy a gyűjteményt 1854-ben II. Miksa alapította, s az „új házba, új összeállításban" 1891–99 között, Luitpold régensherceg uralkodása alatt került át. Az új épület a második világháború alatt súlyosan megsérült, újjáépítése

hosszú éveket vett igénybe. 1949-ben mutatták be az első kisebb kiállítást, de még 1955-ben is nagy eseménynek számított, hogy már be lehetett járni az egész földszintet.

A múzeum Bajorország művészeti és kultúrtörténeti emlékeit gyűjti. II. Miksa adta a nevét, francia mintára úgy kívánta, hogy ez a „musée national" egyesítse az uralkodóház műemlékeit, valamint mindazt, „ami sajátságosat a bajor nép és ami emlékezeteset az ország történelme felmutathat". Ennek érdekében megbízta K. M. von Aretint, a titkos házi és állami levéltár elnökét, válogasson össze kiállítandó tárgyakat a különböző vidéki kastélyokból. Később a londoni South Kensington Museum, továbbá a bécsi és berlini iparművészeti gyűjtemények mintájára iparművészeti részleget is hoztak létre.

A múzeum belső kiképzése régi kastélyok, templomok, patriciusházak belső elrendezésére emlékeztet. Jellemző stílusjegyeik alapján vagy legértékesebb kiállítási tárgyaik eredeti helye szerint nevezték el a termeket, s ez a felosztás mindmáig megmaradt. Így például az első helyiség neve *Wessobrunn-i terem*, itt látható a wessobrunni Benedek-rendi templom 1250 tájáról származó *szoborciklus*a. A második A rózsabokros Madonna terme, mert itt helyezték el az 1320 tájáról fennmaradt, zöldes árnyalatú homokkőből készült, nagyon is evilági, mosolygós *Madonna-szobrot*, amelyet a középkorban gyakori rózsabokor-szimbólum tesz liraivá. A harmadik terem a Würzburgi, itt *frank* lovagsírokon talált faragott *kősiremlékek* láthatók, a negyedik, a Bambergi terem, e város ferences rendi templomának 1429-ben készült *szárnyasoltárát* mutatja be. A következő termek a *kora* és *késő középkor kézművességének* jelentős emlékeit tárolják, ékszereket, elefántcsont faragványokat, emailmunkákat stb.

A továbbiakban néhány terem maga is önálló kis múzeum: az Augsburgi *takácsház* (falfestményei 1457-ből származnak), a Passaui terem fagerendás mennyezete és ajtókeretei egy püspöki kastélyból, 1490-ből maradtak fenn stb. Egy másik teremben *flandriai gobelineket*, valamint a bajor hercegek és a katolikus egyház gyűjteményeiből láthatunk szép műemlékeket, így Erasmus Grasser 1490-ből származó szentségtartóját és Jan Pollack 1492-ből fennmaradt eksztatikus szárnyasoltárát.

Figyelmünkre igen érdemes a Riemenschneider-terem, ahol a talán leghíresebb középkori német szobrász, *Tilman Riemen-*

schneider 1500 tájáról fennmaradt *néhány* szép *munkáját* őrzik. Szent János fából faragott szobra olyan kemény konturokat mutat, mintha fémből készült volna; Szent Sebestyén-szobrának kétséget és belenyugvást tükröző arca külön tanulmányt érdemelne. Különleges élmény a hársfából faragott „Mária Magdaléna, angyalok között" című szoborcsoport: a főalak egész testét göndör szőr fedi, az angyalok teste pikkelyes, de a komikus hatást ellensúlyozza a főalak tiszteletet parancsoló mozdulatlansága és a hat angyalalak áhítatos lebegése.

A továbbiakban egyre több nagy mester munkáit láthatjuk: a Leineberger-teremben az úgynevezett „dunai stílus" egyik megalapítójának, Hans *Leinebergernek* 1520 körül keletkezett *munkáit* őrzik, köztük majd két méter magas Szent Jakab-szobrát, amely festőiségével tűnik ki. A reneszánsz német művészetét bemutató teremben az ifjabbik *Hans Holbein* egyik munkája is látható, az olasz reneszánsz emlékeket kiállító teremben pedig *velencei, mántovai, pádovai* stb. *mesterek* bajor földre került alkotásain figyelhető meg, milyen szoros volt a kapcsolat ez idő tájt Bajorország és Itália között. A későbbi termekben időrendi, illetve stílustörténeti sorrendben berendezett *barokk, rokokó* és *biedermeier bútorokat, ruhákat, ékszereket, festményeket* stb. találunk.

Hans Krumper 1610-ből származó *Mária-mellszobrát* és V. Vilmos herceg megrendelésére készített, az *évszakokat* bemutató bronz *szoborcsoportját*, valamint *Hubert Gerhard* 1615 táján készült *Diana-szökőkútjának* megmaradt darabjait láthatjuk ezután, s két külön terem mutatja be *Ignaz Günther* életművét, szobrai közül ide került az egyik müncheni palotából Minerva istennőről készült 1772-es dátumú alkotása is. A müncheni mester, akinek munkásságával sétáink során is többször találkoztunk már, a sajátos „bajor rokokó" egyik kiemelkedő képviselője volt.

Okvetlenül megtekintendő látványosság a Stadtmodellsaal (A városmodellek terme): V. Albrecht herceg megrendelésére Jakob Sandtner faesztergályos 1568–74 között elkészítette *München és több más bajor város* – Straubing, Landshut, Ingolstadt, Burghausen – méretarányos *madártávlati modelljét*. Elragadóan természethű, aprólékosan kedves ábrázolásban látjuk itt például a középkori München girbegurba utcáit, házsorait, az egykori díszkutakat, a házak belső udvarán még a fákat és bokrokat is, s hitelt érdemlően megállapíthatjuk, hogy a Frauenkirche tornyai akkoriban még másfajta toronysisakot viseltek...

A hársfából esztergált városmodellek terméből lépcsőház vezet az emelet keleti szárnyába. Itt korábban az Armeemuseum (Katonai Múzeum) lebombázott épületéből megmentett kiállítási tárgyakat mutatták be, ezeket azonban 1969-ben átszállították Ingolstadtba. (Ott rendezték be újabban, „Gazdag" Lajos herceg 1418-ban épí-

tett rezidenciájában, a Bajor Katonai Múzeumot). A felszabadult termekben új részleg, az *üvegfestmény-gyűjtemény* kapott helyet. Ez az egész Németországban páratlan értékű állandó kiállítás időrendi sorrendben mutatja be a XIV–XVII. századból fennmaradt anyagot. Legrégibbek a Landshut melletti Seligenthal ciszterci kolostorából 1310–20 tájáról származó tíz üvegablak, a regensburgi minorita templom 1360 körül keletkezett 54 ablaküvege, a tübingi alapítványi templom 1468-ból, Peter Hemmel von Andlau kezétől származó üvegfestményének töredékei, a müncheni Frauenkirche 1472-ből való s a pékek céhe által adományozott két ablaküvegbetéte, a prülli karthauzi zárda 1513-ból származó két ablakfestménye, valamint ugyaninnen a Szent Bruno életét ábrázoló 1658–67 között készített barokk ablakok.

Az emelet nyugati szárnyában 1969-ben ugyancsak megnyitottak egy részleget, az *óragyűjteményt*, ez azonban nem új, csak 30 évig nem volt látható (Hitler utasítására ki kellett üríteni, s itt működött az általa megbízott várostervező mérnöki részleg irodája). Ebben a gyűjteményben a müncheni Királyi rezidencia órái mellett (ezek közül a legértékesebb a szabadon álló, Johann Martin Arzt által készített díszóra, amelynek figurális díszeit Straub műhelyéből származtatják) a würzburgi egyetem egykori gyűjteményének és több magánalapítványnak a kincsei láthatók. A *napórák* közül Leonardo da Vinci kezétől vagy műhelyéből származik az az 1578-ból fennmaradt darab, amelynek dekorációja művészet és tudomány, élet és halál egységét szemlélteti. *A csillagászati órák* közül, amelyek többsége mozgó figurákkal ékes, a legértékesebb Aurelius a San Danieli 1780 táján készült órája, gazdag fantáziáról tanúskodó díszeivel és csillagképeket ábrázoló gyermekalakjaival. Számos *zenélő órát* láthatunk, sőt – ha megkérjük a teremőrt: – hallhatunk is. Figyelemre méltóak még a XVIII. század fordulójáról fennmaradt bécsi és párizsi zsebórák.

Az emeletnek ezen a részén helyezték el a rendkívül gazdag *iparművészeti gyűjteményt*. Láthatók itt az Erős Ágost szász király által alapított *meisseni* porcelánmanufaktúra termékeitől kezdve az 1753-ban Sigmund von Haimhausen gróf által alapított s később *Nymphenburgba* került bajor porcelángyártás nevezetes darabjai mellett *olasz majolikák, délnémet fajanszok*, valamint a XVI.–XVIII. századból fennmaradt híres *augsburgi* és *nürnbergi ötvösművészet* szép emlékei.

Menjünk vissza a lépcsőn a földszintig s onnan a szuterén-ben elhelyezett kiállítási termekbe. A keleti szárnyban nem mindennapi élményben lesz részünk – itt helyezték el a világhírű *Krippensammlungot* (jászolgyűjteményt), amelyet magyarul inkább betlehemeskiállításnak nevezhetnénk.

A betlehemes ládikák, amelyek az árny- vagy bábjátékosok hordoz-

ható miniatűr színpadára emlékeztetnek, a XIII. században Olaszországból terjedtek át Tirolba és Dél-Németországba, ahol a XVII. században érték el fejlődésük csúcspontját. A bibliai jeleneteket – az angyali üdvözletet, a betlehemi istállót, az Egyiptomból való elmenekülést, a Herodes által elrendelt gyermekmészárlást, a kánai menyegzőt stb. – papírból kivágott, agyagból gyúrt, fából faragott ember- és állatfigurák tömege szemlélteti, gallyakból, mohából és vászonból készült háttér előtt. E naiv, népi fantáziával megalkotott vallási szellemű és mégis profán művészetet a katolikus egyház 1803-ban betiltotta.

A müncheni gyűjtemény alapja Max Schmederer gyűjteménye, aki elsősorban a XVIII. és XIX. század betlehemes ládikáit vásárolta össze. Alapítványa nyomán (1892) a múzeum is feladatának kezdte tekinteni, hogy megmentse a még megtalálható, részben már hiányos és pincékben–padlásokon kallódó ládikákat. Bajor, tiroli, délfrancia, nápolyi és sziciliai betlehemes kiállítási tárgyai mellé 1969-ben sikerült egy több mint ezer, papírosból kivágott ember- és állatfigurát tartalmazó *morvaországi betlehemet* vásárolnia. Ez az új szerzemény 1875 táján keletkezhetett, s érdekessége, hogy ábrázolásmódja többszintes: alsó során trópusi pálmák között vonulnak a három királyok, legfelső szintjén pedig, a morva hegyek csúcsairól, borókafenyők közül kőszáli kecskék és zergék bámulnak le. . .

Az épület nyugati szárnyának szuterén helyiségeiben *néprajzi* kiállítást láthatunk, amelynek keretében régi paraszti szobaberendezések, népviseleti tárgyak, népi faragványok és a bajor fazekasság emlékei méltóak a megtekintésre.

A múzeum önálló részlege a Neue Sammlung (Új gyűjtemény). A modern, napi használatra alkalmazott művészet 1925-ben alapított állami gyűjteménye ez, s egy tudományos kutatóintézet keretében működik, amely az ember környezetének korszerű kialakításán fáradozik. A gyűjtemény ennek megfelelően csakis előzetes telefonbejelentkezés alapján (a 227844 számon) tekinthető meg, a belépti díj 50 pfennig, a nyitvatartás ideje: keddtől péntekig, délelőtt 10 és délután 5 között.

A múzeumépület bővítési tervei e gyűjteményt kívánják a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tenni. Az intézeti kiállítások jelenleg még változó, alkalmi jellegűek, s témakörök szerint mutatják be az iparművészet, az ipari formatervezés, a várostervezés stb. célszerűbb terveit és kivitelezett formáit. Az intézet a modern művészet közhasznú eszméit sokoldalú gyűjtemény alapján, legjobb megvalósulásaiban tudja szemléltetni – Jean Arp fali szőnyegeitől kezdve Le Corbusier csővázas bútorain át étkészletek, evőeszközök, formatervezett ipari gyártmányok eleven példatára áll rendelkezésére.

Ugyancsak önálló részleg a keleti szárnyépületben a *Prähistorische Staatssammlung* (a történelem előtti korok emlékeinek állami gyűjteménye). Értékes kincseiből alkalmi, tematikus tárlatokat rendeznek más múzeumokban, maga a gyűjtemény csakis tanulmányi célból, előzetes bejelentkezés alapján tekinthető meg.

A múzeum kertjében és előterében álló számos szobor közül felhívjuk a figyelmet a nyugati szárny udvarában *Hubert Gerhard* 1584-ben az egyik Fugger gróf megrendelésére készült mitológiai tárgyú *kútjára:* a bronz kútfigurák Venust, Marsot és Amort jelképezik.

A Bajor Nemzeti Múzeum hétfőn zárva van, keddtől szombatig reggel fél 10-től délután fél 5-ig, vasár- és ünnepnapokon délelőtt 10-től délután 4-ig tart nyitva. A belépti díj 50 pfennig, vasár- és ünnepnapokon a belépés ingyenes. Részletes katalógust a bejáratnál vásárolhatunk.

Folytatjuk utunkat a Belváros irányában. A következő keresztutca, Lerchenfeldstrasse sarkán, az *Englischer Garten* (Angol-kert) egyik bejáratát látjuk, de a kertet nem most, hanem következő sétánk alkalmával fogjuk bemutatni (l. 155. old.).

Az Angol-kert déli peremén újabb múzeum helyezkedik el: a Haus der Kunst (A Művészet Háza). A 175 m hosszú, lapos tetejű épület homlokzatát 44 dór oszlop díszíti. P. L. Troost tervei alapján épült 1933–37 között, Hitler rakta le az alapkövét, s a szájhagyomány szerint, amikor harmadikat akart ütni a gránittömbre, a kalapács ezüstfeje nagy ívben elröpült. A közismerten babonás Vezér elsápadt... Az épület túlélte a háborút. Belső termei a fasiszta gigantomániának megfelelően túl nagyok és magasak, építészetileg tagolatlan, nincs elegendő kis terem az összefüggések intimebb bemutatására.

A múzeum keleti szárnyához érünk először: itt kis kert húzódik, dimbes-dombos kiképzéssel – *alkalmi szoborkiállítások* ideális színtere. Bejárata a teraszosan kialakított „*P 1*" *nevű kertvendéglőbe* kalauzolja a látogatót.

A Múzeum főbejárata – az épület eredeti rendeltetésének megfelelően – olyan termekbe vezet, ahol a budapesti Műcsarnokhoz hasonlóan alkalmi kiállításokat rendeznek.

Itt kap helyet 1949 óta minden év nyarán három hónapra a híres *Grosse Kunstausstellung München* (Nagy Müncheni Művészeti Kiállítás), amelynek jelentősége túlmutat a város és Bajorország határain. Több mint ezer festmény, szobor és grafika kerül itt szigorú előzsürizés után bemutatásra. Jóllehet a kritikusok szerint a kortársi német művészetnek ez az évi seregszemléje meglehetősen konzervatív, s csak több éves késéssel, mihelyt értékrendjük megállapodott, mutat be korábbi kísérleteket – tény az, hogy a müncheni kiállítás az egész világon számon tartott nagy művészeti esemény. A megnyitásra érvényes meghívón egyébként azt is feltüntetik, hogy „megjelenés: sötét ruhában"...

Ugyanitt rendezik meg 1956 óta évről évre, november első felében, *a művészeti tárgyak és régiségek vásárát* („Kunst- und Antiquitätenmesse"). Ez a naponta délelőtt 10 és este 7 között nyitva tartó hatalmas bazár az északnémet Hannover hasonló művészeti vásárával való vetélkedés jegyében született. A mintegy 20 000 kiállítási tárgy között barokk angyalkáktól kezdve afrikai fétisekig és régi francia főúri ékszerekig minden megtalálható... természetesen csillagászati árakon.

A fenti állandóan visszatérő rendezvények mellett a Haus der Kunst jelentős *alkalmi kiállításokat* mutat be, a legnagyobb európai művészeknek az egész világról összegyűjtött életművét.

Az épület borostyánnal benőtt nyugati bejárata előtt a nagy kortársi angol szobrász, *Henry Moore* 1959-ben megvásárolt *fekvő nőszobra* mutatja az utat a feltétlenül megtekintendő Neue Pinakothek (Új képtár) és a még inkább „kötelező" Neue Staatsgalerie (Új Állami Képtár) gyűjteménye felé. Az előbbi az emeleten, az utóbbi a földszinten található.

A Neue Pinakothek, amely a város más pontján, a Königsplatzon állt (l. 171. old.), a háború alatt teljesen megsemmisült. Ebben az Új Képtárban I. Lajos király az általa nagyra értékelt müncheni festők (elsősorban Karl von Piloty, Wilhelm von Kaulbach, Franz von Lenbach stb.) történelmi tárgyú, patétikus modorban megfestett alkotásait kívánta méltó helyre állítani.

A múlt század közepén divatos és mai ízlésünk szerint már régen túlhaladott akadémista festők munkái mellett az egykori hatalmas gyűjteménynek e kisebb térre szorult kiállításán az az idő tájt kevésbé becsült, realistább Karl Spitzweg, Adolf von Menzel, Max Liebermann, a romantikus Arnold Böcklin, a müncheni szecessziót megalapító Fritz von Uhde és Franz von Stuck stb. elfoglalják őket megillető helyet.

Szép számú képen tanulmányozhatjuk itt Hans von Marées sajátos művészetét, és Mihály von Munkácsy név alatt az 1866–67-ben Münchenben tartózkodó művész „A látogatók" című, már Párizsban festett képét láthatjuk.

A Neue Staatsgalerie épülete ugyancsak a Königsplatzon állt, s a háború alatt kiégett. A XIX. és XX. századból származó, nemzetközi összehasonlításban is jelentős festményeket nemcsak a bombák, hanem a fasiszták dühödt „művészetszemlélete" ellen is oltalmazni kellett. Nem egy „elfajzott"-nak minősített remekművet a fasiszták kivettek a gyűjteményből és áruba bocsátották külföldön. A múzeumban jelenleg elkülönítve kiállított *Sofie és Emanuel Fohn-alapítvány* annak a Rómában élő német festőházaspárnak állít emléket, akik a külföldi valutáért elvesztegetett remekművekből anyagi erejükhöz mérten megvettek néhány Kokoschka–, Macke–, Javlenszkij–, Beckmann–, Corinth– és Franz Marc–festményt és a háború után ajándékképpen juttatták az Új Állami Képtárnak.

Az Új Állami Képtár gyűjteménye a Haus der Kunst földszintjét veszi birtokába. A XIX. század francia festőinek és a XX. század különböző nemzetközi művészeti irányzatainak alkotásaiban gyönyörködhetünk itt. Figyelemre méltó része a gyűjteménynek a modern német festészet úttörőinek munkásságát bemutató néhány terem.

A csodálatra méltó gyűjtemény létezését Hugo von Tschudi műtörténésznek köszönheti, aki 1909-ben a bajorországi állami képtárak igazgatója lett (előzőleg a berlini Nemzeti Galéria igazgatója volt, de a császár elbocsátotta, mert túlságosan pártolta a moderneket . . .). Tschudi alig három évig működött Münchenben (1911-ben meghalt), de ebben az időszakban páratlan kincsekkel gazdagította a képtárakat: az Alte Pinakothek (Régi Képtár, l. 172. old.) számára megvásárolta Greco és Goya néhány munkáját, az Új Képtárat pedig Edouard Manet és Gustave Courbet két-két remekművével ékesítette. Münchenben is egymást követték az ellene tett feljelentések, a régenshercegnél elbocsátását követelték az általa elhanyagolt német festők. . . Végrendeletében Tschudi az Új Képtárra hagyta minden vagyonát és képeit, továbbá felszólította kortársait, hogy adományozzanak modern festményeket a múzeumnak. E felhívás nyomán még névtelen küldemények is érkeztek magukat megnevezni nem kívánó művészetbarátoktól, s így jött létre az impresszionista és posztimpresszionista alkotásoknak az a részlege, amelyet a múzeum katalógusa *Tschudi-Spende* (Tschudi-adomány) néven tart számon.

A két világháború közötti években a múzeum folytatta a külföldi vásárlásokat (jóllehet eredetileg a kortársi német festészet ápolására hozta létre I. Lajos király), így kerültek Delacroix, Géricault és Corot munkái

Münchenbe. Ugyanakkor a német expresszionizmus egyik legszebb gyűjteménye is itt látható (számos olyan alkotással egyetemben, amelyeket a fasiszták annak idején elkoboztak, elvesztegettek és új tulajdonosaik visszaajándékoztak!). 1950 óta a múzeum ismét vásárol: Degas, Braque, Picasso és más világhírű külföldi mesterek művei új szerzemények. 1968-ban vette meg a képtár Paul Klee egyik festményét, 1969-ben Pablo Picasso 12 rajzát, valamint az angol pop-művész David Hockney 16 rajzát.

A legutóbbi évek óta módszeresen foglalkozik a képtár szobrok vásárlásával is, s új szerzeményei Rodin „Évá"-ja, Henry Moore „Elbukó harcos"-a, Marino Marini „A csoda" című lovasszobra stb. (Itt jegyezzük meg, hogy a szoborgyűjtemény gyöngébb a festészetinél, nem olyan arányos, sokkal esetlegesebb – ennek oka a gyűjtés megkezdésének későbbi időpontjában rejlik.)

A kiállítás *Delacroix* vásznaival kezdődik, *Courbet*, *Corot* és *Daumier* műveivel ér el a francia impresszionisták felülmúlhatatlan nemzedékének alkotásaiig. *Manet*, *Monet*, *Renoir*, *Degas*, *Toulouse-Lautrec* festményei, *Rodin* és *Maillol* szobrai vezetnek el *Cézanne*, *Van Gogh* és *Gauguin* felejthetetlen szépségű munkáihoz. A következő termekből említsük meg *Vuillard*, *Ensor* és *Bonnard* nevét, majd ismét egy nagy nemzedék következik, *Braque*, *Matisse*, *Picasso*, *Rouault*, *Gris*, *Kandinsky*, *Klee*, *Léger*, *Delaunay* és *Bacon* festményei s közbül *Degas*, *Arp*, *Archipenko*, *Belling*, *Laurens* szobrai. A művészek neve minden ékesszólásnál ékesebben fémjelzi és jellemzi ezt a gyűjteményt, amelynél nagyobb múzeuma a modern művészetnek sok van ugyan a világon, de a messze fénylő neveket a gondos gyűjtőmunka eredményeképpen kiemelkedő alkotások képviselik itt s a takarékosan berendezett termeket végigjárva, maradandó összképet kapunk.

Ne mulasszuk el megnézni a modern német művészet termeit sem – századuknak Magyarországon a franciáknál általában kevésbé ismert német mesterei állják az összehasonlítást! Münchenben alakult meg 1911-ben a forradalmian újat akaró *„Kék lovas" művészcsoport* (Franz Marc, Kandinsky, August Macke, Jean Arp, Robert Delaunay, Alekszej Javlenszkij, Paul Klee, Gabriele Münter), amelynek sok szép alkotását láthatjuk itt. Gyűjti a múzeum az 1905-ben Drezdában alakult *„Híd"-művészcsoport* (Erich Heckel, Ernst Ludwig Kirchner, Otto Mueller, Emil Nolde, Max Pechstein, Karl Schmidt-Rottluff) robbanékony erejű, expresszív munkáit is. Betekintést nyerünk továbbá a *Bauhaus* néven világszerte ismert, s minden művészeti ág megújítására törekvő dessaui – később weimari – alkotó és oktató műhely munkásságának festészeti-szobrászati dokumentumaiba is. Ebben az anyagban *Lyonel Feiniger*, *Fritz Winter* és mások munkái mellett két magyar:

Moholy Nagy László és *Victor Vasarely* egy-egy kompozíciójával is találkozunk.

A felsorolás korántsem teljes, hiszen a kiállítás anyaga a századforduló szecessziós művészeti mozgalmának képviselői (*Lovis Corinth, Gustav Klimt*), a posztimpresszionista *Max Slevogt*, a dadaista mozgalommal induló *Max Ernst* és a magányos óriás *Max Beckmann* művein át a nemrégiben elhunyt *Otto Dix* és *Ernst Wilhelm Nay* vásznaiig terjed.

A Haus der Kunst gyűjteményei minden nap reggel 9-től délután fél 5-ig tekinthetők meg. A belépti díj egy márka, de jegyezzük meg, hogy szombat–vasárnap a belépés ingyenes!

A Haus der Kunst nyugati szárnyában *Piroschka* néven működő s „magyar konyhát" igérő *vendéglőt* találunk.

A múzeumból kilépve, a Prinzregentenstrasse a Belváros felé a Von-der-Tann-Strasseban folytatódik. Egyúttal ez az a pont, ahol az 1969-ben épült új körút, a Karl-Scharnagl-Ring beletorkollik a régi sugárútba. A Prinzregentenstrasse utolsó házaként a múzeummal átellenben lapos tetejű, zárt folyosóval összekapcsolt kettős épülettömböt látunk. Ez az *Oberste Baubehörde* (Építésügyi Főhatóság) új székháza. Az 1966–69 között épült acélbetonvázas irodaépületek közül a Prinzregentenstrasséra néző csak három-, az új körút sarkán álló pedig ötszintes. Azért kellett ilyen viszonylag alacsonynak építeni őket, hogy ne rontsák a közeli Prinz-Carl-Palais (Károly herceg palotája) hatását, amely elé mindjárt elérkezünk. Az üvegfolyosó az első emelet magasából nyúlik át a két épület között.

Az Építésügyi Főhatóság, új székházának megépültéig, a Ludwigstrassén az egyetem mellett (l. 146. old.) felállított ideiglenes barakkokban dolgozott a háború befejezése óta. Mindkét új épület árkádsoron áll, a főépület árkádjai alatt *üzletek* és egy új *kávéház* találhatók; bejárati csarnoka építészeti kiállítások céljaira is szolgál. Belső udvarán *Alexander Fischer* modern *bronzplasztikáját*, a körút és a sugárút torkolatában pedig *Georg Brenninger* új *szökőkútját* szándékoznak elhelyezni.

Minthogy utunkat most keresztezi az új *Altstadtring* (Óvárosi

körút), s mivel az Óváros utcáinak eredeti szerkezetét már megismertük, érdemes szemügyre vennünk a várostervezők újabb művét. München belvárosát korábban kelet felől nem határolta körút, sem pedig észak–déli irányú főútvonal – hanem az utcák természetszerűleg az Isar felé tartottak s zegzugos kis mellékutcák kötötték őket össze.

A Belváros nyugati határát a nyugati városkaputól, a Karlstortól illetőleg a Karlsplatztól (l. 45. old.) déli irányban a délnyugati városkapuig, a Sendlinger Torig, illetőleg a Sendlinger-Tor-Platzig (l. 105. old.) futó Sonnenstrasse, észak felé pedig két lazán összefüggő tér, a Lenbachplatz és a Maximiliansplatz (l. 69. old.) természetes vonulata szabta meg. Századunk derekán már körút-építési koncepcióval kötötték össze a Maximiliansplatzot és a Von-der-Tann-Strasset, így jött létre az Oskar-von-Miller-Ring, a Német Múzeum alapítójáról elnevezett körútszakasz.

Az új Óvárosi körút keleti útvonalának építése 1965-ben kezdődött és 1972-re, az olimpiai játékok évére fejeződik be. A Von-der-Tann-Strassehoz csatlakozó *Karl-Scharnagl-Ring* a város háború utáni első főpolgármesteréről kapta nevét; egyébként 1933-ig, a fasiszta hatalomátvételig is ő állt a városi közigazgatás élén. A körútnak ez a szakasza délen a Maximilianstrassét metszve a Thomas-Wimmer-Ringben folytatódik, ez az útvonal Scharnagl utódjának nevét viseli, aki 1948–1960 között volt München főpolgármestere. A *Thomas-Wimmer-Ring* a Maximilianstrassetól az Isartorig (l. 65. old.) halad.

A délnyugati városkapu, a Sendlinger Tor és a délkeleti városkapu, az Isartor közti szakaszon a körútrendszer következetes kiépítése még várat magára.

A Karl-Scharnagl-Ringen átkelve, utunkat a Königinstrassen délnek tartó, a Rezidencia felé vezető rövid szakaszán folytatjuk. A Königinstrasse sarkán sárga-fehér homlokzatú, klasszicista vonalú palota áll: a Prinz-Carl-Palais. Magasra emelt két-két korinthoszi oszlopa mögött van a bejárat s a fölött

az emelet magasában egy félig-meddig elrejtett erkély. 1803–11 között épült Karl von Fischer tervei szerint, von Salabert miniszter számára. Később királyi tulajdonba ment át, ezért *Palais Royal* (Királyi palota) néven is ismert; Károly herceg palotájának azért nevezik, mert I. Lajos király egyik testvére lakta. A századfordulón az osztrák követség épülete volt. Jelenleg a Bajor Szépművészeti Akadémia székháza.

A telken, amelyen épült, eredetileg a városfal húzódott, később a közeli teatinus templom (l. 76. old.) zárdájának kertjéhez tartozott. E kert angol stílusban elrendezett maradványai a palota mögött most is láthatók, s mivel a közelben a pénzügyminiszter palotája állott, a két palota között húzódó kertet a népnyelv *Finanzgartennek* (Pénzügyi kert) nevezte el. A pongyolán ráakasztott név az Angol-kertet a királyi udvar kertjével összekötő kis parkon rajtaragadt. A Finanzgarten kis kavicsdombján egy neves müncheni szobrász, *Toni Stadler* 1962-ben felállított *Heinrich Heine-emlékművét* látjuk.

A Finanzgarten területén kívánják megépíteni a bajor Miniszterelnökség hivatalát – a miniszterelnöki iroda pedig a Prinz-Carl-Palaisben rendezkedne be. A tervek igen nagy ellenállásba ütköznek, a müncheniek már annak sem örültek, hogy a Prinz-Carl-Palais, amely eredetileg a park csendes mélyében állt, most az új körút építése következtében forgalmas főútvonalra került s előtte aluljáró alagút tátong. Az összefüggő kertek miatt Dreigärtenviertelnek (Háromkertnegyed) is hívják ezt a városrészt, de a Finanzgarten virágágyaiból és bokraiból egyre több vész el...

Az Udvari kert felé vesszük utunkat. A Prinz-Carl-Palais és a Hofgarten kapuja között Ludwig von *Schwanthaler* görög ihletésű, 1803-ban leleplezett márvány *férfiszobra* áll. A szobor eredeti címe rég feledésbe merült, a müncheniek „Harmlos"-ként (Az ártatlan) emlegetik, a talapzaton olvasható sorok kezdő szava alapján, amelyet csakis kaján gúnyból vonatkoztattak a fügefaleveles meztelen szoborra... A szobor különben is sokszor volt már a müncheniek pajkos kedvének szenvedő hőse: előfordult, hogy befestették négerbarnára, máskor fürdőnadrágot húztak rá... A közkedvelt szobor a háború alatt megsérült, de 1957-ben már ismét a helyén állt.

Átvágva a Hofgarten szigorúan szimmetrikus terepén, a nyugati kijárat közelében *Schwanthaler* másik alkotását, a *Brunnenfrau* nevű, asszonyalakos *szökőkutat* láthatjuk. Ez a szobor is kalandos sorsú volt – a háború alatt eltűnt a helyéről és csak 1962-ben találták meg újra, egy lebombázott ház pincéjében, sértetlenül.

A Királyi Rezidencia kertjéből az árkádok alatt vagy a túloldalon, a palotához kapcsolódó kapun jutunk ki a Residenzstrasséra. Itt már ismerjük a járást.

6. A LUDWIGSTRASSE ÉS SCHWABING KELETI FELE AZ ENGLISCHER GARTENNAL

Az a királyi sugárút, amelyen most végigmegyünk, I. Lajos kívánságára jött létre, hogy összekösse a Belvárost a Münchennél régibb, de kisebb és falusiasabb településsel, Schwabinggal. Az egy km hosszú, nyílegyenes útvonal 1816–43 között épült, a két szélét a király ízlésének megfelelően olaszos stílusú paloták szegélyezik. A Ludwigstrasse helyén korábban szabad mezőség húzódott. Két építész – Leo von Klenze és Friedrich von Gärtner – megvalósult terveit látjuk itt; a mai szemlélő egységesnek véli azt, ami annak idején némi töréssel alakult ki. Leo von Klenze ugyanis olyan dogmatikus eréllyel képviselte az általa átérzett nagyvonalú klasszicizmust, hogy végül I. Lajos is megelégelte és a helyébe kinevezte a simulékonyabb Gärtnert.

A Feldherrnhalle (Hadvezérek csarnoka; l. 78. old.) utunk kiinduló pontja. Jobb kéz felől a sárga falú Rezidencia és a zöldellő Udvari kert, bal kéz felől a teatinusok templomának sárga homlokzata és súlyos zöld kupolája. Néhány lépés után bal kéz felől az egykor elegáns főúri palotákkal szegélyezett Brienner Strasséba pillanthatunk be, s tovább haladva az eredeti irányban, hamarosan az Odeonsplatzon vagyunk.

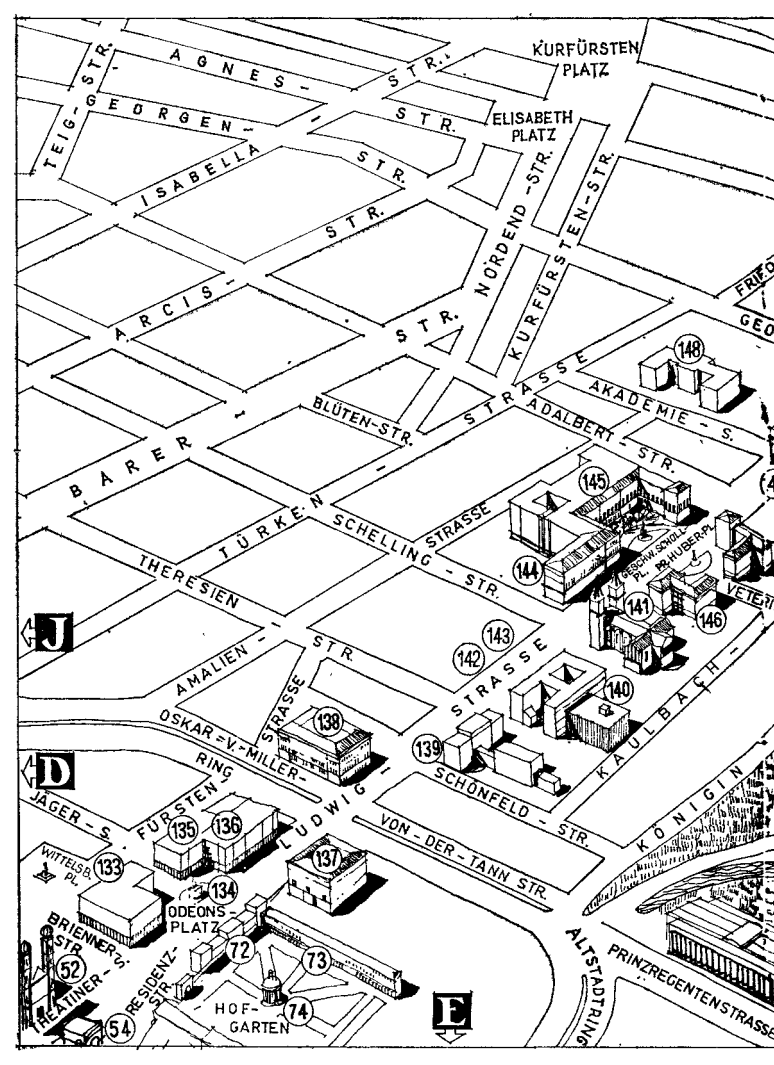
KURFÜRSTEN PLATZ
ELISABETH PLATZ
AGNES-STR.
GEORGEN-STR.
TEIG-STR.
ISABELLA STR.
ARCIS-STR.
NORDEND-STR.
KURFÜRSTEN-STR.
BLÜTEN-STR.
ADALBERT-STR.
AKADEMIE-S.
BARER STRASSE
TÜRKEN STRASSE
SCHELLING-STR.
THERESIEN STR.
AMALIEN-STR.
OSKAR-V.-MILLER-RING
LUDWIG STRASSE
SCHÖNFELD-STR.
VON-DER-TANN STR.
KÖNIGIN
KAULBACH-
GESCHW.-SCHOLL-PL.
PROF.-HUBER-PL.
WITTELSB. PL.
BRIENNER STR.
RESIDENZ-STR.
THEATINER-STR.
ODEONS-PLATZ
HOF-GARTEN
ALTSTADTRING
PRINZREGENTENSTRASSE
J
D
E
148
145
144
141
146
143
142
140
139
138
135
136
137
133
134
72
73
74
52
54

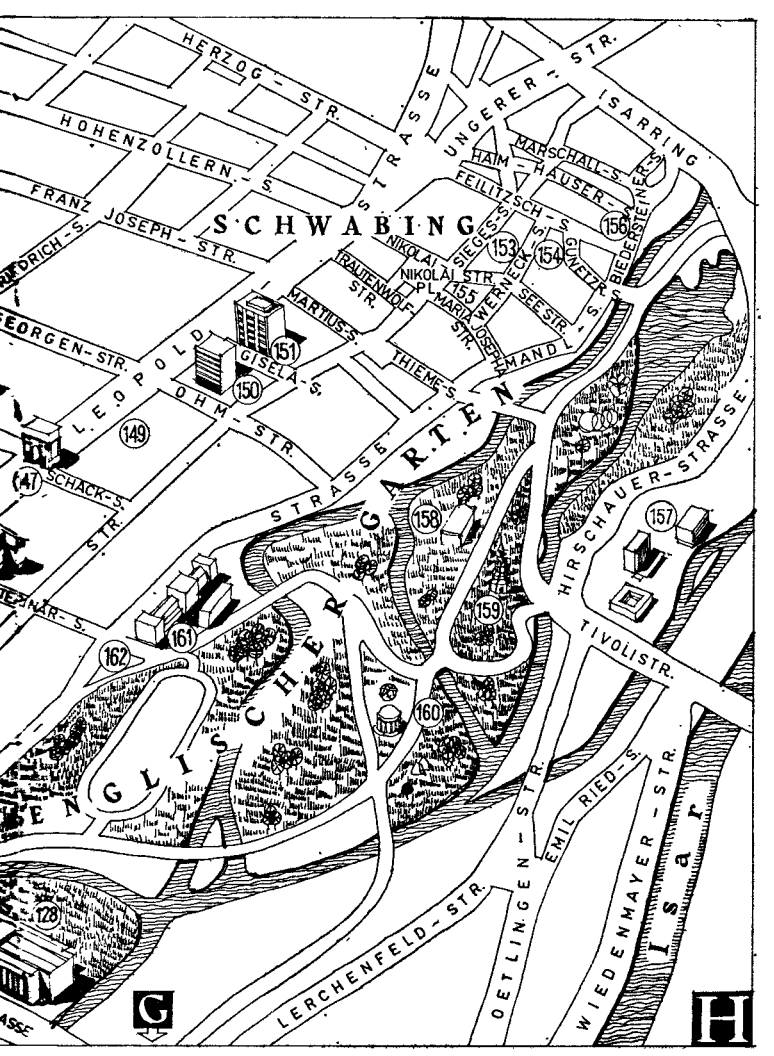

HERZOG - STR.
HOHENZOLLERN - S.
FRANZ JOSEPH - STR.
STRASSE
UNGERER - STR.
ISARRING
MARSCHALL - S.
HAIM - HAUSER - S.
FEILITZSCH - S.
SCHWABING
NIKOLAI STR.
NIKOLAI PL.
SIEGES - S.
WERNECK - S.
GUNETZR.
BIEDERSTEINER - S.
TRAUTENWOLF - STR.
MARIA JOSEPHA STR.
SEE STR.
MANDL - S.
MARTIUS - S.
THIEME - S.
GISELA - S.
OHM - STR.
LEOPOLD
GEORGEN - STR.
SCHACK - S.
STR.
STRASSE
GARTEN
HIRSCHAUER - STRASSE
TIVOLI STR.
ENGLISCHER
EMIL RIED - S.
WIEDENMAYER - STR.
OETLINGEN - STR.
LERCHENFELD - STR.
Isar
ASSE
G
H
149
150
151
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
128

H

52. Theatinerkirche (Teatinus-templom)
54. Feldherrnhalle (Hadvezérek csarnoka)
72. Hofgarten (Udvari kert)
73. Hofgarten északi árkádsor
74. Diana körtemplom
128. Haus der Kunst (A Művészet Háza)
133. Odeon-palota
134. I. Lajos király lovasszobra
135. A volt Leuchtenberg-palota
136. Klenze neoklasszikus palotasora
137. Landwirtschaftsministerium (Mezőgazdasági Minisztérium)
138. Banképület
139. Bajor Hadügyminisztérium
140. Bayerische Staatsbibliothek (Bajor Állami Könyvtár)
141. Ludwigskirche (Lajos-templom)
142. A Bajor Hölgyalapítvány Háza
143. Vakok Intézete
144. Bányászati és Kohászati Művek Igazgatósága
145. Ludwig-Maximilians-Universität (Lajos-Miksa-Egyetem)
146. Georgianum, papi szeminárium
147. Siegestor (Győzelmi Kapu)
148. Akademie für Bildende Künste (Képzőművészeti Akadémia)
149. Theater in der Leopoldstrasse (színház)
150. „Citta 2000"-üzletház, mulató
151. Biztosítótársasági székház
152. Appartementhotel
153. Domicile lokál
154. Suresnes-kastély
155. Münchner Lach- und Schiessgesellschaft (színház)
156. Sylvesterkirche (Szilveszter-templom)
157. Sonesta Szálló
158. Rumford-ház
159. Chinesischer Turm (Kínai torony)
160. Monopteros-körtemplom
161. Állatorvosi Főiskola
162. Schlangenbrunnen (kút)

Az Odeonsplatz (Odeon tér) az Odeon nevű épületről nyerte nevét, amelyet Leo von Klenze épített s jó akusztikájú hangversenyteremként szolgált. Az 1828-ban felavatott „királyi Odeon"-t a századforduló útikönyvei még első helyen említik a város koncerttermei közül; a terem egyébként az emeleten volt, Kaulbach és mások freskói díszítették, s a ház többi helyi-

ségét Zeneművészeti Főiskolának utalták ki. A második világháború után helyreállított épület (Odeonsplatz 3 sz. alatt) a *Belügyminisztériumé* – amíg új irodaháza a Prinzregentenstrasse (l. 125. old.) vonalában fel nem épül. Ezt követően a tervek szerint – hogy Münchenben is költözzön a hivatal – a Munkaügyi Minisztérium foglalja el az Odeont, mivel a háború vége óta egy kaszárnyában működött.

Az Odeon tér helyén százötven évvel ezelőtt még állt az ősi Schwabinger Tor (Schwabingi kapu), amelyet egy 1318-ból származó oklevélben már említenek. 1817-ben, a Ludwigstrasse építésének kezdetén bontották le.

Az Odeonsplatz közepén *I. Lajos király lovasszobra* áll. A koronás alak magasra emeli a jogart, lova két oldalán két apród mintegy a király törvénytábláiként mutatja fel I. Lajos kőbe vésett két szavát: „gerecht", vagyis igazságosan és „beharrlich", azaz állhatatosan (ajánlatos ti. kormányozni). A lépcsőzetes talapzaton négy kisebb figura a vallást, a költészetet, a művészeteket és az ipart szimbolizálja. Az 1862-ben felállított emlékmű Max Widnmann alkotása.

A virágágyásokkal és fákkal díszített patkó alakú Odeon tér túlsó felén, Odeonsplatz 1. sz. alatt, az Odeon egykori épületével harmonizáló palota, az egykori *Leuchtenberg-Palais* látható; jelenleg a Pénzügyminisztérium székháza. A kettő közül ez a régebbi s ennek mintájára készült az Odeon. Az 1817–24 között épült palota Leuchtenberg hercegének, vagyis Eugene de Beauharnais-nek volt a háza, Napóleon marsalljáé, aki bajor királykisasszonyt kapott feleségül. A háború alatt elpusztult s az eredetihez híven helyreállított palotát éppúgy Klenze építette, akárcsak a Ludwigstrasse oldalában sorra kerülő 1., 2. és 3. sz. *magánpalotákat;* mindegyikük homlokzata neoklasszicista, csupán emeleteik száma és ablakdíszeik tekintetében különböznek egymástól.

Még mindig a Ludwigstrasse bal oldalán haladunk. A jobb

oldalon közben az elegáns *Annasi kávéház*, egy kis színház, az *Intimes Theater* és a *Film-Casino* nevű nagy *mozi* után elhagyjuk a Galeriestrassét s a *Landwirtschaftsministerium* (Mezőgazdasági Minisztérium) kietlenebb tömbjét látjuk – ez a fasizmus éveiben ide került épület kiáltóan idegen ebben a patinás környezetben.

Nyugat felől az Oskar-von-Miller-Ring, kelet felől a Von-der-Tann -Strasse következik, az úgynevezett Óvárosi körút (Altstädter Ring) legészakibb szakasza.

A Ludwigstrassén továbbra is a bal oldalon maradva megyünk tovább. Az Oskar-von-Miller-Ring és a Ludwigstrasse sarkán látható *banképület* ugyancsak a hitleri Harmadik Birodalom építészeti stílusát szemlélteti.

Jobbról a Schönfeldstrasse keresztezi utunkat; bal kéz felől a háború előtt a Herzog-Max-Palais állott, Miksa herceg palotája, amely a bombázások következtében teljesen megsemmisült, a sugárút jobb oldalán pedig a *bajor Hadügyminisztérium* újjáépített épületét látjuk (Ludwigstrasse 24. sz. alatt). Ezzel a két szemközti épülettel zárult a Ludwigstrassénak az a szakasza, amelyet Klenze épített; a továbbiakban Gärtner megvalósult terveit látjuk.

A jobb oldalon most az útvonal legmarkánsabb épületei következnek: a *Bayerische Staatsbibliothek* (Bajor Állami Könyvtár) és a kéttornyú *Ludwigskirche* (Lajos-templom); ez utóbbi ennek a nagyjából egységesen háromszintes homlokzatokkal ékes palotasornak, a Ludwigstrassénak az ismertető jelévé és jelképévé vált.

A firenzei paloták mintájára épült Állami Könyvtár 150 m hosszú homlokzata mögött (Ludwigstrasse 16. sz. alatt) 2 600 000 kötet könyvet, kb. 50 000 kéziratot és sok speciális gyűjteményt őriznek. Az 1832–43 között kivitelezett s lényegében dísztelen, csupán a 72 ívelt ablak által tagolt épület bejáratánál négy mészkő szobrot látunk: Thuküdidész alakja a történelemtudományt, Homéroszé a művészetet. Arisztotelészé a filozófiát és Hippokratészé az orvostudományt jelképezi,

Az antifasiszta „Fehér rózsa"-csoport: a Scholl testvérpár és öt társuk emlékműve

A Művészeti Akadémia főbejárata

A Ludwigstrasse záróköve, a Siegestor

„Tabáni" hangulat Schwabingban

A fából épült Kínai torony az Angol-kertben

Alkalmi tárlat a schwabingi nyárfák alatt

A Régi Képtár új lépcsőháza

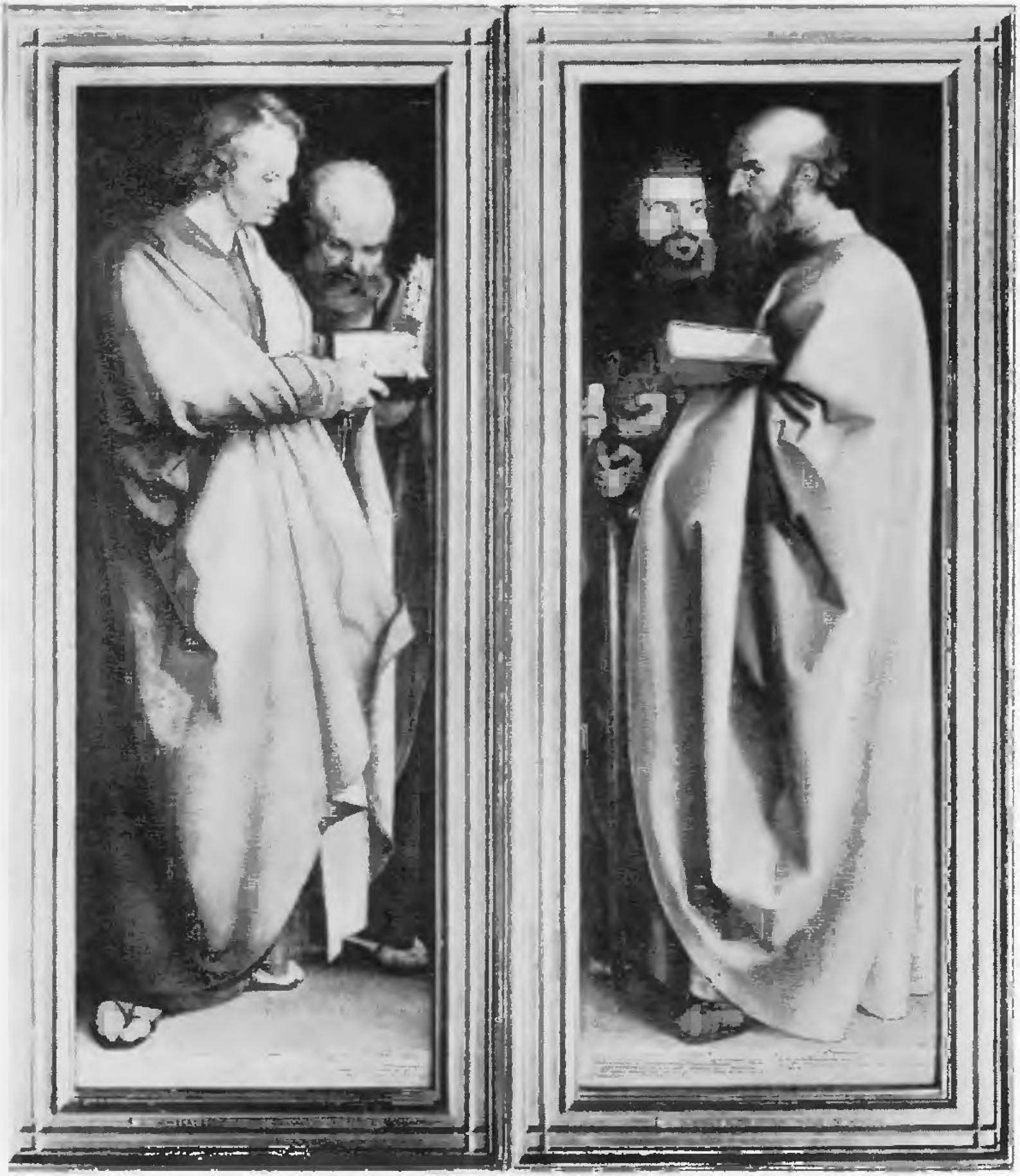

A Régi Képtár kincseinek egyike:
Albrecht Dürer „Négy apostol” című festménye

A „Propileák"-kapu a Konigsplatzon

Az egykori Ziebland-féle „kiállítási épület"

A Glyptothek, a Régi szobortár

Az Obeliszk a Karolinenplatzon

Lenin emléktábla
egy schwabingi házon

Az épület történetéről annyit, hogy I. Lajos azt kívánta, „München legnagyszerűbb építménye" legyen, lépcsőháza pedig „legalábbis Németországban a legpompásabb". A terveket Gärtnernek többször át kellett dolgoznia, mert a király először a Königsplatzon (l. 164. old.) gondolta felállítani udvari könyvtárát. Az épület a háború alatt 80 százalékban elpusztult, 500 000 kötet könyv a lángok martaléka lett. Újjáépítése 1967-ben zárult le. Az épülettömb hátsó felén (a Kaulbachstrasse felőli oldalon) 1966-ban Helmut Kirsten és Sepp Ruf tervei szerint modern szárny épült, itt további olvasótermeket helyeztek el.

A könyvtár maga több mint 400 éves: V. Albrecht alapította 1558-ban, amikor megvásárolta egy neves humanista tudós, Johann Widmannsteter könyvgyűjteményét és ennek méltó elhelyezése céljából a Rezidenciában újabb termeket építtetett. Amikor a Wittelsbachok pfalzi ága került a trónra, Münchenbe hozták a mannheimi udvari könyvtár állományát is. Jelentősen gazdagodott továbbá a gyűjtemény a múlt század elején az egyházi vagyon elkobzásakor: mintegy 150 kolostor értékes kódexeivel, ősnyomtatványaival stb.

Az épület földszintjén a Bajor Tudományos Akadémia egyik intézete, a nagymúltú *Monumenta Germaniae Historica* (A Germán Történelem Emlékei) című kiadványsorozat forráskutatói és szerkesztői kaptak helyet. A népvándorlás korától a könyvnyomtatás felfedezéséig terjedő időszak tudományos feldolgozását 1819-ben egy híres porosz államférfi, Freiherr vom und zum Stein kezdeményezte, hogy a német törzsek egykori egységére emlékeztesse a széthúzó nemzetet.

Ha váltunk egy 20 pfenniges napi belépőt, bármelyik olvasóterembe bemehetünk. A könyvtár minden tudományág kiadványait figyelemmel kíséri, folyóirattára is jelentős. Vasárnap kivételével minden nap reggel 9-kor nyit, s általános olvasóterme este 8-ig (szombaton csak 5-ig) áll rendelkezésre.

A könyvtár rendkívül gazdag *kéziratgyűjteménye* Meiserstrasse 10. sz. alatt található (l. 163. old.).

A Ludwigstrasse bal oldalán (a Theresienstrassét elhagyva) három épület származik Gärtnertől: közülük 14. sz. alatt a *Hölgyalapítvány Háza*, 15. sz. alatt a *Vakok Intézete* 1834–40 között készült. Az előbbi homlokzati kiképzése igen egyszerű, csupán az tűnik fel rajta, hogy az utcasor eddigi háromszintes házaival ellentétben négyszintes; a következő épület pedig már romantikus neoromán stílusjegyeket is mutat az olasz–reneszánsz alapstíluson belül. A harmadik épületen Ludwigstrasse 16. sz.

alatt, az előtte befutó Schellingstrasse nevű keresztutca sarkán, a klasszicizmustól való eltávolodás és az „új stílus", vagyis a román építészeti emlékek hatása szemmel látható. 1840–43 között épült ez a palota a *Bányászati és Kohászati Művek Igazgatósága* számára; az épületet kocka alakja, körívű bejárata és tükörsima téglafelülete a Ludwigstrasse minden más házától megkülönbözteti. A háború alatt mindhárom Gärtner-palota súlyosan megsérült. A Vakok Egykori Intézetének belsőleg teljesen modernizált épületébe 1970 őszén a közeli egyetem négy tanszéke költözött át, újjáépítésük 1949-ben, 1953-ban, illetve 1959-ben fejeződött be.

Menjünk most át a túloldalra: a Schellingstrasse torkolatával szemben a már messziről is látott *Ludwigskirche* (Lajos-templom) áll. A fehér mészkőből épült, arányosan tagolt homlokzatot mindkét oldalon árkádsor kapcsolja a szomszédos két kisebb, firenzei hangulatú épülethez. (A jobb oldali Friedrich von Gärtner lakóháza volt, újjáépítése óta az egyetem része, a bal oldali a plébánia). A templom 64 m magas, csúcsos tornyai ismét középkori román stílusemlékeket idéznek. A templom Gärtner főműve; 1829–44 között épült.

Ha belépünk a főhajó hűvösébe, az 50 m magas hajó monumentalitása az első, amit érzékelünk. A templom belseje I. Lajos kívánságának megfelelően nem aranyosan csillog, hanem a király által rendelt hatalmas freskóknak kell hatniok. A majd 200 m^2-es falfestmény a főoltár mögött Peter Cornelius munkája, *Az utolsó ítéletet* ábrázolja inkább rajzos, mintsem festői felfogásban, redőzött drapériák hullámzó tömegével. Állítólag a király sem volt tőle elragadtatva . . .

A templom a háború alatt súlyosan megsérült, tetőszerkezete beomlott, az oldalhajó freskói tönkrementek. Újjáépítése 1958-ban fejeződött be.

Menjünk most vissza a bal oldalra, a *Ludwig-Maximilians-Universität* (a Lajos hercegről és Miksa József választófejedelemről elnevezett egyetem) épülete elé. Az egyetem viszonylag későn került Münchenbe: 1472-ben alapította „Gazdag" Lajos herceg Ingolstadt városában, s a XVI. század végén már négy-

ezer diákot oktattak ott; Miksa József választófejedelem 1800-ban áthelyeztette Landshutba s I. Lajos király alatt került 1826-ban Münchenbe. Méltó épület tervezésére a király pályázatot iratott ki, de ez eredménytelenül zárult s a megbízatást Gärtner nyerte el.

Gärtner az 1835–39 között kivitelezett Odeonsplatz Klenze-tervezte mintájára patkó alakban helyezte el a hatalmas, összefüggő épületkomplexumot, s a hátratolt főhomlokzat előtt, a déli és északi szárny között kialakított kis térre 1842–44 között két nemesen egyszerű szökőkutat állított. Az épület középső szintjén vízszintes vonalban végigfutó, sűrűn elhelyezett román stílusú ablakok, amelyeket a felsőbb szinten kisebb és ritkított hasonmásaik, az alsó szinten pedig még ezeknél is kisebbek kísérnek, minden más díszítés nélkül is csipkésen légiesnek mutatják a hosszan elnyúló s voltaképpen teljesen sima felületet. Csupán a főbejáratot díszíti egy finom oszlopsor.

Az épületet 1906–09 között bővíteni kellett; hátsó frontján, az Amalienstrasse felől, a később a nácik által is foglalkoztatott German Bestelmayer tervezte a túlságosan masszív, kupolával fedett új szárnyat.

Az egyetem a második világháború alatt többször is bombatalálatot kapott. Újjáépítése szakaszosan ment végbe, s 1956-ban zárult le. Jelenleg 18 000 diák tanul itt: a Ludwig-Maximilians-Universität egész Nyugat-Németország legnagyobb egyeteme.

A főbejárat előtti teret a fasiszták által 1943-ban kivégzett müncheni ellenálló diákcsoport vezetőinek emlékére Geschwister-Scholl-Platz-nak (a Scholl testvérek terének) nevezik. A Ludwigstrasse túloldalán, a Veterinärstrasse nevű kis mellékutca torkolatában kialakított teret pedig a Scholl testvérekkel egyetértő és együttműködő filozófiatanárról, a fasiszták által ugyancsak halálra ítélt Kurt Huberről nevezték el (Professor-Huber-Platz). Az egyetem belső udvarán a halálba indulókat ábrázoló *relief* idézi ennek a „Fehér rózsa" fedőnév alatt működött, héttagú antifasiszta csoportnak az emlékét; a márványlapon csupán hetük neve áll s vázában fehér rózsa...

A Ludwigstrasse túloldalán, a Veterinärstrasse sarkán álló kisebb épület, amely stílusában az egyetemre emlékeztet, ugyancsak Gärtner alkotása – ez az 1835–39 között épült *Georgianum*, a katolikus papi szeminárium.

S ezzel elérkeztünk a Ludwigstrasse végét jelző *Siegestorhoz* (Győzelmi Kapu). I. Lajos építtette a római Konsztantinusz-diadalív mintájára, a bajor csapatok Napóleon elleni harcaira emlékeztetve. Az 1814–15. évi csatározásokban való – vitatható – részvételre emlékeztet a kapu hátsó homlokzatának felirata: „Dem bayerischen Heere" (vagyis „a bajor hadseregnek" ajánlotta az építtető). A korinthoszi oszlopokkal, kör, négyzet és háromszög alakú domborművekkel, szárnyas nemtőkkel stb. díszített kapu (amelynek középső boltíve alatt villamos jár át, két szélső boltíve pedig járdasziget fölött emelkedik) Gärtner utolsó alkotása. 1843-ban kezdte építeni, munkáját halála után, 1847-ben Eduard Metzger folytatta és 1852-ben fejezte be. A második világháború alatt a Ludwigstrasséra néző homlokzat reliefdíszei teljesen elpusztultak, s a kapu tetejéről lezuhant a Bajorországot megszemélyesítő Bavaria, ez a hatalmas nőalak, akinek győzelmi kocsiját nem vágtató paripák, hanem négy cammogó oroszlán vontatta. A kaput 1958-ra ideiglenesen helyreállították, de még mindig vita folyik arról, restaurálják-e és visszahelyezzék-e a tetejére a quadrigát, amely furcsa módon hátat fordított egykoron a Ludwigstrassénak és folytatása, a Leopoldstrasse felé nézett. A Ludwigstrasséra néző homlokzaton a kapu helyreállítása óta szerény felirat olvasható, egy müncheni egyetemi tanár, Dr. Hanns Braun formálta jelmondattá. Jelentése: hogy a kaput valaha a győzelem emlékére építették, a háború lerombolta s most – békességre int.

S c h w a b i n g határához értünk. A Ludwigstrasse a nyárfákkal szegélyezett Leopoldstrasséban nyílegyenesen folytatódik. Bal kéz felől, az Akademiestrasse nevű mellékutca sarkán, az *Akademie für bildende Künste* (Képzőművészeti Akadémia) épülete áll. Schwabingnak ez az első középülete önmagában is jelzi,

hogy a festők, építészek, szobrászok s egyéb komédiások fészke felé közeledünk. Állítólag napjainkban is mintegy kétezer festő és szobrász él ebben a városrészben, de általános az a vélemény, hogy legfeljebb két tucat akad köztük, aki valóban tud festeni, s ugyanennyi, aki megérdemli a szobrász nevet. A művésznegyedet – Schwabing és Babilon ötletes keresztezésével – *Schwabylonnak* is hívják a müncheniek...

A röviden „Kunstakademie"-nek (Művészeti Akadémia) mondott Képzőművészeti Főiskola épülete viszonylag új: az igénytelenebb régi helyén épült 1874–84 között, Gottfried Neureuther tervei szerint. A 230 m hosszú, monumentális homlokzatot az építész öt részre osztotta, kétoldalt és középen kiugró háromszintes, közbül pedig két hátrább tolt kétszintes elemre. A középső rész a főbejárat, ezt az ívelt kocsifeljáró is hangsúlyozza, továbbá Maximilian Widnmann két bronz lovasszobra, Castor és Pollux alakjával. Az Akadémia székházát a századfordulón München legszebb új épületének tartották.

A XIX. század második felében nemcsak Németország, hanem egész Európa egyik legismertebb és legtekintélyesebb művészeti tanműhelye volt a müncheni Akadémia. „Tudvalévően München volt a külföldön tanuló magyaroknak főállomása, s akik később Párizsba kerültek, azok is Münchenben állapodtak meg előbb" – állapította meg egyik tanulmányában Petrovics Elek. A Habsburgokkal való kiegyezés után Bécsbe és Münchenbe szóló ösztöndíjakat kaphattak a magyar tehetségek. Münchenben ekkor elsősorban a reprezentatív történelmi festészet, továbbá a könnyed zsánerkép és a tájképfestés divott, s ez nem tette a legjobb hatást az ott tanuló magyarokra, ha a rajztudás biztonságát és a festés technikáját a legmagasabb fokon sajátíthatták is el.

A müncheni Akadémián igen sok magyar fordult meg. A legismertebbek: *Feszl Frigyes*, a pesti Vigadó építője, 1839-től kezdve Klenze, Gärtner és Bürklein tanítványa volt; *Liezenmayer Sándor* festő 1856 óta Karl von Piloty tanítványa, 1883-ban utóda is lett a történelmi festészet tanári székében; *Székely Bertalan*, akinek munkásságára Anselm Feuerbach volt hatással, 1860-tól tartózkodott Münchenben és főbb művei közül itt festette meg „II. Lajos holttestének megtalálása" és „Mohácsi vész" című munkáit; 1861-ben került az Akadémiára *Benczur Gyula*, Münchenben készítette „Hunyadi László búcsúja" és sok

más képét; *Wagner Sándor* ugyancsak Piloty-tanítvány volt, a pesti Vigadó számára hatalmas pannót festett „Mátyás legyőzi Holubárt" címmel, de hazai megrendelések híján Münchenben maradt s az Akadémia tanára lett; Piloty-tanítvány volt *Szinyei Merse Pál* is, aki 1864-től kezdve megszakításokkal 9 évet töltött Münchenben, jól érezte magát Schwabing bohém művészvilágában, s ott festette meg franciásan fesztelen és derűs remekművei jó részét.

1866-ban jelentkezett az Akadémián *Munkácsy Mihály*, de Karl von Piloty elutasította, és csak Wagner Sándor gyakorlati osztályába vették fel az ismeretlen és pénztelen magyart, aki első levelei egyikében így írt haza Münchenből: „Egy kicsit drukkolok, nem tudom, mit csinálok, ha elfogy a fogyandó...". Munkácsy Münchenben kötött életre szóló barátságot *Paál Lászlóval*, Paál innen ment tovább Barbizonba, Munkácsy pedig Düsseldorfba, ahol első sikereit aratta. Német festő-barátja Wilhelm Leibl volt – akinek Szinyei Merse Pál e korból fennmaradt portréját köszönhetjük –, s Leibl tanítványa lett később *Hollósy Simon*, aki Münchenben alkotta 1885-ben „Tengerihántás" című remekét... Hollósy Simon utóbb, több mint egy évtizeden át, szabadiskolát vezetett Münchenben, s ezeken a gyakorlatokon részt vett *Iványi-Grünwald Béla*, *Csók István*, *Thorma János*, *Réti István*, *Rudnay Gyula*, *Glatz Oszkár* és még több mint száz magyar művész.

Münchenben kezdte tanulmányait *Deák Ébner Lajos*, aki később továbbutazott Párizsba, viszont Bécsből inkább Münchenbe ment át *Mészöly Géza*. Néhány évig Münchenben tanult *Mednyánszky László*, Münchenből ment Bécsbe *Feszty Árpád*, Párizsból költözött Münchenbe *Ferenczy Károly* (s itt olyan remekműveket alkotott, mint az „Önarckép" és „A neuwittelsbachi kertben"). *Rippl-Rónai József* 1884-ben érkezett Münchenbe... s még a plebejus parasztfestő *Nagy István* és az autodidakta hírében álló *Csontváry Kosztka Tivadar* is folytatott hosszabb-rövidebb tanulmányokat a müncheni akadémián.

A Leopoldstrasse nem dicsekedhetik olyan megkomponált palotasorral, mint a Ludwigstrasse. Lakó- és üzletházak sora mellett megyünk el, nem egy romház vagy az ötvenes évek elején sebtében és ridegen felépített lakóház mentén.

Schwabing, mint település, egy 782-ből fennmaradt oklevélben „Swapinga" néven említtetik első ízben. Még a múlt század elején is csak 570 lakost számláló falucska volt, amelyet mezők és szántóföldek választottak el Münchentől. 1887-ben várossá emelték (lakosainak száma ugyan még a 12 ezret sem érte el), 1890-ben pedig München része lett. Pompásan jellemzi ezt a városrészt 1931-ben megjelent „Politikamentes

emlékeim" című könyvében a müncheni politikus-költő, Erich Mühsam: „Külsőleg épp olyan müncheni városrész mint a többi, üzletekkel, hosszú utcákkal, magas házakkal, magányos villasorokkal az Englischer Gartennel határos övezetben, és igen vegyes lakossággal: magasállású tisztviselők, állami nyugdíjasok, egyetemi tanárok, diákok, kispolgárok, sok munkás, és egészen fent, északon, ahol a házak alacsonyabbak és ritkábbak, még nagyon is paraszti földműves-polgárság. De itt láthatók azok a figurák, akik Schwabingot kultúrfogalommá teszik – festők, szobrászok, költők, modellek, naplopók, filozófusok, vallásalapítók, felforgató elemek, újítók, szexuáletikusok, pszichoanalitikusok, zenészek, építészek, iparművésznők, jobb családok megszökött leányai, örök diákok, szorgalmasak és lusták, az életet habzsolók és az életbe belefáradtak, vad öltözetekben és gondosan megfésült hajjal. . ." Schwabing legprecízebb meghatározása egyébként egy bohém grófnőtől származik, aki a század elején több mint 1200 oldalas könyvben írta le e városrész életét, Franziska zu Reventlowtól; még ma is sokat idézett aforizmája így hangzik: „Schwabing nem földrajzi fogalom, hanem állapot". S habár a „müncheni Montmartre"-nak is nevezett Schwabing sokat fakult azóta, érzékenyen érintette a fasizmus kultúraellenessége és romba döntötte a háború – valami keveset a turista is érzékelhet Schwabing sajátos levegőjéből.

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy Schwabing más nappal és más este. Nappal józan és szürke utcákon haladunk át, ügyes-bajos dolgaik után siető emberekkel találkozunk, számos kávéházat látunk, néhány mozit, de ezek alig különböznek egymástól. Este a városrész egy csapásra megváltozik, kinyitnak az egymással össze nem téveszthető kis lokálok (egyes utcákban kiderül, amit nappali sétánkon talán észre sem veszünk, hogy minden házban van éjjeli mulató), kinyitnak a kis mozik, amelyek vagy egyszerűen pornográf filmeket vagy a legmagasabb intellektuális igényeknek szóló művészfilmeket játszanak, kinyitnak a kis színházak, amelyek a „hivatalos" színházi negyedtől távol, kísérletező szándékkal, pincékben, üzlethelyiségekben és garázsokban mutatják be a kortársi drámairodalom legmodernebb s polgárjogot még nem nyert alkotásait. Az utcák megtelnek, a házakból vad zene árad, lángolnak a rikító neonok s festők, szobrászok, iparművészek az utcán gyertyafény mellett árulják (a nappali világítást gyakran el sem tűrő) portékájukat. . . Schwabingban este sétálni kell, cél nélkül, bédekker nélkül, az egyik mellékutcából ki, a másikba be.

S most menjünk egy kis nappali felfedező útra.

Schwabinghoz tartozik a Leopoldstrassétól nyugatra és keletre, vagyis a tőlünk balra és jobbra elterülő nagy kiterjedésű

vidék – mai sétánkon csupán a Leopoldstrasse és az Isar közti részt járjuk be, Schwabing nyugati felével következő sétánkon (l. 180–181. old.) fogunk megismerkedni.

Jobb kéz felől az első kis mellékutca, amely a Leopoldstrassét összeköti az Englischer Gartennel, az O h m s t r a s s e, Georg Ohmról, a híres fizikusról kapta nevét, aki egy ideig Münchenben élt. Leopoldstrasse 16. sz. alatt van a *Theater in der Leopoldstrasse* (Lipót utcai Színház), amely nemcsak modern darabok előadásával szerzett nevet magának, hanem a minden évben visszatérő „Schwabingi hét" (l. 182. old.) egyik színtere – ilyenkor „schwabingi illetőségű" művészek énekelnek, zenélnek, szavalnak a színpadán. A színház kedvelt és látogatott délutáni gyermekelőadásokat is tart, „müncheni meseszínpad" néven.

A következő keresztutca jobb kéz felől a G i s e l a s t r a s s e. Sarkán új épületeket látunk. Giselastrasse 28/A sz. alatt 1969 tavasza óta áll a *„Citta 2000"* nevű különleges *kombinát*, amely nyíltan összekapcsolja az árusítást a szórakozással.

F ö l d s z i n t j é n *autóüzlet, bankfiók, utazási iroda*, egy 200 személyes *nonstop-mozi*, e m e l e t e i n angol és francia *divatbutikok, lemezüzlet, gyorsfényképész-műterem, fodrászszalon, kozmetikai szaküzlet, műtárgykereskedés, szexkönyvüzlet* stb. foglal helyet – napközben ezek uralják a házat, s mert a városnak ezen a részén nincs annyi áruház, mint a Belvárosban, továbbá, mert itt egy fedél alatt egy egész bevásárló centrum található, állandó a zsúfoltság. Este az üzletek becsuknak, már csak minden oldalról csupa üveg kirakataikat és kirakattá átalakított belső elrendezésüket csodálhatjuk, ellenben harsány zeneszó mellett kigyúlnak a rikoltó fények a ház belsejében, felélednek a tarka-barka díszek, amelyeken a játékos pop-art hatása érződik, s megtelnek az intim sarkok, függő erkélyek, páholyok. A ház belsejében egy *„betonfa"* emelkedik, amelynek asszimmetrikusan kialakított „leveleit" lépcső köti össze – ezeken az eltérő nagyságú „leveleken" helyezték el az asztalokat és a székeket – összesen 600 férőhelyet. Tánc nincs. A bárban a székek nyitott tenyérformában fogadják magukba a leülni vágyókat – ugyanilyen nyitott tenyerű, aranyozott kéz nyúlik három és fél méter magasba az építészetileg meglehetősen jelentéktelen épület előtt.

Szomszédságában, *Leopoldstrasse 30.* sz. alatt egy építészeti szempontból figyelemre méltóbb *üzletházat* látunk, egy biztosítótársaság székházát, amelyet Alexander von Branca tervezett. Az 1969-re elkészült épületet sárgásbarna lapos oszlopok tagolják, s jó ritmusú összképet nyújt. Földszintjén (Schwabingban vagyunk!) művészeti kiállításokat szoktak rendezni. Közvetlen közelében épül a földalatti vasút Gisela utcai állomása.

Nem megyünk végig a Leopoldstrassén, hanem a következő kis keresztutcák egyikén, a rövid Trautenwolfstrassen jobbra fordulunk, hogy a raffinált „Citta 2000" után, amelynek nevében jelzett programja, hogy még 2000-ben is divatos szeretne lenni, felkeressük a múlt század hangulatát idéző, eredetibb Schwabingot. Megyünk néhány lépést észak felé (a Leopoldstrasséval párhuzamosan) a Kaulbachstrassen és máris a Maria-Josefa-Strassen vagyunk, s ettől északra az eddiginél csendesebb, idillikusabb vidék húzódik.

A modern kor természetesen ide is betör, a Maria-Josefa-Strasse nyugati végén, a Nikolai-platzon például – már az olimpiai játékokra való tekintettel – *új szálloda* épült, az Appartementhotel Mitterer, s a Nikolaiplatzról északnak futó kis mellékutcában, a Siegesstrasse 19. sz. alatt van a „*Domicile*" nevű *lokál*, amely a modern dzsessz főhadiszállása Münchenben – a Maria-Josefa-Strasse keleti szegélyén pedig, az Englischer Garten peremén futó Mandlstrasse ugyancsak új építkezések színhelye. Mi azonban most a Maria-Josefa-Strasse közepéről északnak tartó Werneckstrassét választjuk.

A Werneckstrassen magas kerítés mögött, elvadult kertek közepén egykori *nemesi házak* állnak; némelyik az elszegényedés és a kiöregedés jeleit is magán viseli, nemcsak a nemességet jelző „von"-t a névtáblán. Forduljunk be az Englischer Garten felé tartó parányi utcán, a Seestrassen: mindjárt az elején hamisítatlan *régi schwabingi házacskát* fogunk látni, földszinteset, mint egykor a Tabánban – ereszcsatornáját kinyújtott kézzel is elérjük, ablakaiban (mint errefelé általában) virág, lehetőleg nemesített muskátli... Menjünk vissza a Werneckstrasséra, északi végén, 1. sz. alatt a kicsiny *Suresnes-kas-*

télyt látjuk, amelyet 1715–18 között valószínűleg Johann Baptist Gunetzrhainer épített. A kétszintes kis palota oszloplábakon álló erkélye az egykori építtető, a választófejedelmi kabinet egyik titkárának franciás ízlését idézi. A szép kis palotát s előtte a díszkertet 1970-ben tatarozták, miután a Bajor Katolikus Akadémia tulajdonába került.

A Werneckstrasse végén ismét visszatérünk a mába: a forgalmas F e i l i t z s c h s t r a s s e-n vagyunk, bal kéz felől az utóbbi időben igen divatossá vált W e d e k i n d p l a t z, amelyet az 1918-ban Münchenben elhunyt *Frank Wedekindről*, a jelentős s a maga idejében forradalmian modern drámaíróról neveztek el. Itt lakott a közelben – amíg csak 1898-ban a híres rajzolóval, Th. Th. Heinével együtt felségsértésért két évre várbörtönbe nem csukták (a „Simplizissimus" című lapban, amelyről még szó lesz, II. Vilmos császár külpolitikai manőverein élcelődtek. . .). A közelben lakott az első világháború végéig *Heinrich Mann* is, akinek 1911–14 között írott „Az alattvaló" című regénye a cenzúra beavatkozása következtében nem jelenhetett meg Münchenben.

A téren 1959-ben állították fel Ferdinand Eiller nem különösebben modern, vízköpő *Wedekind-kútját*. A tér egyik oldala sok hangos, tarkabarka lokállal van tele, legérdekesebb köztük a *Drugstore*, hátsó fala a mennyezettől a padlóig érő tükör, minden megkétszereződni látszik benne, a párok is, akik gép-zenére táncolnak, s a sok fantáziával, kiabáló színekkel létrehozott vidám díszek. A tér másik fele a századfordulón épült lakóházsorokat mutat. A Feilitzschstrasse-Leopoldstrasse sarkáról ide látszik a *Hertie nagyáruház* új, magas épülete: ablaktalan homlokzata minden oldalon acélvázba állított fekete lapokból rakódik ki, lapos tetején acélkorláttal övezett *vendéglő*, szokatlan kilátással a városra.

A Wedekindplatzról indul északkeletnek az O c c a m s t r a s s e, amelynek névadója Bajor Lajos császár tudós és az egyházból kiátkozott gyóntatópapja volt. Az utca minden egyes házá-

ban *kiskocsmák, vendéglők, éjjeli mulatók* és *bárok* csalogatják a turistát. A párizsi Quartier Latin mellékutcáira emlékeztető utácskában külön nevezetesség a 8. sz. alatt *Gisela asszony mulatója*, és a 11-es házszám alatt *Walter Novak lokálja* – mindkét tulajdonos schwabingi népművésznek számít s közönségét magaszerzett dalai előadásával szórakoztatja. Az utca végét érintő keresztutcában, Haimhauserstrasse 13/A sz. alatt van nemcsak München, hanem majdhogynem egész Nyugat-Németország leghíresebb kabaréja, a *Münchner Lach- und Schiessgesellschaft* (már a neve is lefordíthatatlan szóvicc, olyan társaságot jelöl, amely nevettetés céljából szárazon tartja a puskaport.) Az együttes Dieter Hildebrandt vezetése alatt áll, akit a müncheniek Karl Valentin utódjának ismernek el. A kis színház egyik háziszerzője Erich Kästner.

Forduljunk jobbra a Feilitzschstrassén és menjünk el a második keresztutcáig, a Biedersteinerstrasse-ig. Ezen északnak fordulva, már látjuk is magunk előtt a kedvesen falusias *Sylvesterkirchét* (a Szilveszter-templomot). 1500 táján épült késő gótikus modorban, építőmesterének neve ismeretlen. Régebben temetőkert vette körül (ezt 1899-ben szüntették meg). 1650 táján a templom belsejét barokk stílusban modernizálták. A nyolcszögletű toronyra csak 1840-ben, egy pusztító szélvihar után helyezték fel a csúcsos sisakot. 1925-ben Hermann Buchert újabb s nagyobb hajót épített a régi mellé, és ez a kettősség kellemes egységbe olvad a zöld gyeppel és árnyas fákkal körülvett, csendes kis templomtéren.

Menjünk vissza délnek a Biedersteinerstrasse régi házai mentén; az utca végén a kis Gunetzrhainerstrasse egyenest bevezet az *Englischer Gartenbe* (Angol-kert). Az utca egy kis patakon visz át, ez végigfolyik a kerten és a Prinzregentenstrasse alatt (l. 136. old.) tűnik el a felszínről. Bal kéz felől szép tavat látunk, neve *Kleinhesseloher See*, mivel túlsó partján egy Kleinhesselohe nevű falucska házai álltak. A tavat vadkacsák és hatytyúk népesítik be, vizéből három kis *sziget* emelkedik ki, szo-

morúfüzek és bokrok zöldellnek rajtuk. Nyáron *csónakot* bérelhetünk itt, különösen kedveltek a schwabingi ifjúság körében az éjszakai, lampionos csónakázások; télen a tó tükre korcsolyázópályává alakul át.

Az Angol-kert, Münchennek ez a természeti ékessége és elsőszámú kirándulóhelye, mesterséges park. Károly Theodor választófejedelem 1789-ben, Benjamin Thompson amerikai fizikus, a későbbi Rumford gróf ismételt sürgetésére, szánta rá magát, hogy az Isar mocsaras és erdős partvidékét szabályozzák és rendezzék. 1802-ben kezdhette el a munkát Ludwig Friedrich von Sckell, a kor neves kertépítője, s habár szabad kezet kapott (1804-ben még udvari főkertésszé is kinevezték), a nagyarányú munkálatok csak 9 évvel a halála után, 1832-ben fejeződtek be. Sckell terveiben az Angol-kert, a Pénzügyi kert és a Rezidencia kertjének, vagyis a „Háromkert-övezet"-nek (l. 138. old.) az összekapcsolása is szerepelt, ez azonban sohasem valósult meg.

A több mint 7 km hosszú parkon azon a patakon kívül, amelyen az imént átkeltünk, még egy patak fut át (a kert másik, keleti peremén), ezek viszont annyit kanyarognak, egymásba ömlenek s újra szétválnak, hogy kettőnél több pataknak látszanak. Vizüket 1969-ben a park déli részén, a Haus der Kunst (Művészet Háza; l. 132. old.) mögött mesterséges újabb kis tóvá duzzasztották, még szigetet is alakítottak ki a közepén.

Az Englischer Gartenben táblák mutatják, merre van a gyalogút („Fussweg"), nemcsak a közmondásos német alaposság okán, hanem mert a kertben kocsiutak is vannak, konflison is végigkocoghatunk a parkon (autóknak viszont tilos a behajtás!). Közepe táján a kertet újabban autóbuszút szeli át, az olimpiai játékok leendő színhelyét (Oberwiesenfeld; l. 194. old.) kötvén össze az Isar tulsó partjával. Ott, ahol az autóbuszút kivezet a kertből, a Tivolistrasse és környéke nagy *olimpiai építkezések* színtere. A *Sonesta* nevű *szálloda*, amelynek alapkövét 1969-ben rakták le, 13 emeletes lesz, s az olimpia évére készen kell állnia. Ötszáz szoba épül itt, hatalmas bálteremmel, pincegarázzsal, a kertben fedett uszodával. Éttermei között speciális keleti éttermet és egy Írországból „importált" ürüvendéglőt is talál majd a látogató, a bajor söröző és az eszpresszó mellett. Kertje a tervek szerint – amelyeket Sep Ruf készített – beleolvadni látszik majd az Angol-kertbe. Közelében új bankház és néhány irodaház is épül.

Az autóbusz vonalától délre az Englischer Gartenben több megtekintésre érdemes épületet találunk.

Elsőnek a *Rumford-Haus* (vagyis Rumford gróf háza) esik utunkba – a házban ugyan általában senki sem lakott, csupán ünnepélyes fogadások, illetve bálok színhelye volt. Johann Baptist Lechner építette 1790–91 között, kora klasszicista stílusban. A hosszan elnyúló homlokzat fölött a keskeny manzardablakok francia példára, a főbejárat angol mintákra emlékeztet.

A közelben van a *Chinesischer Turm* (Kínai torony), amelyet Johann Baptist Lechner 1789-ben öt, egyre keskenyedő szinten fából épített meg, kínai pagodák mintájára, de a kor francia divatjának hódolva. Az épület a háború alatt leégett, 1952-ben épült meg újra. Földszintjén a *kertvendéglő* azért is különösen kedvelt, mert igen egyszerű, parasztias ételeket – pl. fekete kenyeret retekkel – is lehet rendelni.

A *Monopteros* nevű kis körtemplom dombon emelkedik, Leo von Klenze építette 1837-ben. Athéni minta alapján készültek a tervek, Lűszikratész emlékműve volt a példa. A három magas lépcsőn álló tíz ión márványoszlop között szabadon jár-kel a szellő, a domború tetőszerkezet régi bonbonnierekre emlékeztet. Lépcsőjéről egyenest a teatinusok templomára, a Frauenkirchére, a Királyi rezidenciára nyújt kilátást.

Ha park közepén folytatjuk utunkat, szép *vízesést* látunk, mielőtt kiérnénk a Prinzregentenstrasséra.

Ha a jobb kéz felőli kijáraton a Veterinärstrasse felé vesszük utunkat, a Königinstrasse torkolatában, az *Állatorvosi Főiskola* új épülete előtt Lothar Dietz 1958-ban felállított szellemes *kígyókútját* látjuk (Schlangenbrunnen). A Veterinärstrassén kiérünk a Ludwigstrasséra.

Ha a bal kéz felőli kijáraton az Oettingenstrassen értünk volna ki, hamarosan a Prinzregentenstrasséra jutunk.

7. A KÖNIGSPLATZ ÉS SCHWABING NYUGATI FELE

München kulturális örökségének egykori „súlypontja" felé közeledünk. A világ jelentős múzeumi városai közé való besorolást köszönhette a bajor főváros a Königsplatzon kialakított múzeumi negyednek, amelyet gonddal és áhítattal megtervezett építészeti együttese miatt „múzeumi templomváros"-nak is hívtak valaha.

A lakott területeken túl, a szabad mezőn építtette meg I. Lajos 1816–53 között a Szobortárat (Glyptothek; l. 166. old.), a Régi Képtárat (Alte Pinakothek; l. 172. old.) és az Új Képtárat (Neue Pinakothek; l. 175. old.), s ezek önálló együttese körül a század végére már benépesült a vidék. A második világháború Münchennek ezt a részét romtengerré változtatta, a bombatámadások – alighanem a Főpályaudvar közelsége, továbbá északnyugat felől több hatalmas katonai laktanya szomszédsága folytán – naponta ismétlődtek ebben a negyedben. Más életfontosságú újjáépítési feladatok ennek a városrésznek a helyreállítását későbbre halasztották; ennek következtében a vele határos, illetőleg vele összeépült schwabingi utcák sem nyújtanak olyan élvezetes és hangulatos képet, mint előző sétánkon az Englischer Garten oldalában. Gyakran vezet el utunk üres telkek mellett, ahonnan éppen csak elhordták a romokat (többek között Schwabingnak ezen a felén, fent északon, a Luitpoldpark szegélyén látható a ma már füvel és bokrokkal fedett Schwabinger Schuttberg, a schwabingi törmelékhegy, továbbá az olimpiai játékok leendő színhelyén, Oberwiesenfeld – l. 194. old. – peremén). Sokszor látunk lángmarta tűzfalakat, s az 50-es években gyors munkával felhúzott jellegtelen lakóépületeket.

A Karlsplatztól északra (egy villamosmegállónyi távolságra) levő Lenbachplatz-ról (l. 67. old.) indulunk. Már jártunk itt, de a térnek csupán a Belváros felé néző (jobb) oldalán mentünk végig. Most a bal oldalán állunk.

Az ide nyugat felől befutó keresztutca, az Elisenstrasse, a mi számunkra csak azért nevezetes, mert a 6/B sz. ház 4. emeletén lakott 1866-ban *Munkácsy Mihály*. Az utca folytatása nyugati irányban a Marsstrasse – nem megyünk el odáig, de említsük meg, hogy ott a 16/A sz. alatt található a nemzetközileg is számon tartott *Cirsus Krone*. Ez az 1919 elején Münchenben megtelepedett vándorcirkusz hatalmas istállóival és személyzete számára épült lakótömbjével 1943-ban ugyancsak elpusztult, s 1962-re épült újjá a görög körszínházak modorában, 4000 személyt befogadó nézőtérrel. Minden vasárnap délben meg lehet tekinteni az állatseregletet és az etetést.

Tehát a Lenbachplatz–Elisenstrasse sarkán állunk, előttünk az *Alter Botanischer Garten* (Régi füvészkert) görög diadalívekre emlékeztető bejárata. A szokatlan kertkaput a Lisszabonból Münchenbe került d'Herigoyen építtette 1812-ben, a latin nyelvű felirat Goethétől származik („Daedalon földjének szétszórt virágait itt egyesíté Miksa József"). A választófejedelem valóban messzi tájakról hozatott ide pálmafákat s egyéb délszaki növényeket; „régi" füvészkertnek pedig azért nevezik, mert 1912-ben Nymphenburgban (l. 209. old.) új füvészkertet alakítottak ki, s a régi lebontását is tervezték, ezt azonban a müncheniek tiltakozása megakadályozta.

Mielőtt bemennénk a kertbe, menjünk még néhány lépést a Lenbachplatz-on. A 3. sz. épület neobarokk homlokzata és a dombormíves oromdísz, amely a világkereskedelmet jelképezi, vonja magára figyelmünket. Ez a *Bernheimerhaus* (Bernheimer-ház), amelyet 1888–89 között Friedrich von Thiersch épített a Belváros akkor még beépítetlen peremén a régiség- és szőnyegkereskedő Bernheimer család részére. A ház a század végén a város legszebb üzletházának számított, s belső termeiben gobelin-, szőnyeg-, régi textília- stb. kiállításokat rendeznek ma is.

Térjünk vissza az Alter Botanischer Garten bejáratához. A kertben régebben nevezetes kiállítási épület állt, a hatalmas *Glaspalast* (Üveg-palota), amelyet 1853–54 között vasvázak közé helyezett üveglapokból Friedrich Voit épített. Amikor a Haus der Kunst (A Művészet Háza; l. 132. old.) még nem épült meg, itt rendezték meg a bajor művészek évi kiállítását és sok nagy

J

1. Hauptbahnhof (Főpályaudvar)
3. Hotel Deutscher Kaiser
7. Justizpalast (Törvényszék)
163. Az Alter Botanischer Garten bejárata (Régi Füvészkert)
164. Bernheimer-palota
165. Neptunbrunnen (szökőkút)
166. Sophiensaal (hangversenyterem)
167. Hl.-Bonifatius-Basilika (Sz. Bonifác-bazilika)
168. Staatliche Graphische Sammlung (Állami Grafikai Gyűjtemény)
169. Neue Staatsgalerie (Új Állami Galéria)
170. Glyptothek (Szobortár)
171. Propyläen (Propileák-kapu)
172. Lenbach-ház
175. Staatliche Hochschule für Musik (Zeneművészeti Főiskola)
176. Technische Hochschule (Műszaki Egyetem)
178. Alte Pinakothek (Régi Képtár)
179. Obelisk
180. Almeida-palota
181. „Zum alten Simpl" mulató
184. Theater an der Brienner Strasse (színház)

fontosságú modern külföldi tárlatot; emlékezetes vihart kavart például 1869-ben Gustave Courbet „Kőtörők" című festményének kiállítása, amely nagy hatással volt a kor fiatal müncheni művészeire. Egyébként Courbet-re is hatással volt München: itteni tartózkodása alatt festette meg „Müncheni Venus" című aktképét... A palota 1931-ben gondatlanság következtében leégett (s benne olyan remekművek, mint a németországi román művészet gyűjteményes kiállításának tárgyai). A kert más helyén most egyszerű pavilon helyettesíti, amely bírálói szerint olyan sivár és hangulattalan, hogy többet árt, mint használ az ott kiállítóknak. A pavilonban ma már csak alkalmi tárlatok láthatók. A kert virágai között kapott helyett 1937-ben a neves müncheni szobrász, Joseph Wackerle *Neptunkútja.*

A kert északi kapujánál, a félkör alakú Sophienstrasse 7. sz. alatt csinos *parkkávéházat* találunk. A szemközti házban, Sophien-

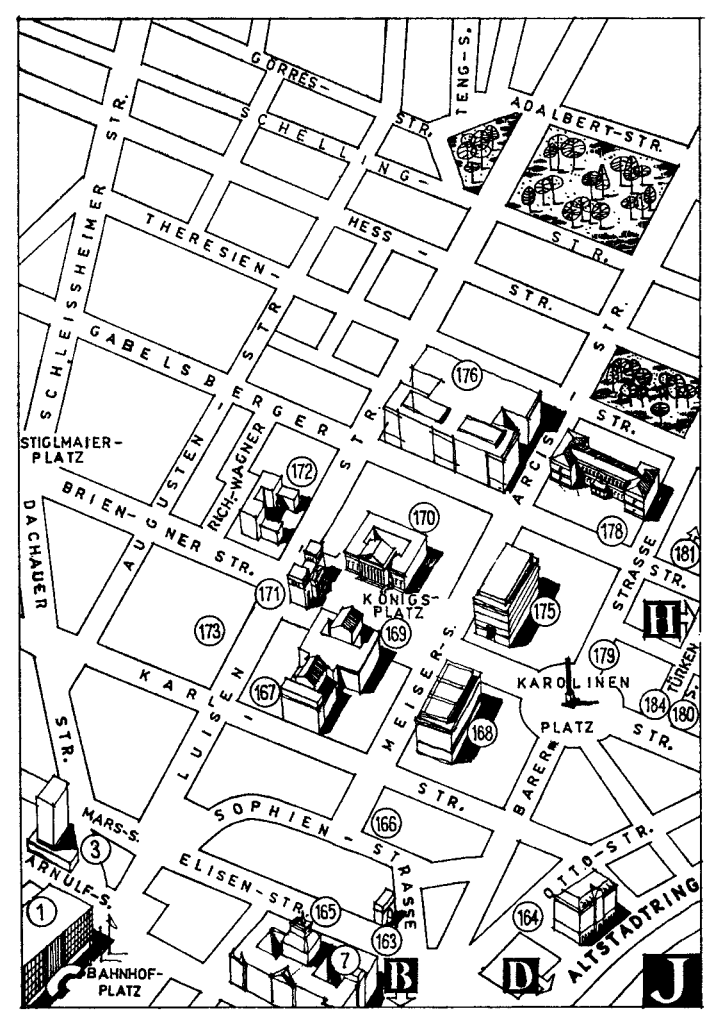

GÖRRES-
STR.
TENG-S.
ADALBERT-STR.
SCHELLING-
STR.
SCHLEISSHEIMER STR.
THERESIEN-
HESS-
STR.
STR.
GABELSBERGER
STR.
STR.
STIGLMAIER-
PLATZ
AUGUSTEN
RICH.-WAGNER
STR.
ARCIS
STR.
BRIEN-
NER STR.
DACHAUER
STR.
KÖNIGS-
PLATZ
STRASSE
STR.
KARL
LUISEN
MEISER-S.
KAROLINEN
PLATZ
STR.
TÜRKEN-
S.
BARER
STR.
SOPHIEN-
STRASSE
MARS-S.
ARNULF-S.
ELISEN-STR.
OTTO-STR.
ALTSTADTRING
BAHNHOF-
PLATZ
1
3
7
B
D
H
J
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
175
176
178
179
180
181
184

strasse 6. sz. alatt van a város egyik kedvelt hangversenyterme, az 500 személyt befogadó *Sophiensaal* (Zsófia-terem). Itt kamarazene-esteket és szólista-koncerteket rendeznek.

A Régi füvészkert északi bejárata egyenest a Meiserstrasse-ra nyílik. Ezen megyünk néhány lépést észak felé, s a következő keresztutcán, a Karlstrassén balra fordulunk, egy megtekintésre érdemes templom, a *Basilika des heiligen Bonifatius* kedvéért. Ez a Szent Bonifácról elnevezett bazilika a századfordulón München legpompásabb temploma hírében állt. Királyi kezdeményezésre épült, I. Lajos ezüstlakodalma alkalmából, 1835–50 között, Georg Friedrich Ziebland tervei szerint. A tervek pedig a király utasítása szerint készültek, tehát a templomnak külsejében az ókeresztény bazilikákra, előcsarnokának pedig a római Szent Péter-templomra kellett emlékeztetnie. Belső szerkezete egykoron öt hajóra oszlott, főhajóját márvány korinthoszi oszlopok szegélyezték, ezek fölött Heinrich von Hess, Johann Schraudolph és Joseph Anton Koch freskói díszlettek. A bombázások következtében a templom kétharmada elpusztult, nem is építették teljes terjedelmében újjá, csupán a Karlstrasse felőli déli részét. A bejárattól jobbra *I. Lajos* király – ugyancsak Ziebland által tervezett – *márvány szarkofágja* látható.

Visszatérve a Meiserstrasséra, a jobb oldalon, *10.* sz. alatt, s egy sarokkal odébb, Arcisstrasse 12. sz. alatt két lényegében egyforma neoklasszicista épületet látunk. Előbbi a náci-párt országos központja volt, utóbbi pedig a „Führerbau" (Hitler rezidenciája). Mindkettő 1933–36 között épült, Paul Ludwig Troost, a Haus der Kunst (A Művészet Háza, 1. 132. old.) tervezőjének irányítása alatt.

Hitler Münchenben I. Lajos kölcsönfényében kívánt sütkérezni s ennélfogva a király által kialakított Königsplatzot szemelte ki „ezeréves Birodalma" egyik központjául. Mindjárt a hatalomátvétel után, 1933 májusában, hozzálátott a tér átalakításához. Kivágatta a fákat, likvidálta a virágágyásokat, s a teret nagy négyzetlapokkal köveztette. A két új épület szögletes

(„német-római"!) oszlopokon álló erkélyei fölött emeletmagas gipsz-sasok tanyáztak, s kiterjesztett szárnyú sasok készültek felröpülni a zászlótartó rudak magas ormáról. A két épület között két kis „Ehrentempel" (emlékcsarnok) állt, természetesen római mintára tervezett szögletes oszlopcsarnokok, az 1923-as levert puccskísérlet áldozatainak emlékére; ezeket a háború után azonnal eltávolították. A Meiserstrasse és Brienner Strasse sarkán álló épületnek, amelyet „Barna Ház"-nak is neveztek, a pincéjében halmozták fel a háború után a Hitler, Göring s más „művészetbarát" náci vezérek által egész Európából összerabolt műkincseket, amelyeket Hitler a Linzben felépítendő múzeumban szándékozott elhelyezni, Göring pedig karinhalli magánmúzeumában. Több mint 3700 festmény (köztük 16 Rembrandt és 20 Rubens), 960 grafika, 160 szobor, több ezer kötet könyv, hatezer érme várt itt sorsára...

1965 óta ebben a házban van a *Staatliche Graphische Sammlung* (Állami Grafikai Gyűjtemény), továbbá a Bayerische Staatsbibliothek (Bajor Állami Könyvtár; l. 144. old.) értékes kéziratgyűjteménye.

Az Állami Grafikai Gyűjtemény alakjait Károly Theodor választófejedelem rakta le 1759-ben Mannheimben. A gyűjteményt 1794-ben egyesítette Münchenben a Wittelsbachok rézkarc-, rajz-, miniatúra- és illusztrált könyvgyűjteményével – egy 1598-ban készült leltár szerint V. Albrecht hercegnek volt egy szekrénye 74 fiókkal, amelyek tömve voltak (tételesen fel sem sorolt) rézkarcokkal, fametszetekkel... Az egyházi javak államosítása után a kolostorok számottevő kincsei is ide kerültek. A gyűjtemény a háború előtt a Neue Pinakothek (Új Képtár; l. 175. old.) földszintjén volt látható, de mivel ez az épület a háború alatt teljesen megsemmisült, a grafikák 1949 óta ideiglenesen a Meiserstrasse 10. sz. földszintjét és első emeletét foglalják el. A fasizmus éveiben súlyos veszteségek érték a gyűjteményt, a nácik „kiselejtezték" a modern rajzokat, 1944-ben pedig elégett a teljes angol rézkarcgyűjtemény.

Ma rajzokat láthatunk itt a XV.–XVIII. század német és olasz mestereitől, köztük *Dürertől* és *Raffaeltől*, a németalföldi gyűjtemény nagy XVII. századi anyagából különösen néhány *Rembrandt*-lap emelkedik ki. Számottevő a XIX. század *német művészrajzainak* gyűjteménye

(Rottmanntól Slevogtig), a XX. századot a *„Kék lovas"* és a *„Híd" művészcsoport* nagy mestereinek *grafikái*, továbbá élő német művészek rajzai képviselik. Érdeklődésünkre tarthat számot a XIX.–XX. századi francia grafikai gyűjtemény, *Toulouse-Lautrec*, *Vuillard*, *Picasso* rajzaival. Külön terem szemlélteti a rajzok nyomdai úton való sokszorosításának eredményeit.

A múzeum hétfő kivételével reggel 9-től délután fél 5-ig van nyitva. A belépés ingyenes.

A *Handschriftenabteilung* (Kézirat-részleg), amely a Bajor Állami Könyvtár része, mintegy 50 000 kéziratot és 16 000 ősnyomtatványt őriz. A kéziratok között található a VIII. századból fennmaradt Wessobrunni imádság, továbbá a Nibelungenliednek a XIII. századból származó Hohenemsi kézirata. A kódexek közül különösen értékes Kopasz Károly 870-ben készült s gazdagon illusztrált evangéliuma, III. Ottó bizáncias, ikonszerű miniatúrákkal díszített Bambergi evangéliuma a X. századból, valamint I. Miksa császár 1515-ből fennmaradt híres imakönyve Dürer és Cranach rajzaival.

A kézirattár hétfőtől péntekig tart nyitva, reggel 9-től délután 5-ig. A belépti díj 50 pfennig.

Menjünk tovább a Meiserstrassén, hamarosan kiérünk a K ö n i g s p l a t z-ra (Király tér). Álljunk meg a Brienner-Strasse torkolatában. Jobb kéz felől a következő utcasarkon magas feketemárvány oszlopot látunk, ez az *Obelisk* (l. 179. old.). Forduljunk most balra. A nagy, árnyas, bennünket némiképp a budapesti Hősök terére emlékeztető, építészetileg megkomponált téren bal kéz felől a Neue Staatsgalerie (Új Állami Galéria), jobb kéz felől a Glyptothek (Szobortár) épületét látjuk, szemközt pedig, ezek mögött s a tér lezárásaképpen, hófehér emlékmű: a Propyläen (a Propileák nevű kapu) emelkedik.

Induljunk el azokon a földre rajzolt sávokon, amelyeken a „Fussweg" (gyalogút) felirat jelzi, hogy: zebra. A téren igen nagy az autóforgalom, az elővigyázatosság helyénvaló!

A *Neue Staatsgalerie* sima, ablaktalan falait csupán a falból alig kiemelkedő rovátkolt féloszlopok díszítik. Főbejáratánál (a lépcső fölött) korinthoszi oszlopok által hordott timpanon; domborműve Ludwig von Schwanthalertől származik és Bavariát ábrázolja, amint babérkoszorút nyújt át a művészeknek. A

timpanon csúcsáról hatalmas sas bámul le. A neoklasszicista épület túlságosan zárt tömbjét, amelyet a háta mögött épült Szt. Bonifác-bazilika (l. 162. old.) közelsége miatt még fel is magasítottak, Georg Friedrich Ziebland építette 1838–45 között, I. Lajos megrendelésére, ekkor még „Királyi kiállítási épület" volt a neve. Később ide került át az a pompás gyűjtemény, amelynek egy részét „Neue Staatsgalerie" néven (Új Állami Galéria; l. 132. old.) a Haus der Kunst nyugati szárnyának földszintjén láthattunk.

1944-ben az épület teljesen kiégett, csupán a tűzfalai maradtak meg. Helyreállítása 1969-re fejeződött be. Belső beosztása teljesen új szempontok szerint, Dieter Ohlynak, a müncheni Műszaki Egyetem professzorának elgondolása alapján történt. Az újjáépítéssel párhuzamosan került át ide és nyílt meg a Staatliche Antikensammlungen (Állami Ókori Gyűjtemény), amelynek a háború előtt az Alte Pinakothek földszintjén volt a helye.

Tanulmányozható itt a görög ipar és díszítő-művészet a történelem előtti időkből, az *etruszk* művészet, továbbá elsősorban Dél-Olaszországból származó *görög terrakottákban* és *bronzokban* gyönyörködhetünk. A híres *görög vázagyűjteményt* kronológiailag rendezték, de két nagyobb alapítvány műtárgyait, James Loeb, valamint Hans von Schoen gyűjteményének darabjait nem sorolták be a többi közé, hanem zárt egységként mutatják be. Különösen sok látogatót vonz az „antike Schatzkammer" (Ókori kincstár), ahol etruszk és görög aranytárgyakat állítanak ki. A gazdag anyagnak egyébként, amely évekig a Prinz-Carl-Palais (l. 137. old.) termeiben volt elraktározva, csupán egy részét vitték át az egykori Új Állami Galéria épületébe; I. Lajos ókori gyűjteményének másik része, a szoborgyűjtemény, a Glyptothekben kapott helyet (l. 166. old.).

Az ókori gyűjtemény I. Lajos személyes érdeklődésének köszönhető, habár V. Albrecht már tartott antik bronz kisplasztikákat és részben eredeti, részint másolt római mellszobrokat a Wittelsbach-rezidenciában. I. Lajos még mint trónörökös járt 1805-ben Olaszországban, ekkor kezdett megbízottai útján az ásatásoknál előkerült vagy római nemesi családok birtokában levő antik műtárgyakra alkudni, s vásárlásainak eredményeképpen 1814-ben 50 láda műkincset küldött haza:

görög agyagszobrocskákat, etruszk ékszereket, római üvegtárgyakat. 1824-től fogva tervszerűen vásárolt görög vázákat is, hogy az Alte Pinakothekben (Régi Képtár; l. 172. old.), mint az európai festészet előzményét, reprezentatív görög vázagyűjteményt állíthasson ki.

A múzeum hétfő kivételével mindennap délelőtt 10-től délután 4-ig van nyitva. A belépti díj egy márka, vasárnap a belépés díjtalan. Hasznos tudnunk, hogy szerda esténként 7-től 9-ig ugyancsak nyitva tart a múzeum, ilyenkor (a belépti díj megfizetése után) ingyenes tárlatvezetés részesei lehetünk.

Vágjunk most át a téren, nézzük meg a szemközti épületet. A *Glyptothek* (Szobortár) a trónörökös, a későbbi I. Lajos utasítására épült 1816–30 között Leo von Klenze tervei alapján. Ez volt az első, kezdettől fogva a nyilvánosságnak szánt múzeum német földön. Nemes homlokzata észak felől határolja a Königsplatzot; ez az épület volt Klenze első munkája Münchenben. Az ugyancsak görög templomokra emlékeztető formában rendelt épületről, ha a főbejárat jón oszlopsorának és Martin Wagner domborművével díszített mitológiai tárgyú timpanonjának öncélúságától eltekintünk, megállapíthatjuk, hogy itt az ablaktalan falak tagolása könnyedebb és kellemesebb, mint a szemben levő, Ziebland-féle kiállítási épületen. Klenze reneszánsz minták nyomán fülkéket helyezett a falakba, s ezek félkör alakú bemélyedéseibe szobrokat terveztetett. A kiállítási termek az udvar felől kaptak levegőt és fényt I. Lajos görög márványszobrainak megfelelő megvilágításához.

1943–44 között az épület többször is súlyosan megsérült. Peter Cornelius freskói teljesen megsemmisültek a dísztermek falain. Az újjáépítés 1965-ben kezdődött Josef Wiedemann egyetemi tanár vezetése alatt, s 1971 nyarán fejeződik be. Az egykori díszes falfelületek helyett ezentúl nyerstéglafalak szolgálnak a szobrok hátteréül.

A gyűjteményt idejében biztonságba helyezték s 1969 nyarán már kiállították az *Ägineten* (vagyis az *Eginéták*) néven ismert görög *szoborcsoportot*. Ez a világhírű műemlék az eginai Aphaia-templom időszámításunk előtt kb. 500 évvel alkotott

timpanonjáról származik. A timpanon közepén Pallasz Athéné istennőt mintázta meg az ismeretlen művész, de ábrázolta a haldokló harcost is, azt is, aki sebesült bajtársa segítségére siet és azt is, aki még küzd Trója bevételéért. Az ókori görög művészetnek ezt a remekét I. Lajos király vásárolta meg és hozatta Münchenbe 1813-ban.

Az újjáépítés befejeztével ide kerülnek vissza a szoborgyűjtemény olyan páratlan kincsei, mint az időszámításunk előtt 560-ból származó márvány Teneai Apolló, a korai görög művészetnek ez a remeke, amelyen még az egyiptomi minták hatása érződik. Az archaikus mosoly, a haj megmintázása, a merev felsőtest még a letűnt művészettörténeti korszakra utal vissza, de kecsessége, derűs pillantása, a térd aprólékos dudorai már egy új stílusirányzatot sejtetnek. S látható lesz ismét az úgynevezett Barberini Faun, ez az időszámításunk előtt 220-ból fennmaradt halhatatlan részeg, amint sziklának támaszkodva, boldog vigyorral alszik . . .

A szobortár kb. 350 görög és római művészeti emlék múzeuma; ezek közül 35 eredeti (mégpedig a már említett legkülönbek!), a továbbiak pedig értékes római másolatok.

A Glyptothek a belső átépítési munkálatok miatt egyelőre még csak szombaton és vasárnap délelőtt 10-től délután 4-ig tekinthető meg. A belépti díj egy márka; de jegyezzük meg: ha a Neue Staatsgalerieből jövünk, az ott váltott jegy a Glyptothekba is érvényes!

Menjünk most tovább, a Königsplatz nyugati határkövét jelképező hatalmas márványkapuhoz. A *Propyläen* (németül továbbragozott görög szó – Propileák – oszlopsorral díszített városkaput jelent), I. Lajos kívánságára épült 1848–60 között, az athéni Akropolisz kapuzatának mintájára, hogy ezáltal is emlékeztesse az utókort: Ottó – Lajos király fia – görög király! A túlméretezett emlékmű azonban nem hozott szerencsét a Wittelsbachoknak: azon a napon, amelyen az építész, Leo von Klenze, az uralkodó elé tárta terveit, Lajos királynak le kellett mondania, Ottót pedig a kapu felavatásának másnapján elűzte a görög forradalom . . . A *homlokzat* és a *két torony frízei* – Ludwig von Schwanthaler és J. G. Hiltensperger munkái – I. Ottót még görög királyként ábrázolják, amint hódol előtte a nép, továbbá a

görög nép korábbi, 1821–29-es szabadságharcából merítik témájukat.

A Propyläen oszlopsora alól váratlan városi panorámát látunk, az Obelisk (l. 179. old.) fekete tűje mögött, a fák koronája fölött, előbukkan például a teatinusok templomának (l. 76. old.) ikertornya és kupolája, jóllehet egykoron igen nagynak tűnt a Belváros északi része és a Königsplatz közötti távolság. Ha hátat fordítunk a kapunak, az olimpiai játékok színteréről már ide int az új Olympia-Turm (Olimpiai torony, l. 194. old.) kettős gyűrűbe foglalt csúcsa.

Menjünk át a kapun és a vele párhuzamos Luisenstrasse, valamint az erre merőleges Brienner Strasse sarkán, Luisenstrasse 33. sz. alatt, két figyelemre méltó kis képtárat találunk egy festőien elhelyezett villában: ez a *Lenbachhaus*, Franz von Lenbach „festőfejedelem" egykori háza.

Kovácsoltvas kapun lépünk be az ápolt kertbe – és a kapun tábla kéri a látogatót, jól csukja be maga mögött a kilincset, nehogy a kert kiskacsái kiszökjenek... A park három szökőkútjának vizében valóban népes kacsacsaládok lubickolnak. A nyesett bokrok között több szobor s a kert végében patkó alakú lakóház vonja magára figyelmünket. 1883–89 között épült, sárga neoreneszánsz homlokzatát zöld zsalugáterek élénkítik. Fehér lépcsősor vezet a bejárat aranyozott rácskapujához, ugyanez a rács ismétlődik meg a fejünk fölött, a háromszintes épület középrészének erkélyén. A főhomlokzat két oldalán olasz tengerparti villák napozóteraszaira emlékeztető épületelemeket alkalmazott a tervező, Gabriel von Seidl.

A házat 1924-ben vette meg München városa Lenbach özvegyétől, aki a városra hagyta férje képtárát (Lenbachgalerie) és műtermét. 1927–29 között Hans Grässelnek a villa összképét tiszteletben tartó tervei szerint megépült a nyugati szárny, ide egy még sokkal jelentősebb gyűjtemény került, ennek Városi Képtár *(Städtische Galerie)* a neve, s ez a modern művészet müncheni úttörőinek, a „Kék lovas"-művészcsoportnak a munkáit mutatja be.

A háború alatt az épület kiégett, és a korábban már elszállított festmények közül is több mint száznak nyoma veszett. Az újjáépítés szakaszosan ment végbe, s 1958-ban fejeződött be.

A finom ízléssel berendezett előcsarnokból nyíló o l d a l t e r m e k b e n részben *XVI. századi mesterek* (így a kiváló Jan Polack) műveit láthatjuk, részben a századforduló ízlése szerint berendezett *Lenbach-emlékszobákat*, a selyemtapétán a művész több sötét tónusú képével. A további kabinetekben a XIX. és XX. század müncheni festőinek alkotásai láthatók (Carl Rottmann, Carl Spitzweg, Wilhelm Leibl és mások; Lovis Corinth munkásságának egész különtermet szenteltek). A szecesszió új művészetének képviselői közül Franz von Stuck munkásságáról még hallani fogunk (l. 187. old.).

A Városi Képtár legnagyobb kincse az a gyűjtemény, amelyet Gabriele Münter festőnő, Vaszilij Kandinsky élettársa ajándékozott 1957-ben München városának. Így a ház több terme a világon egyedülálló, 150 festményből álló kollekcióját mutathatja be *Kandinsky* korai korszakának (1898–1914 között élt a bajor fővárosban, s festői témául szolgált neki többek között Schwabing negyede, az Englischer Garten, és Schwabingnak ezen a felén, az Ainmillerstrasse 36. sz. alatt bérelt hónapos szobája is . . .) Gabriele Münter ajándékozta a képtárnak Kandinsky barátainak, a hires „*Kék lovas*"-*körének* – Alekszej Javlenszkij, Franz Marc, Jean Arp, August Macke, Robert Delaunay, Vlagyimir Burljuk, Heinrich Campendonk, Alfred Kubin – több munkáját. *Paul Klee műveit* külön teremben csodálhatjuk meg, köztük az 1915-ben Münchenben festett „Föhn Franz Marc kertjében" című akvarelljét. A képtár birtokában van a méltatlanul háttérbe szorult *Gabriele Münter* több mint 20 munkája is. A „Kék lovas"-csoport, amely Kandinsky 1903-ban festett képének címét vette át, s 1911-től fogva ezen a néven rendezte közös kiállításait – az első világháború végén oszlott fel, miután Macke és Marc elesett a harctéren.

A Városi Képtár 1965-ben a kortársi művészet újabb jelentős műveivel gazdagodott: a *Koehler-féle magángyűjteménnyel*. Az utóbbi években a képtár megkezdte a legmodernebb művészeti iskolák, a kinetikusok, az op-art és a pop-art német munkáinak gyűjtését.

A Lenbach-ház hétfő kivételével mindennap reggel 9-től délután fél 5-ig látogatható. A belépti díj 50 pfennig, vasárnap a belépés díjtalan.

A ház földszintjén hangulatos *kávézót* találunk, 200 személyt befogadó halljában pedig hangversenyeket is rendeznek.

A házból kilépve, ismét át fogunk haladni a Königsplatzon, de az érdeklődők kedvéért elmondjuk, hogy ellenkező irányban, nyugat felé, a Brienner Strasse következő sarkán, 31/32. sz. alatt a *Haus des Sports* (A Sport Háza) áll, a Bajor Labdarugó Szövetség új épülete, amelynek nagyméretű és korszerű sportcsarnoka mellett 1400 személyt befogadó *színházterme* is van; itt előadásokat és filmvetítéseket rendeznek. *Kertvendéglője* jó hírű. Az utána következő sarok pedig már a Stiglmaierplatz, egykor München egyik szórakoztató központja, amelynek fénye a háború óta ugyancsak elhalványult; a patinás nevű *Löwenbräukeller* (Löwenbräu-sörpince) azonban ismét megnyitotta kapuit, két nagy termében 4000 férőhelyet biztosít, s kertjében a nyári időszakban ismét szól a zene.

Átvágva a Königsplatz-on, utunkat a Glyptothek oldalában, az Arcisstrasse-n folytatjuk észak felé. Jobb kéz felől a 12. sz. alatt az egykori „Führerbau"-ban, Hitler rezidenciájában, ahol 1938-ban a hírhedt müncheni egyezmény született, a *Staatliche Hochschule für Musik* (Állami Zeneművészeti Főiskola) kapott helyet. Kis hangversenytermében minden kedden este 6 után ingyenes koncertet adnak a növendékek; a nagyteremben megtartott színvonalas műsorokról a müncheni műsorfüzetben, illetve a kiragasztott plakátokon tájékozódhatunk.

A Gabelsbergerstrasse nevű keresztutca következik, s az Arcisstrasse túloldalán hosszan elnyúló *egyetemi épület* vonja magára figyelmünket (jobb kéz felől pedig már az Alte Pinakothek, a Régi Képtár háta mögé kerültünk).

A *Technische Hochschule* (Műszaki Egyetem) viszonylag későn és sok nehézség árán jött létre Münchenben. Jóllehet már 1823-ban követelte Joseph von Fraunhofer, a neves optikus, a német optikai ipar egyik megalapítója és több más tudós, hogy alapítsanak „egy olyan politechnikai intézményt, amely valamennyi műszaki tudomány főiskolájaként, az ipar embereinek, valamint az állam műszaki tisztviselőinek képzését szolgálja" – a terv ekkor anyagi eszközök híján nem válhatott valóra. 1827-ben létrejött a politechnikai központi iskola, de 1833-ban kellő érdeklődés hiányában megszüntették. 1868-ban alakult meg végre a

„Királyi Politechnikai Iskola", amely 1877-ben műszaki főiskolává alakult át; 1901-ben egyetemi rangra emelték.

Az Arcisstrassén levő épület 1866–68 között épült, késő klaszszicista modorban, Gottfried von Neureuther tervei szerint. Háromszintes beosztása, s az oldalszárnyak és a középrész tapintatos hangsúlyozása révén az épület kedvezően illeszkedett be a századvégi müncheni városképébe. Megépülte után 5 évvel már bővíteni kellett, az új szárnyak építése 1873–99 között következett be, 1910-ben újabb nagyobbítási munkálatok indultak Friedrich von Thiersch, 1926-ban pedig German Bestelmayer tervei szerint. A második világháború az egyetemet részben teljesen elpusztította, részben használhatatlanná tette, s újjáépítése csupán 1950-ben indult meg és 1960-ban zárult le. Jelenleg több mint 8000 diák tanul az egyetemen.

Az egyetem udvarán 1968-ban állították fel Karl Knappe münchent szobrász érdekes alkotását: azt a több méter magas, *kövekből kirakott fát*, amely a szervetlen anyag szerves növekedését kívánja szemléltetni.

A következő keresztutca a Theresienstrasse. Ezen befordulunk jobbra és végigmegyünk jobb kéz felől a Régi Képtár oldala, bal kéz felől pedig egy üres telek mellett: itt állt valaha a Neue Pinakothek, az Új Képtár, amelyet a háború eltörölt a föld színéről.

Az Új Képtárat 1846–53 között építtette meg I. Lajos, mint a kortársi festészet elsősorban német mestereinek gyűjteményét. Hogy ne legyen ablaktalan tömb, mint a Königsplatzon álló múzeumok, Anton von Voit furcsa stíluskeveredést hozott létre: a 107 m hosszú homlokzaton s kivált az oldalbejáraton a velencei szellős-levegős árkádok elemeit iktatta be a valójában zárt építménybe. S hogy még könnyedebbnek hasson, falaira az első emeleten körbe freskókat festetett Wilhelm von Kaulbachhal, ezek azonban már néhány év múlva hámlani és hullani kezdtek; zömüket a század végére el kellett távolítani. Az előcsarnokban a Siegestor (l. 148. old.) oroszlánok vontatta diadalkocsijának és Viktoriává átminősített Bavariájának másolata állt: a földszintre hozták át V. Albrecht Antiquariumának görög, római és egyiptomi kincseit a királyi Rezidenciából s itt kapott helyet I. Lajos egyiptomi gyűj-

teménye is (amely a Rezidencia épületében látható; l. 93. old.). A további termekben a XIX. és később a XX. század német művészetének több mint ezer alkotását állították ki, ezek java most a Haus der Kunst (l. 133. old.) nyugati szárnyában, a Neue Pinakothek nevű gyűjteményben tekinthető meg.

A háború által letarolt telken egyelőre még meg nem határozott időben új, modern múzeumépületet fognak emelni. Hosszú vita tárgya volt az a kérdés, ezen a helyen épüljün-e meg az Új Képtár, sok érv szólt amellett, hogy inkább a Rezidencia északkeleti szögletében, a háború alatt elpusztult Armeemuseum (l. 97. old.) helyén, a Haus der Kunst szomszédságában. Végül azok álláspontja győzött, akik eredeti helyén kívánják viszontlátni a Neue Pinakothekot, de nem eredeti formájában. A városi szenátus pályázatot írt ki az új múzeumépület megtervezésére.

A Theresienstrasséval párhuzamos az *Alte Pinakothek* (Régi Képtár) főhomlokzata. Az épület 1826–36 között Leo von Klenze tervei alapján készült, olasz-reneszánsz modorban. A képtár a világ egyik legjelentősebb gyűjteménye, áttekintést és összképet ad a XIII.–XVIII. századi európai festészetről. Az épület eredeti rendeltetése a Wittelsbach-család gyűjteményének méltó elhelyezése volt; 1920 óta a képtár a bajor állam tulajdona.

Az Alte Pinakothek I. Lajos királytól kapta nevét, s az ő sürgető akarata hozta létre. Története azonban sokkal régebbre nyúlik vissza. A bajor hercegi műgyűjtés kezdeteként a művészettörténészek közelítő pontossággal az 1530-as évet szokták megjelölni; ekkor bízott meg IV. Vilmos több neves művészt, köztük Albrecht Altdorfert, Hans Burgkmairt és másokat, hogy fessék meg nyári palotája számára az ókor és a bibliai kor nagy férfiainak és asszonyainak dicső tetteit, Barthel Behamnál pedig megrendelte a Wittelsbach–család történetének festői feldolgozását. Ekkor készült – többek között – az Alte Pinakothek egyik büszkesége, Altdorfer „Nagy Sándor győzelme Dárius perzsa király fölött az issusi csatában" című hatalmas táblaképe. A festmények zöme ma is megvan, habár a háborúk a képtár állományát is megtizedelték: a IV. Vilmos által rendelt sorozatból hármat elvittek a svéd megszállók, jóval többet a franciák (az előbb

említett „Nagy Sándor győzelme" például Napóleon fürdőszobáját ékesítette és csak 1815 után került vissza stb.).

Az első múzeumot 1563–76 között V. Albrecht herceg építtette Münchenben, hogy gyűjteményét elhelyezhesse. Ez a mai Münze (Pénzverde) épülete volt (l. 86. old.). Ebben a gyűjteményben természetesen még nem tudományos szempontok szerint rendszerezték a műtárgyakat: nagy műalkotások közvetlen szomszédságában például trofeális agancsokban, madzag segítségével mozgatható szemű „portrékban" gyönyörködhettek, sőt, spirituszba eltett torzszülötteken ámuldozhattak a herceg vendégei. V. Albrecht megrendelések útján is gazdagította gyűjteményét: azok a hársfából faragott makettek, amelyeket a bajor hercegi városokról, méretarányosan, 1568–74 között ő csináltatott Jakob Sandtner faesztergályos-mesterrel, ma is kivívják csodálatunkat a Bajor Nemzeti Múzeumban (l. 129. old.).

A műgyűjtés folyamata 1583-ban rövid időre megszakadt, mert ekkor a parlagi és pallérozatlan bajor rendek arra kötelezték V. Vilmost, hogy hagyjon fel „a furcsa és haszontalan holmik romlásba sodró" vásárlásával.

A voltaképpeni tudatos műgyűjtés I. Miksa herceg uralkodása alatt kezdődik. Mindenekelőtt vallási tárgyú képeket gyűjtött (ő vette meg 1613-ban a nürnbergi Katalin-templomból Dürer híres Paumgartner-oltárát, 1614-ben a majna-frankfurti dominikánus templomból Dürer „Heller-oltár"-át, 1627-ben pedig Nürnberg város tanácsának dísztermében Dürer „Négy apostol"-át). A vadászati tárgyú festmények is vonzották s 1618-ban megvásárolta Rubens négy művét, köztük a ma is Münchenben látható „Oroszlánvadászat"-ot. I. Miksa kezdeményezte a Wittelsbach-gyűjtemények leltározását is, s az 1598-ban Johann Baptist Fickler jogtudós által készített „Inventarium" ritka becsű kultúrtörténeti dokumentum.

II. Miksa Emanuel barokkos gyűjtőszenvedélyének köszönhető, hogy az Alte Pinakothek a világ egyik legszebb Rubens-gyűjteményével dicsekedhet. Ifjabb éveiben 12 Rubens-képet

vásárolt, később pedig megszerezte a művész hagyatékából Rubens eladásra nem szánt festményeit. De más festőktől is nagyobb tételben vásárolt: van Dycknek például 13 alkotását vette meg egyszerre. Mesés összegeket fizetett, igaz: egy részükkel adós maradt, s a festők örökösei még száz évvel később is kérvényekkel ostromolták a bajor választófejedelmeket...

Miként a történelmi áttekintésben már említettük, III. Miksa Józseffel kihal a Wittelsbach-család bajor ága, és a pfalzi kerül a trónra. Károly Theodor pfalzi választófejedelem némi habozás után egyesíti a család gyűjteményeit és Münchenbe telepíti át düsseldorfi és mannheimi képtára kincseit. A Hofgartenben, a Rezidencia kertjében, 1780-ban Karl Albert von Lespilliez-vel új képtárat építtetett, s az ott kiállított műalkotásokat a rajongók és a művészek ingyen megtekinthették. Ez idő tájt vált általánossá, hogy a művésznövendékek a Hofgartenben állították fel vásznaikat vagy az új galériában másolgattak.

Az egyházi javak kisajátítása ugyancsak felduzzasztotta a képtárak és a kincstárak állományát. A bajor és ekkoriban még Bajorországhoz tartozó tiroli templomok, kolostorok, püspöki paloták stb. kincsei a királyok tulajdonába kerülnek át. Olyan remekművek, mint Holbein oltárképei a kaisheimi ciszterci rendházból, Tiepolótól „A három királyok imádása" a schwarzachi Benedek-rendi kolostortemplomból, Grünewaldtól a „Szent Erazmus és Mauritius" az aschaffenburgi templomból stb. ez úton kötöttek ki végül az Alte Pinakothekben. A király azonban nem éri be az ily módon szerzett mintegy 1500 festménnyel, hanem buzgón vásárol is: ő vette meg például Dürer „Önarckép"-ét, Cranach „Ádám és Évá"-ját és egy sor más remekművet.

I. Miksa uralkodása alatt a Hofgarten-galéria már szűknek bizonyul. Utóda, az 1825-ben trónra lépő I. Lajos még trónörökös korában kezdte biztos érzékkel gyarapítani a Wittelsbach-gyűjteményt. Trónralépése előtt tíz évvel, olaszországi útján már Botticelli-képet vásárol (a Münchenben ma is látható

„Krisztus elsiratását"-t), trónralépése után pedig egész gyűjteményeket vesz meg, képügynökök útján hajtatja fel és köti le fél Európában a kiemelkedő műveket. Akad az Alte Pinakothekben nem egy olyan kép, amelyre a király éveken át alkudott: ilyen például „A Tempi-család Madonnája" című Raffael-festmény, amelyet csak húszévi huzavona után tudott megvenni a firenzei Tempi-családtól.

I. Miksa 1822-ben megbízta Leo von Klenze udvari építészt egy új múzeum megtervezésével. 1826-ban a város egyelőre még beépítetlen, északnyugati vidékén, a szabad mezőn, lerakják a későbbi Alte Pinakothek alapkövét.

S alig tíz évvel később az Alte Pinakothekkel szomszédos telken újabb múzeum alapkövét rakják le, miként I. Lajos király mondta: „az ebből és az eljövendő századokból származó festmények számára". Ez volt hát az Új Képtár, a Neue Pinakothek. August von Voit építette, külső freskódíszét a kor divatos festője Wilhelm von Kaulbach tervezte. Ünnepélyes megnyitóját 1853-ban rendezték meg. Feltűnően nagyméretű termei eleve azzal a rendeltetéssel épültek, hogy elférjenek bennük az e korszakban különösen Münchenben dívó túldimenzionált történelmi festészet, a görögös motívumkincsre viszonyuló klasszicista–romantikus irányzat alkotásai. Itt voltak Karl von Piloty „Thusnelda, Germanicus diadalmenetében", továbbá „Seni, Wallenstein holtteste előtt" című munkái, Franz Adam „A 13. bajor gyalogezred 1870. október 11-én elfoglalja az orleansi vasúti hidat", Peter von Hess „Ottó király megérkezése Naupliába", valamint „Ottó király bevonulása Athénbe" című alkotásai, amelyekről már címük is sokat elárul. Ezen az ihlettelen, irodalmias, akadémikus összképen valamelyest módosítottak a későbbi vásárlások, Arnold Böcklin, Anselm Feuerbach, Max Liebermann, Adolf von Menzel, Max Slevogt maradandóbb alkotásainak besorolása. A magyar olvasót érdekelheti, hogy Munkácsynak a Haus der Kunst (l. 134. old.) falán már látott festménye, „A látogatók" (az egykori katalógusban mindenesetre Michael Lieb

név alatt . . .), továbbá Markó Károly „Táj, az Egyiptomba való meneküléssel" című alkotása ugyancsak ki volt állítva a Neue Pinakothekben.

Az Új Képtár a nagyarányú vásárlások következtében hamarosan ismét szűknek bizonyult. Az első világháború után kiválik belőle a Neue Staatsgalerie (Új Állami Galéria; l. 164. old.), s beköltözik a Königsplatzon az 1838–45 között Georg Friedrich Ziebland tervei alapján épült Kunstausstellungsgebäude helyiségeibe. Az addig – miként a neve is mutatja – művészeti kiállítások céljára fenntartott épület a századforduló táján már „konkurrens" galériává kezdett átalakulni, s az Új Képtár nagyrészt divatjamúlt patétikus történelmi vásznait ellensúlyozandó, az új művészeti irány, a szecesszió alkotásait állította ki (Lovis Corinth, Fritz von Uhde és mások munkáit).

Jóllehet az Alte Pinakothek a mai látogató szemében építészeti szempontból nem látszik különösebben kiemelkedőnek, a maga korában a leggondosabban megkomponált, legkorszerűbb múzeumépületek egyike volt. Az Alte Pinakothek építésével kapcsolatos felterjesztésében Georg von Dillis, a királyi galériák igazgatója, azt javasolta I. Miksának, hogy előre meg kellene határozni a festmények helyét, ki kellene számíttatni a kupolamegvilágítású termek és az egyenletes északi fénytől megvilágított kabinetek helyzetét, „a műélvezet folytonossága" érdekében a téli hónapokban egyenletes hőmérsékletet kellene teremteni, továbbá az épületet tűzveszély ellen minden módon biztosítani kell. Leo von Klenze pedig, az építész, természetszerűleg olasz minták alapján indult el, miként maga is feljegyezte: „Azok a szobák és termek, amelyek a firenzei Pitti-palotában őrzik a párját ritkító festménygyűjteményt, nagyság és pompa tekintetében iránymutatónak látszottak". Később a müncheni Régi Képtár szolgált számos európai múzeumépületnek mintául, s az építészettörténet Klenze legérettebb alkotásaként emlegeti.

A második világháború alatt az Alte Pinakothek teljesen kiégett, oldalszárnyai leomlottak. Ernst Buchner, a fasiszták által

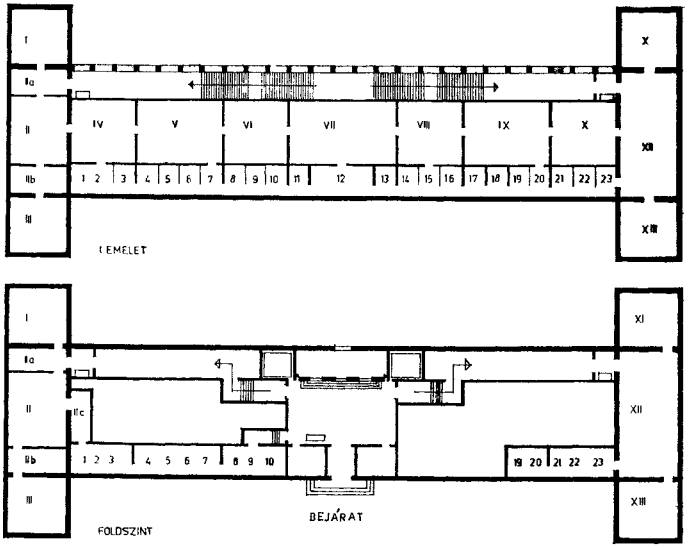

Az Alte Pinakothek két szintjének alaprajza

Az emeleten: I–III. terem: régi német festészet, IV–VI. terem: régi németalföldi festészet, VII. terem: Rubens-terem, VIII. terem: Van Dyck-terem, IX–X. terem: olasz festészet a 17–18. századból, XI. terem: spanyol festészet, XII. terem: velencei iskola, XIII. terem: francia festészet,

1–11. kabinet: németalföldi festészet, 12–14. kabinet: Rubens kisebb munkái, 15. kabinet: spanyol festészet, 16–17. kabinet: francia festészet, 18–23. kabinet: korai olasz festészet.

A földszint nyugati szárnyában: régi német festészet, keleti szárnyában: német és németalföldi festészet a 17–19. századból.

kinevezett igazgató, megbízói tiltakozása ellenére, 1939. szeptember 2-án, a háború kitörésének másnapján becsukatta a képtárat és haladéktalanul megkezdte a képek elcsomagolását, biztonságosabb helyre való szállítását. A háború után pedig az újjáépítés érdekében hadakozott, amikor sokan a rom teljes lebontását javasolták s néhány más gyűjtemény (például az ókori művészeti gyűjtemény; l. 165. old.) elkülönítésével még bővítenie is sikerült a kiállítási teret. Külsőleg az épület a mai napig sem nyerte vissza eredeti formáját. A belső átrendezés fontos eleme az új lépcsősor, amelynek számos bírálója akadt ugyan, de a régi díszlépcső helyreállítása, amely az épület más helyén volt, igen költséges lett volna s nagyobb területet is vett volna igénybe. Az újjáépítéshez szükséges anyagi eszközöket részben abból a bevételből fedezték, amit a hontalan gyűjtemény amerikai, angliai stb. vándorkiállítása hozott. 1957-ben a felső szint, 1961-ben a földszint keleti szárnya, 1964-ben a nyugati szárny nyílhatott meg.

A múzeum kincseit lehetetlenség felsorolni. A földszint keleti szárnyának első termeiben a XVI. és XVII. század mestermunkáit láthatjuk (köztük *Breughel* „Eldorádó"-ját, *Cranach* „Vénusz és Ámor"-át), a főhomlokzat kisebb kabinettjeiben ismét németalföldi és német művészek alkotásait (köztük a „virág"-*Breughel* egyik virágcsokrát, *Holbein* oltárképét). A nyugati szárny és a bejárat földszintjén még régebbi, a XV. századból származó német oltárképeket állítottak ki (köztük az 1420-ból fennmaradt „Veronika-kendő"-t). Az emelet nyugati szárnyában *Altdorfer* híres csataképe („Nagy Sándor győzelme Dárius perzsa király fölött"), *Dürer* hét remeke (köztük „Önarckép"-e és „Négy apostol"-a), Mathis *Grünewald*, Lucas *Cranach* és Hans *Baldung* csodálatra méltó művei után *Rembrandt* 14 remekművében, köztük fiatalkori önarcképében és „A szent család"-jában gyönyörködhetünk. *Rubenstől* ugyancsak 14 festmény van a Képtár birtokában, köztük „Az amazonok csatája" és „Helene Fourment, menyasszonyi ruhában". Igen szép az olasz gyűjtemény, megcsodálhatjuk itt *Leonardo da Vinci* „Mária a gyermekkel" című vásznát, *Botticellitől* a „Krisztus siratása"-t. Három *Raffael* (köztük „A Tempi-család Madonnája"), hat *Tizian* (köztük „V. Károly császár arcképe" és „Krisztus töviskoszorú-

zása"), hat *Tintoretto* (köztük „Párma bevétele") köti le figyelmünket a következő termekben, s most jön a spanyol festészet, *Greco*, *Velazquez*, *Goya*, *Murillo* több alkotásával. A kisebb kabinettek régi olasz és németalföldi remekművekkel ékesek, *Giotto* „Utolsó vacsorá"-jával fejeződik be a sor.

A múzeum új szerzeményei közül említsük meg az 1966-ban vásárolt *Goya*-festményt („Chinchón grófnő"), François *Boucher* tájképét, továbbá az 1969-ben megvásárolt *Frans Hals*-remeket, Willem von Heythuysenről festett életnagyságú képét (szakértők szerint ez az új szerzemény a legjelentősebbek egyike I. Lajos vásárlásai óta!).

Az Alte Pinakothek mindennap reggel 9-től délután fél 5-ig tart nyitva (kedden és csütörtökön este 8 és 10 között is!). A belépti díj egy márka, vasárnap a belépés díjtalan.

Az Alte Pinakothekből kijövet, jobbra fordulunk a Theresienstrasse-n, s ismét jobbra (déli irányban) a Barer Strasse-n. Már messziről látjuk az Obelisk felfelé keskenyedő fekete prizmáját – két sarkot kell mennünk a kör alakú térig, a Karolinenplatzig, amelynek közepén áll.

A 29 m magas *Obelisk* I. Lajos utasítására készült 1833-ban, Leo von Klenze rajza nyomán. Talapzatán az „Ők is a haza felszabadításáért haltak meg" felirat annak a propagandakampánynak egyik önmagáért beszélő megnyilvánulása, amelyet I. Lajos király folytatott, hogy elködösítse apja és Napóleon néhai együttműködését. Az apát, Miksa József választófejedelmet 1806-ban a Bajorországot megszálló Napóleon tette királlyá, amiért jól megfontolt passzivítást tanúsított a hatalma csúcsán levő francia császár irányában. Amikor azután Napóleonnak hanyatlani kezdett a csillaga, I. Miksa József király óvatosan keresni kezdte Napóleon ellenfeleinek szövetségét – ügyes hintapolitikájának köszönhetően Napóleon bukása után is megtarthatta koronáját... Az a 30 000 bajor parasztkatona, akinek emlékét az Obeliszk őrzi, nem a Napóleon elleni csatákban esett el (azaz nem „a haza felszabadításáért haltak meg"...), hanem Napóleon oldalán, a bajor király által kiszolgáltatva, a Grande Armée-be besorozva, a francia császár Oroszország elleni hadjáratában! Azt a népfelkelést viszont, amely valóban Napóleon uralma ellen s a haza

felszabadítására tört ki 1809-ben Tirolban, a legendás Andreas Hofer vezetése alatt, a bajor király csapatai verték le . . .

A Karolinenplatz egyébként a párizsi Étoile-ra emlékeztet, s ha nem is vonz sugárnyalábok módjára annyi utcát a középpontja felé, mint francia példája, mégis igen szép látványban lesz részünk, ha északnyugati sarkán megállva, végigpillantunk a Brienner Strasse – Max-Joseph-Strasse – Barer Strasse legyezőalakban elénk terülő háromszögén (a Max-Joseph-Strassén egyenest a Frauenkirchére látunk).

A Brienner Strasse-n megyünk vissza a Belváros felé. Ezt az ugyancsak I. Lajos király uralkodása alatt kiépített utcát még a háború előtt is régi nemesi paloták sora díszítette. Most inkább elegáns üzletutca jellege van. A Karolinenplatz közelében, Brienner Strasse 51. sz. alatt látható *Almeida-Palais* (Almeida-palota) klasszicista épületét 1823–24 között a francia Jean Baptiste Métivier tervezte. A háromszintes ház, figyelemre méltó erkélymegoldásával, hangulatában már a közeli Odeonsplatz (l. 143. old.) Klenze által épített palotasorához illeszkedik. A ház a háború alatt teljesen kiégett; 1952–53 között, az eredetihez híven építették újjá.

A Karolinenplatz és a Brienner Strasse között északnak vivő keresztutca a Türkenstrasse. Ez már Schwabing nyugati felébe vezet, maga is számos *éjjeli mulatóval, kis mozival* stb. dicsekedhetik s külön nevezetessége a *„Zum alten Simpl"* (A vén Simplizissimus-hoz, vagyis egy néhai borozóhoz) címzett mulató a Türkenstrasse 57. sz. alatt. A ház falán *emléktábla* hirdeti, hogy „Az 1903-as évben itt nyitotta meg Kathi Kobus a Simplizissimus nevű művészlokált".

Mivel az emléktáblán megörökített tulajdonosnő hajlandó volt hitelezni, sőt vendégei adósságát el is engedte, ha azok rögtönzött műsorokat, felolvasásokat tartottak a borozóban, vagy fali tapétának átengedték rajzaikat–festményeiket, ennélfogva igen sokan jártak ide, köztük a híres „Simplizissimus" című folyóirat szerkesztői is. A lap és a kocsma neve azt jelenti, hogy a „A legegyügyűbb". Viszont "megjelenésekor, – 1896 áprilisában, a Simplizissimus volt a legmeghökkentőbb, s mű-

vészi szempontból, minden agresszivitása ellenére, a legmagasabb színvonalú folyóirat egész Németországban" – írta róla egyik szerkesztője, a budapesti születésű, németül író Arthur Hollitscher. A lapnak olyan munkatársai voltak, mint Heinrich és Thomas Mann, Frank Wedekind, Roda-Roda és mások; olyan rajzolói, mint Th. Th. Heine és Olaf Gulbransson. Számos jelentős írónak és költőnek a „Simpl"-ben jelentek meg az első írásai, így a tragikus sorsú, magyar származású drámaírónak, Ödön von Horváthnak is. A régi híres borozóhoz címzett mai lokál belső falain a „Simplizissimus" régi számai láthatók.

Nem megyünk végig Schwabing nyugati felén, csupán megemlítjük, hogy a Karolinenplatzról villamos visz a Barer Strassén északnak, elvisz az utóbbi időben divatossá lett Elisabethplatz-ra (rövid idő alatt ismertté vált itt a *Blow up* nevű *mulató)*, továbbá a Kurtfürstenplatzra és az ide torkolló Hohenzollernstrasse-ra (itt, sok más mellett, a 74. sz. alatt jónevű politikai kabarét találunk, neve lefordíthatatlan szójáték: *Das Münchner Rationaltheater*, vagyis a színház együttese racionálisan kívánja szemügyre venni és értelmezni a nemzeti ügyeket). A Kurfürstenplatz-Hohenzollernstrasse után következő mellékutca, a Kaiserstrasse 46. sz. lakóházának falán emléktábla hirdeti, hogy „ebben a házban élt 1900 szeptemberétől 1901 áprilisáig Vlagyimir Iljics Uljanov *Lenin*, a szovjet állam megalapítója".

Lenin több helyen és több néven élt 1900–02 között a müncheni illegalitásban (Arcisstrasse 58. sz. alatt az Elisabethplatz közelében, Massmannstrasse 1. sz. alatt, a Stiglmaierplatztól északra), hol mint Jordánov bulgáriai diák, hol Meyer néven bejelentve... A „Lenin" nevet egyébként itt vette fel, Plehanovnak 1901 elején innen írt egyik levelében említi először és 1901 decemberében már ezen a néven írta alá egyik cikkét a „Zarja" (Hajnal) című folyóiratban. Münchenben írta „Mi a teendő?" című híres könyvét. Krupszkájával 1902 áprilisában ment tovább Londonba.

Schwabing hatása a Brienner Strasse-ra is átsugárzik: az utca két oldalán, egymással rézsút szemben két színházat is látunk. Az északi oldalon, az 50. sz. alatt, a *Theater an der Brienner Strasse* (Színház a Brienner Strassén) igénytelen név

alatt igényes együttes játszik prózai színművek mellett operákat is, a Brienner Strasse 12. sz. alatti pinceszínházban pedig *Die Zwiebel* (A hagyma) néven politikai kabaré működik.

A minden év nyarán megrendezett „*Schwabinger Woche*" (Schwabingi hét) vidám hullámverése idáig terjed. Ennek a hétnek sűrű műsorába belefér minden művészeti ág: hangversenyek, kiállítások, új filmek premierjei, éjjeli színielőadások, irodalmi estek, artista-produkciók, happeningek – minden, ami érdekes, látványos, mulatságos. A schwabingi hét műsorát az „Offizielles Monatsprogramm" (Hivatalos Havi Műsor) című füzet, a napilapok és az utcai plakátok tudatják.

A Brienner Strassén az Óváros körül épített körút, az Altstädter Ring legrégebbi szakaszához, az Oskar-von-Miller-Ring-hez érünk. Déli vége a Platz der Opfer des Nationalsozialismus (A Nemzeti Szocializmus Áldozatainak tere l. 75. old.), északi vége a Ludwigstrasse felé mutat. Innen már hazatalálunk.

8. RÖVID SÉTA AZ ISAR JOBB PARTJÁN

Az Isar jobb partja nem bővelkedik annyi látnivalóban, mint a történelmi és művészeti emlékekben oly gazdag bal part. Hátrányos helyzetén a szerencsétlen II. Lajos király akart – a maga módján – változtatni: úgy tervezte, hogy az akkor már megépült Maximilianstrasséval párhuzamosan, a Hofgartenstrassét meghosszabbítva, újabb sugárutat építtet önnön dicsőségére; ez az út, újabb híd közvetítésével, áthaladna az Isaron, s a Maximilianeumtól északra a fákkal és bokrokkal szegélyezett partszakasz közepén új, monumentális operaházat szeretett volna látni, ahol kizárólag Wagner-operákat adtak volna elő... 1867-ben el is készíttette a terveket a drezdai opera híres építészével, Gottfried Semperrel, de a várható költségek hallatán miniszterei valósággal fellázadtak. Fejlesztési terveiből utóda, a régensherceg, valósította meg később, a tervezettnél északabbra, az új sugárút

építését (Prinzregentenstrasse; l. 125. old.). A jobb part környékének lakói továbbra is keserűen „lepravidék"-nek nevezték ezt a tájat, és szavuknak történelmi fedezete van: 1253-tól egészen 1861-ig itt állt a „Leprosenhaus", a leprakórház... S tőle délkeletre volt a „Kreis–Irrenanstalt", vagyis a körzeti bolondokháza...

Sétánk a már többször érintett Ludwigsbrückén (Lajos-híd, l. 66. old.) át vezet egy árnyas partszakaszra. A neve: Gasteig (régi német szó, keskeny utat jelent), a Ludwigsbrücke jobb parti hídfőjénél kezdődik a *Müller-féle népfürdő* (l. 116. old.) alatt. Ide torkollik e városrészek főutcája, a Rosenheimer Strasse, amely a jobb parton délkeleti irányban haladva, két kerület, Haidhausen és Au között halad el s hamarosan egy harmadik kerület, Ramersdorf főutcája lesz.

Az Isar e partján az egyes látnivaló között a távolságok meglehetősen nagyok, a látnivalók szétszórtak. Az *Au* (vagyis a „liget") nevű kerület évi három zsibvásáráról nevezetes (l. 225. old.). Ramersdorfba – a 21-es villamos végállomásáig – egy XV. századból fennmaradt kis *barokk templom* kedvéért érdemes esetleg kimenni. A tőle északra huzódó kerület, Berg am Laim, legfőbb vonzereje ugyancsak egy templom, a Johann Michael Fischer építette „bajor rokokó" *Szent Mihály-templom* (az 1-es villamos végállomásánál). S innen tovább északnak Bogenhausen egy másik, Fischer építette templomról, a *Szent György*-templomról nevezetes (a 20-as villamossal menjünk el a Tivoli nevű megállóig). Bogenhausenben épült meg a város egyik szép új lakótelepe, a *Parksiedlung* („parktelepülés").

Sétánk nem visz ilyen messzire, mi csupán egy kis „budai" levegőt szívni megyünk át a müncheni jobb partra. A hídfőnél kezdődő, Am Gasteig nevű kis utcán elhaladunk a régi Népfürdő mellett. Jobb kéz felől, a Kellerstrasse és a Rosenheimerstrasse között 1969-ben új építkezés kezdődött: hosszas vita után itt épül meg a *Münchner Kulturzentrum* (Müncheni Kulturközpont).

Hatalmas, kétezer személyt befogadó *hangversenyterem*, a Bajor Állami Könyvtárat tehermentesítő *két tudományos könyvtár*, irodalmi es-

K

107. Müller'sches Volksbad (Müller-féle népfürdő)
186. Maximilianeum (a bajor nemzetgyűlés palotája)
187. Nikolaikirche (Miklós-templom)
188. Loretto-Kapelle (Loretto-kápolna)
189. Az épülő Münchner Kulturzentrum (hangversenyterem stb.)
190. Prinzregententheater (Régensherceg-színház)
191. Prinzregentenstadion (Régensherceg Stadion)
192. Villa Stuck (múzeum)
193. Friedensengel (Béke-angyal)

tek rendezésére alkalmas *kisterem, kísérleti opera-„stúdiószínpad", kávézó* és *étterem* épül itt, továbbá az északi szárnyban a *Volkshochschule* (Népfőiskola) tantermei és szemináriumi helyiségei kapnak helyet.

Az Am Gasteig most beletorkollik a Wiener Strasseba: a fákkal beültetett part mentén két kevéssé ismert kis templom következik: bal kéz felől, a fák között, a gótikus *Nikolaikirche* (Miklós-templom) a leprakórházhoz tartozott és a XVI. században nyerte reneszánsz díszeit; amellette álló *Loretto-Kapelle* (Loretto-kápolna) 1700 táján épült, s madonnájáról nevezetes.

A Wiener Strasse a Wiener Platzban térré szélesedik; érdemes itt néhány lépést tennünk északi irányban, hogy megnézzük az *An der Kreppe* nevű görbe kis *utca* régi *házait*. Szegény emberek építkeztek itt a múlt század elején, mezőgazdaságilag hasznosíthatatlan, gyakran adómentes telkeken.

Az An der Kreppén már a Maximilianeum hátában vagyunk; bármelyik kis mellékutcán eljutunk most a Max-Planck-Strasséra, amely gyűrűalakban fogja körül a bajor parlament épületét.

A *Maximilianeum* II. Miksa király kívánságára épült 1857–74 között, Friedrich Bürklein és Gottfried Semper tervei alapján. A neoreneszánsz stílusú palota hatalmas tömbjét az árkádos kialakítás áttetszővé, szinte lebegő hatásúvá teszi. Az épület belsejét a háború alatt több bombatalálat érte, de 1948-ra teljesen helyreállították.

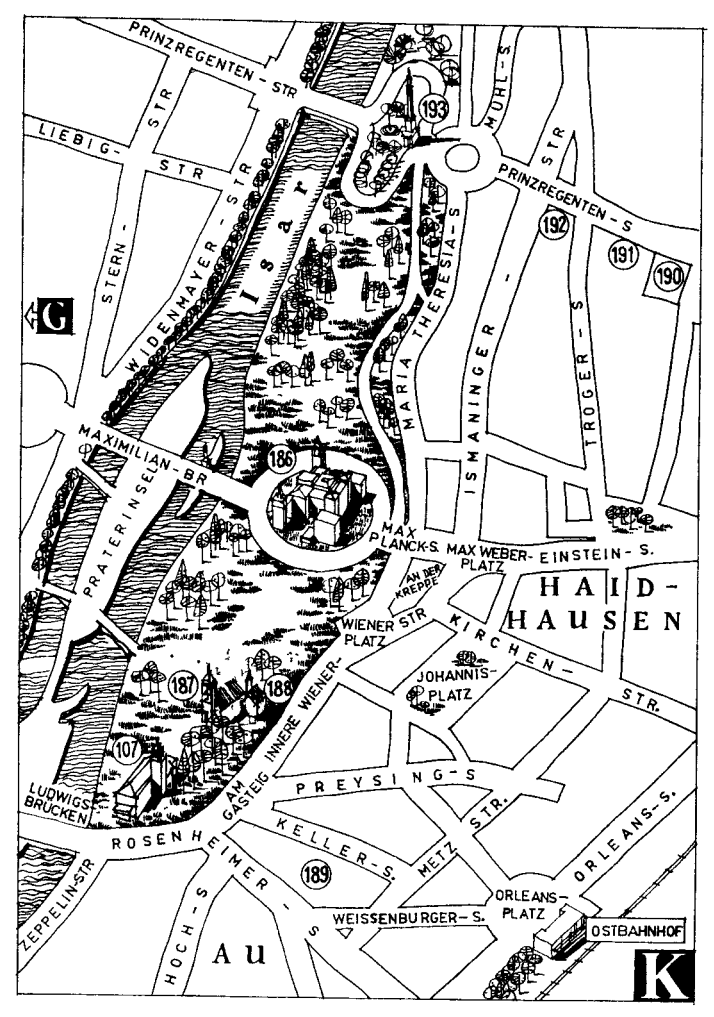
PRINZREGENTEN - STR
LIEBIG - STR
STERN - STR
WIDENMAYER - STR
MÜHL - S
PRINZREGENTEN - STR
PRINZREGENTEN - S
193
192
191
190
Isar
G
MARIA THERESIA - S
ISMANINGER - STR
TROGER - S
MAXIMILIAN - BR
186
PRATERINSEL
MAX PLANCK - S
MAX WEBER - PLATZ
EINSTEIN - S
AN DER KREPPE
HAID - HAUSEN
WIENER STR
WIENER - PLATZ
KIRCHEN - STR
JOHANNIS - PLATZ
187
188
INNERE WIENER - STR
AM GASTEIG
PREYSING - S
LUDWIGS - BRÜCKEN
107
ROSENHEIMER - STR
KELLER - S
METZ - STR
ORLEANS - S
189
ZEPPELIN - STR
HOCH - S
WEISSENBURGER - S
ORLEANS - PLATZ
OSTBAHNHOF
Au
K

A Maximilianeum 1949 óta a bajor nemzetgyűlés háza. A münchenieknek szeretnek dicsekedni azzal, hogy az ő képviselőházuk az egyetlen olyan parlament Nyugat-Németországban, amely – az egyik szárnyépület pincéjében – *úszómedencét* rendezett be magának. Az épületben működik egyébként a voltaképpeni *Maximilianeum* is, azaz a II. Miksa által alapított kollégium, amely Bajorország válogatott, legtehetségesebb egyetemi hallgatóinak ad otthont.

Üljünk fel most a Max-Weber-Platzon a kelet felé haladó *19-es villamosra* és az Einsteinstrasse közvetítésével vitessük el magunkat a Grillparzerstrasse sarkáig. Itt balra fordulunk, s elmegyünk a Grillparzerstrassén a Prinzregentenstrasse kereszteződéséig. Bal kéz felől a sarkon a *Prinzregententheater* (a régenshercegről elnevezett színház) épülete vonja magára figyelmünket. Az 1900–02 között épült színház sokszorosan tagolt homlokzata reneszánsz és szecessziós stíluselemek furcsa ötvözete. Főbejárata előtt, amelyhez karéj alakú kocsifeljáró épült, nem egységes stílusú oszlopokon előreugró terasz; s a voltaképpeni homlokzat, a még kötelezőnek vélt timpanonnal, de már szecessziós ízlésű domborművekkel, inkább csak az utca túlsó oldaláról tanulmányozható. Stílusformák felbomlását, új stílusjegyek keresését szemlélteti ez az épület, amely Max Littmann tervei alapján valósult meg. Nézőtere körszínházszerű, s nem prózai művek, hanem operák előadására szolgált.

Mivel az épület viszonylag sértetlen maradt, 1963-ig a Nemzeti Színházat helyettesítette. Ezután külső–belső tatarozás céljából bezárta kapuit, s még bizonytalan, mikorra készül el, továbbá, hogy milyen programmal nyit. Egyes javaslatok szerint legyen a jövőben az ifjúság színháza, de döntés még nem történt.

Sétáljunk el most a Prinzregentenstrasse-n vissza az Isar-part irányába. Az utca bal oldalán maradva hamarosan (a Knablstrasse nevű keresztutca sarkán) elérjük a *Prinzregentenstadiont* (a régenshercegről elnevezett stadion), amelynek műjegén műkorcsolya-versenyeket, jégkorongbajnokságokat tartanak és jégszínházrevüket is mutatnak be.

Tovább sétálunk, s az Ismaninger Strasse sarkán, Prinzregen-

tenstrasse 60. sz. alatt két múzeumot találunk egy házban: a *Stuck-villában.*

Villa Stuck néven városszerte ismert az 1928-ban elhunyt szecessziós festő és építész, Franz von Stuck magatervezte háza, amely a homlokzat alsó részét árnyékba borító, oszloplábakon előreugró terasszal az imént látott Prinzregententheaterre emlékeztet. A villa 1897–98 között épült, 1913-ban műterem céljára szárnyépületet építettek hozzá; 1923-ban pedig fáklyásmenettel tisztelegtek hívei és barátai a ház előtt, a festő 50. születésnapján. Stuck, aki rajzolóként kezdte a „Fliegende Blätter" című szatirikus lapnál (l. 74. old.), később festőként szerzett nevet és tanára lett a Képzőművészeti Akadémiának. A házban, amelyuek belső berendezését is megtervezte, szecessziós mintájú parkettán lépkedünk, s azt a maga idejében merészen modern bútorzatot látjuk, amellyel Stuck aranyérmet nyert az 1900-as párizsi világkiállításon. A fal allegorikus díszítése is az ő keze nyomát viseli. Stuck egykori dolgozószobájának és felesége „zeneszobájának" falán a művész több festményét láthatjuk.

A ház a háború alatt súlyosan megsérült. 1968 elején nyitották meg, Hans J. Ziersch belső építész kezdeményezésére, mint a szecesszió leendő múzeumának alapját *(Jugendstil-Museum).* Az emeleten a *századforduló új művészetének* szentelt kiállítási termekbe jutunk, ott e sokáig gúnyolt és lekicsinyelt művészeti irány kevéssé ismert úttörőinek időszaki kiállításai kapnak teret.

A szárnyépületben a legújabb kor művészetével foglalkozó, s az elsőnek Amerikában alakult hasonló célkitűzésű intézmények mintájára angol nevű *Modern Art Museum* (Modern Művészeti Múzeum) kiállítása látható.

Ez a múzeum a legújabb művészeti irányzatokat mutatja be, az op–art, a pop-art és a többi hipermodern irányzat alkotásaihoz kívánja hozzászoktatni a müncheni közönséget. Gyűjteménye nemzetközi: a Franciaországban élő magyar Victor Vasarely néhány munkájától az amerikai Roy Lichtenstein néhány rajzán át a technikát a művészettel összekombináló kísérletekig sok érdekes modern műalkotás látható itt.

A múzeum hétfő kivételével minden nap délelőtt 10-től délután 5-ig tart nyitva. A belépti díj 2 márka.

A házban még néhány *magángalériát,* a pincében *luxusvendéglőt* és *kávézót* találunk. A ház előtt a kertben álló bronz *amazon–szobor* Franz von Stuck legjelentősebb szoborműve.

Sétáljunk most tovább az Isar-partja felé, célunk a már messziről látható *Friedensengel* (Béke-angyal). A „boldog béke" idő-

szakát hivatott ez az emlékmű megszemélyesíteni: az 1871-es békekötést követő háborútlan esztendőket. 1895-ben München városi szenátusa pályázatot írt ki a 25 békeév méltó emlékművére; a díjnyertes munka, Max Heilmaier, Heinrich Düll és Georg Pezold terve 1899-re valósult meg.

Nyitott lépcsősor vezet az emlékműhöz, a lépcső oldalában fülkékben elrejtett szökőkutak. A lépcsősor végén kariatidák támasztanak egy szögletes kis csarnokot, ez az emlékmű voltaképpeni talapzata, ezen áll az a több mint 20 méter magas korinthoszi oszlop, amelynek tetején aranyozott békeangyal emeli egyik kezében a békét jelképező olajágat a város fölé, a másik kezében a földgolyót fogja.

Az emlékmű összhatásában szebb, mint részleteiben, mivel a századforduló sok más alkotásához hasonlóan többféle stíluselemet vegyít – lépcsőfeljárója rokokó kastélyok bejáratára emlékeztet, habár azoknál szögletesebb, merevebb; a kis csarnok római mintára készült, szecessziós beütéssel, az oszlop görög...

Visszaérkeztünk az Isar partjára. A Prinzregentenbrücken megyünk vissza a Belvárosba. A *hídat* díszítő négy *szobor* a Bajorországban egyesült négy törzset – a bajort, a frankot, a svábot és a pfalzit jelképezi.

9. A BAVARIA ÉS KÖRNYÉKE

A Bavaria és környéke a századforduló óta a Münchenbe látogató turista egyik „kötelező" sétája. Nem nehéz megjósolni, hogy mihelyt az olimpiai játékok színhelye felépül, a Bavaria és környéke el fogja veszíteni előkelő helyét.

A Theresienwiese (Terézia-mező), amelyen a Bavaria-szobor és a hozzátartozó Ruhmeshalle (Dicsőség csarnoka) áll, egykoron majdnem a Sendlinger Tornál (l. 105. old.) kezdődött. Onnan indulunk mi is: a Sendlinger-Tor-Platzról.

A Nussbaumstrasse vezet délnyugat felé, árnyas

diófák között, az új Matthäuskirche (Máté-templom; l. 105. old.) oldalában. Jobb kéz felől az első mellékutca a Mathildenstrasse. Itt, az 1. sz. alatt található a *Stadtbibliothek* (Városi Könyvtár) müncheni részlege és kéziratgyűjteménye.

A *müncheni gyűjtemény* neve a város latinos nevén Monacensia-Sammlung, amely 62 000 kötetben a Münchenről szóló irodalmat gyűjtötte össze. A *kéziratgyűjtemény* elsősorban müncheni személyiségek kéziratait, leveleit stb. tárja elénk, új szerzeményei például Richard Strauss „Rózsalovag"-jának a művész által még csak ceruzával felvázolt terve, Joseph Haydn „Teremtés"-oratóriumának kézirata és az 1967-ben Münchenben elhunyt neves írónő, Annette Kolb naplói, levelei és kiadatlan kéziratai.

Mindkét gyűjtemény minden hétköznapon reggel 8-kor nyit, hétfőtől csütörtökig fél 5-ig, pénteken fél 4-kor és szombaton déli 12-kor zár. Húsz pfennigért olvasójegyet kell váltanunk.

A továbbiakban a Nussbaumstrassén a klinikák mellett megyünk el – ez az úgynevezett *Medizinerviertel*, vagyis orvosi negyed. Az utca jobb kéz felőli oldalán, a Mathildenstrasse és Schillerstrasse között van a *Chirurgische Universitätsklinik* (Egyetemi Sebészeti Klinika).

Átsétálunk a Beethovenplatz-on és a Beethovenstrasse közepén levő Kaiser-Ludwig-Platzon. Utunk itt kezd érdekesebbé válni, mivel ez a *Lajos császárról* elnevezett tér (a császár 1905-ben felállított *lovasszobra* Ferdinand von Miller műve), az úgynevezett Bavariaring (Bavaria körút) része; ez nagyszabású építkezések színhelye. Építészeti szempontból figyelemre méltó pl. az a három részből állónak látszó, összefüggő szalagház, amelyet a kor igényeinek és a helyi adottságoknak maximálisan megfelelő formában valósított meg 1969-ben Hellmut von Werz és Johann Christoph Ottow. Nem volt szabad háromemeletesnél magasabb házat építeniök a meglehetősen zegzúgos telkekre – ennélfogva a homlokzatot három részre bontották, de elkerekített betonerkélysorokkal jelezték, hogy a házak mégis összetartoznak (a harmadik ház erkélykiképzése teraszosan illeszkedik a hangulatos háttérbe). A beton szürke szí-

L

194. Stadtbibliothek (Városi Könyvtár)
195. Medizinerviertel (klinikai negyed)
196. Lajos császár lovasszobra
197. Szalagházak
198. Paulskirche (Pál-templom)
199. Bavaria-szobor – Ruhmeshalle (Dicsőség csarnoka)
200. Spatenkeller (sörpince)

nét az építkezésben viszonylag ritkán használt kék szín egészíti ki az ablakkereteken. A házak belsejében – mivel irodabérháznak épültek – eltolható falak biztosítják a tetszés szerinti alapterületeket.

Az új házsor mögül a századfordulón – 1892–1906 között – épült neogótikus *Paulskirche* (Pál-templom) tornyait látjuk kiemelkedni; építője, Georg von Hauberisser, két francia katedrális: a chartres-i és a reimsi, továbbá a majna-frankfurti dóm egyes elemeiből komponálta meg ezt a templomot.

A Kaiser-Ludwig-Platz-ról a délnyugatnak tartó Schubertstrassén egyenesen az Esperantoplatzra érünk, onnan pedig nyílegyenesen vezet az út (a Matthias–Pschorr–Strasse) a Terézia-mezőn át a Bavaria-emlékműhöz.

Zárójelben megjegyezzük, hogy a Theresienwiese a javasolt sétaútvonal helyett villamossal észak, illetve dél felől is „bekeríthető". Észak felől a Karlsplatzról (l. 45. old.) a 2-es vagy 9-es villamossal elvitetjük magunkat a Theresienhöhe megállóig, onnan gyalog megyünk tovább déli irányban a Bavariáig. Dél felől viszont a Sendlinger-Tor-Platzról a 6-os, a 8-as vagy a 20-as villamos visz a Poccistrasse kereszteződésében levő megállóig, ott északnyugati irányban a Poccistrassén megyünk fel, a Bavariaringen átvágva a Hans-Fischer-Strassén folytatjuk utunkat a Theresienhöhe déli szakaszának sarkáig s ezen megyünk észak felé a Bavaria-emlékműig. A legszebb és legrövidebb út azonban a fentiekben javasolt gyalogút.

A *Theresienwiese*, amelyet müncheniesen „die Wies'n" (vagyis a mezők) néven emlegetnek, a város legnagyobb szabad tere. Régi krónikák szerint 1448-ban már hosszabb múltra és hagyo-

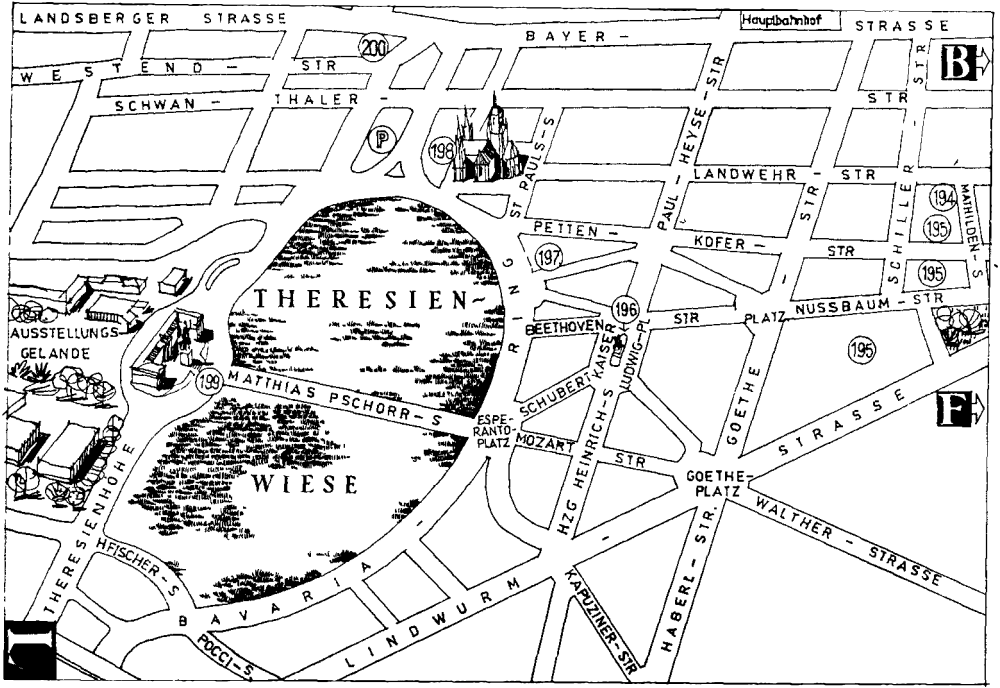
LANDSBERGER STRASSE
Hauptbahnhof
BAYER - STRASSE
WESTEND - STR
SCHWAN - THALER STR
ST PAULS-S
PAUL-HEYSE-STR
LANDWEHR - STR
PETTEN - KOFER - STR
SCHILLER STR
MATHILDEN-S
THERESIEN-WIESE
AUSSTELLUNGS GELANDE
MATTHIAS PSCHORR-S
ESPE-RANTO-PLATZ
SCHUBERT STR
MOZART STR
BEETHOVEN STR
LUDWIG-PL
KAISER STR
HZG HEINRICH-S
PLATZ NUSSBAUM - STR
GOETHE STRASSE
GOETHE-PLATZ
WALTHER - STRASSE
HABERL - STR
KAPUZINER-STR
THERESIENHÖHE
HFISCHER-S
BAVARIA
POCCI-S
LINDWURM
B
F
200
199
198
197
196
195
194

mányokra tekinthetett vissza az itt minden év októberében megrendezett „fő-lóverseny" – ennek a népszórakoztató látványosságnak a harmincéves háború és később a francia megszállás vetett véget.

1810-ben, amikor fia, a későbbi I. Lajos eljegyzése alkalmával I. Miksa József király felújította az októberi ünnepi mulatságok szokását (Oktoberfest; l. 225. old.), ennek főprogrampontja ismét a lóverseny volt. „Ezrek és ezrek zarándokoltak, közelből és távolból, ki a mezőre, amelyet a Sendlingi-hegy lábánál a természet is kőrszínháznak teremtett – olvassuk egy kortársi krónikában. – A magaslatot 50 000 néző szállta meg. A nép örömrivalgása közben jelentek meg ő királyi felségeik, a főméltóságú menyasszonnyal; őfensége nemzeti színekbe volt öltözve..." Néhány évvel később 1817-ben a „politechnikai egyesülés" ipari kiállítással gazdagította az októberi ünnep műsorát, 1820-ban ünnepi lőgyakorlatot tartottak a mezőn a városi lövészek, 1835-ben, I. Lajos ezüstlakodalmán, „nagy és festői" népviseleti felvonulást is rendeztek a környék lakói, s 1900-ban az októberi ünnepen mutatkozott be München lakosságának az első „kinematográf-színház, élő képekkel", vagyis az első mozi... A második világháborút követően 1949-ben rendezték meg első ízben újra, s azóta is megismétlik minden évben, ezt a középkori népmulatságnak Európában talán egyedül Münchenben fennmaradt szokását, szabadtéri ökörsütéssel, a sportlövészegylet bemutatójával, nemzetközi népviseleti felvonulással, sört, virslit, sült halat, grillcsirkét kínáló sátrak tömegével, körhintával, bábjátékkal – az egyetlen hatalmas vurstlivá átalakított mezőn. A népviseleti felvonulók egyébként végigtáncolnak és menetelnek, fúvós zenekarok kíséretében, az egész Belvároson; a menet élén, lóháton, a München történelmében alapító szerepet játszó s a városnak nevet adó Mönch, vagyis szerzetes halad, barátcsuhában, kezében magasra emelt söröskancsó... A menet másik történelmi résztvevője az egykor Münchent ostromló parasztforradalmár, a kocheli kovács bőrkötényes figurája is, kezében fenyegető, szöges buzogánnyal ...

Bavaria monumentális *szobra* a Theresienwiese nyugati peremén Ludwig von Schwanthaler alkotása. Török ágyukból öntötték, és 1850-ben, egy októberi ünnep alkalmával avatták fel Bajorországnak ezt a jelképét. A jól megtermett hölgy, aki jobb kezét egy „bajor" oroszlán sörényén nyugtatja, baljában pedig koszorút emel a magasba, a szobortalapzattal együtt 30 m ma-

A Városi Képtár a volt Lenbach-házban

A Maximilianeum, a bajor parlament épülete

A Prinzregententheater

A Modern Múzeum a volt Stuck-villában

Az 1895-ben felállított „Békeangyal”

A Bavaria-szobor (a „bajor oroszlánnal"), mögötte a Dicsőség csarnoka

Az olimpiai építkezések kirajzolódó körvonalai az Oberwiesenfelden

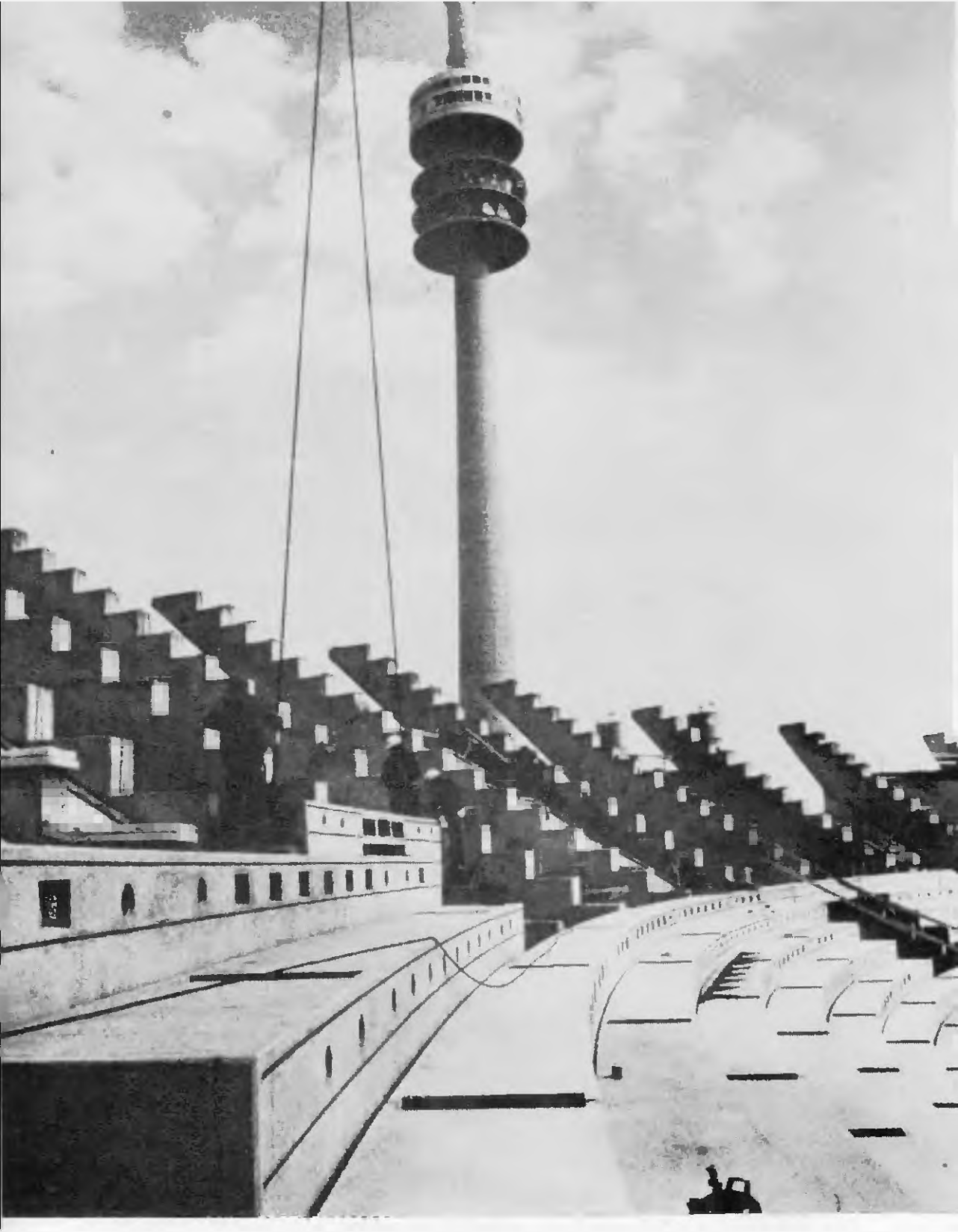

Épül az 1972-es olimpiai játékok 80 000 személyt befogadó stadionja (háttérben az Olimpia-torony)

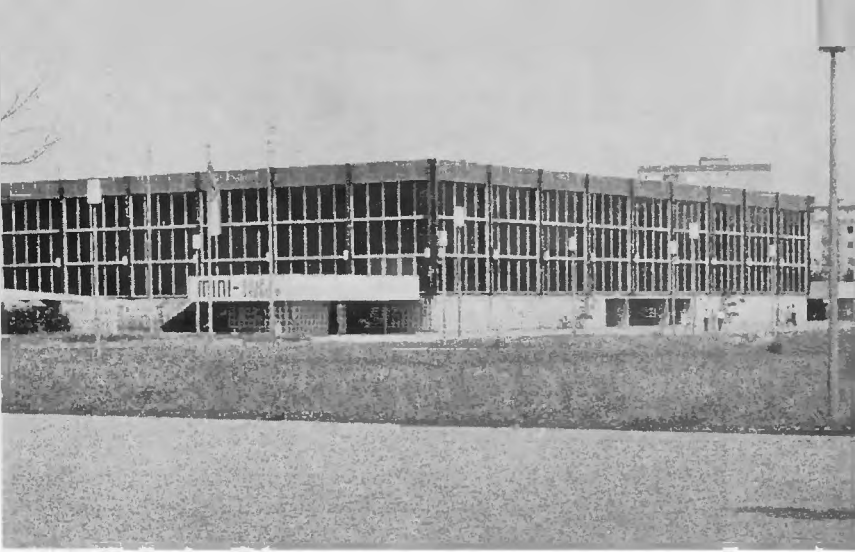

A már felépült Jégsport-stadion

Építési munkálatok az olimpiai mezőn

Nymphenburg: a Pagoda-kastély . . . és az Amália-kastély

gas. A talapzat és a figura belsejében 130 lépcsőfok vezet fel s a szemréseken, valamint a hajtincsek között elrejtett kis csapónyílásokon át kitekinthetünk a városra. A belépti díj 50 pfennig; csak ötösével engedik fel a kíváncsiskodókat. Az októberi ünnep napjaiban éjjel is fel lehet zarándokolni a kolosszális nőalak üres fejébe.

A dór templomok modorában épített *Ruhmeshalle* (Dicsőség csarnoka) három oldalról veszi körül a szobrot. 1843–53 között épült, Leo von Klenze tervei szerint. A csarnokot, amelyben 84 nevezetes személyiség szobra állt, a háború alatt robbanó bombák találták el, újjáépítése 1964-ben kezdődött s 1970-ben fejeződött be. A szobrok közül csupán 56-ot állítottak vissza régi helyére, köztük a mesterdalnok Hans Sachsét, a „fukar" Jakob Fuggerét, Albrecht Dürerét stb.

Az emlékműtől nyugatra húzódik az *Ausstellungspark* (Kiállítási park). München az utóbbi években jelentős vásárvárossá lett. A nemzetközi kézműipari kiállítást és vásárt, az építőipari gépek nemzetközi kiállítását és vásárát, a sportszerek nemzetközi fejlődését bemutató kiállítást és vásárt stb. itt rendezik meg, s vásár idején a Theresienhöhe (vagyis a magaslaton végighúzódó utca) zászlórúdjain a részt vevő nemzetek zászlói lengenek.

Menjünk fel a Theresienhöhén északnak. Az utca oldalában, bal kéz felől, 1969-ben lebontottak két régi sörpincét, a Bavaria–Kellert és a Hackerkellert, hogy helyükön – az olimpiai játékokra való tekintettel – 500 ágyas új *szállodát* építsenek. A két régi, tornácos sörház körüli hangulatos *sörkert* azonban megmarad.

A Theresienhöhét a Schwanthalerstrasse, majd néhány lépéssel tovább északnak, a W e s t e n d s t r a s s e keresztezi. Ennek a sarkán 1970-ben nyílt meg ismét München egyik legrégibb sörpincéjének újjáépített mása: a *Spatenkeller*. A fagerendás mennyezet, az ómüncheni berendezés, a kovácsolt vas oldalfalakkal több részre osztott csarnok („Imbisz-szoba", va-

gyis gyorsbüfé is van benne), biztosítják újabbkori népszerűségét.

A Bayerstrasséra értünk. Bármelyik villamossal percek alatt a Főpályaudvar elé jutunk.

10. AZ OLIMPIAI JÁTÉKOK SZINHELYÉN

Az Oberwiesenfeld (azaz a Felső-mezőség), mihelyt a földalatti megépül, a Belvárosból (a Marienplatzon épülő állomásról) 11 perc alatt megközelíthetővé válik. Jelenleg az Olympiabus nevű különjárat, amely a Főpályaudvar előtt indul reggel 9-től kezdődően minden órában, egyenesen a már felépült Olimpia-toronyhoz, illetve a Jégsport-stadionhoz visz. Ha villamossal akarunk menni, az ugyancsak a Főpályaudvarnál induló 7-sel kell elmennünk a Gartenstrasséig vagy az azt követő Dostlerstrasséig, s onnan nyugati irányban elgyalogolnunk az Oberwiesenfeldre.

Ez a mező katonai gyakorló repülőtér volt; 1938-ban itt szállt le a rossz emlékű müncheni találkozóra érkező Chamberlain és Daladier repülőgépe, hogy aláírják az egyezményt... A „mezőség"-től idegen dombos lankák, amelyeken hamarosan megépül a 80 000 személyes olimpiai csarnok s a többi nagy sportlétesítmény, a városból ide hordott romokból alakultak ki.

Ha villamossal jövünk, elsőnek az *Eissportstadion* (Jégsportstadion) elé érünk. Az 1966–67 között épült *stadion*, lapostetejű, acélvázas, fekete üveglapokkal borított homlokzatával, az olimpiai játékok idején több más sportág játékosait is vendégül látja majd. Tribünjein mintegy 7500 látogató talál helyet. A belépti díj két márka. Az épületben büfé és étterem is van. A csarnok előtti *szabadtéri jégpálya*, amely 1966 telére már elkészült, hamar népszerűvé vált.

Ha autóbusszal érkezünk, a jégsportstadion és az Olimpia-torony között szállunk le.

Az *Olympia-Turm* lábánál *kertvendéglő* létesült, zöld nap-

ernyőivel hangulatos látvány. A 290 m magas tévétorony, amelyet a forgó vendéglő és a körkilátó-teraszok gyűrűsora jellemez, 1965–68 között épült. A torony előcsarnokában válthatjuk meg a felvonójegyet: felnőtteknek 2,50, gyerekeknek egy márka. A két lift, amelyekben 30–30 személy fér el, fél perc alatt röpíti fel a vendégeket (napi 15 000 látogatót) 185 m magasba.

Innen belső lépcsőn megyünk le a 182 m magasan levő *forgóvendéglőbe* (Drehrestaurant). Háromféle forgási sebességre kapcsolható, így 36, 53 vagy 70 perc alatt fordulhat meg a torony tengelye körül. A rendkívüli körkilátást nyújtó étterem 230 ülőhellyel rendelkezik.

Fölötte, ahol a liftből kiszálltunk (s ahová a kis belső lépcsőn visszamegyünk), fedett *kilátóterasz* húzódik, közepén *gyorsbüfével*. Menjünk fel még magasabbra, a *nyitott teraszra* is! Jó idő esetén az Alpokig láthatunk el innen.

Az Olimpia-toronyból áttekinthetjük a földtöltések képében maket szerint kialakítva a leendő olimpiai létesítmények helyét, elrendezési tervét, nagyságát, alakját. A torony tetején állva, a földbe gravirozott eleven modelleken kirajzolódik előttünk annak az építészcsoportnak a vidék adottságaihoz alkalmazkodó, ezeket az adottságokat azonban meg is változtató elképzelése, amely München város olimpiai pályázatát elnyerte. Ez a csoport Günter Behnisch vezetése alatt nagyvonalú és mozgalmas „olimpiai tájat" varázsol erre a városszéli, elhanyagolt mezőre. Azt a csatornát például, amely a törmelékhegy lábánál folyik el, mesterséges tóvá duzzasztják. Megmozgatják a fűmaggal korábban már bevetett törmelékdombokat is, gátvonulatot formálnak belőlük, s e gát mélyedéseiben alakítják ki a főstadiont, a sportcsarnokot és az uszodát.

Ezeknek az építkezéseknek a körvonalai láthatók egyelőre az Olympia-Turm teraszairól. A nyitott teraszhoz vezető lépcsőházban az utóbbi időben az érdeklődők kedvéért kifüggesztették a teljes *olimpiamodell fényképét*, valamint egy *térképet*, amelyen folyamatosan feltüntetik az építkezés előrehaladását.

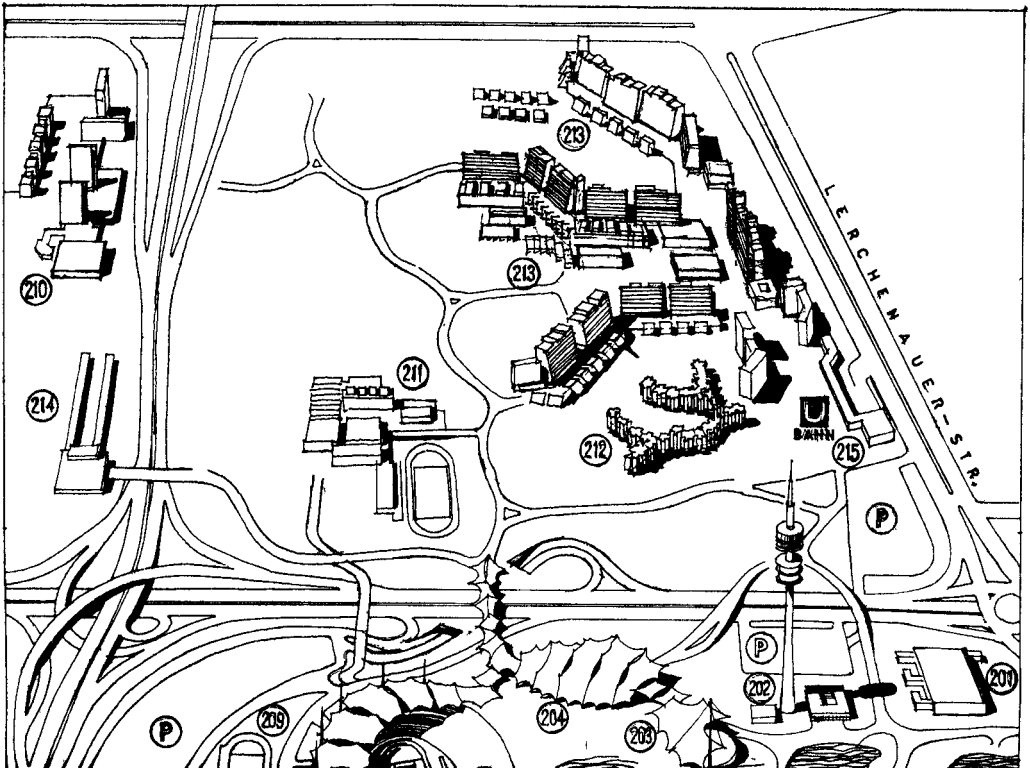
LERCHENAUER-STR.
BAHN
201
202
203
204
209
210
211
212
213
213
214
215
P
P
P

M
Az olimpiai játékok színhelye
(Oberwiesenfeld)

201. Eissportstadion (Jégsportstadion)
202. Olympia-Turm (Olimpia-torony)
203. Olimpiai uszoda
204. Sportcsarnok
205. Szabadtéri színpad
206. Olimpiai stadion
207. Kerékpáros-versenypálya
208. Lóversenypálya
209. Edzőpályák
210. Olimpiai Sajtó-falu
211. Egyetemi Sporttelep
212. Női Olimpiai Falu
213. Férfi Olimpiai Falu
214. Villamos-megálló
215. Földalatti végállomása

Az olimpiai építkezések alapkövét 1969. július 14-én rakták le. Az *Olympiastadion* (Olimpiai stadion) tervezői 80 000 nézővel számolnak. A stadiont, amely az új és szabálytalan partvonalú tavacska peremén épül, óriás ős-csigára emlékeztető sátorlap fedi majd. A 75 000 m^2 tetőzet a világ eddigi legnagyobb összefüggő tetőszerkezete lesz.

Az *Olympia-Schwimmhalle* (Olimpiai uszoda) ugyancsak hasonló kivitelben készül, bordázott sátor-teteje páfránylevelek módjára terül majd a 7000 néző és az öt medence feje fölé. (Az olimpiai játékok befejeztével a medencéket a legkülönbözőbb igényekhez alkalmazzák: hogy az úszni nem tudóktól a versenyúszókig mindenki jól érezhesse itt magát.)

Épül továbbá még egy, több célra szolgáló *sportcsarnok*, 12 000 nézőt befogadó tribünsorral, egy kerékpáros versenypálya (5000 nézőre számítva), az egyik törmelékhegyen a síversenyzők számára *ugrósáncot*, a szánkóversenyzők számára pedig S alakú *ródlipályát* alakítanak ki.

Az *Olimpiai falu* több részre oszlik majd: a női és a férfi falura, továbbá a sajtócentrumra. Az *Olympisches Frauendorf*, a Női Olimpiai Falu, az olimpia után diáknegyed lesz, sőt, három féléven át még az olimpia előtt is itt lakhatnak az egyetemisták; ennek 1971 elejére el kell készülnie. A *Studentenstadtból* lesz ezután az Olimpiai falu, majd az olimpia után ismét diákvárossá alakul vissza. Főépülete építőkocka-szerkezetű 12–20 emeletes lakóház, 801 lakást foglal magába. Előtte egy hosszan elnyúló kétszintes pavilonban a menza, a klubszobák, a könyvtár és az olvasóterem, a társalgó, a söröző, a dzsessz–pince, és a kuglizó stb. kap helyet. Szomszédságában egy sor alacsonyabb, teraszosan kiképzett lakóház helyezkedik el. E telep mögött épül majd fel a központi *egyetemi sporttelep; nagycsarnoka* az olimpia ideje alatt röplabdabajnokságok színtere lesz.

Az *Olympisches Männerdorf*, a Férfi Olimpiai Falu, a játékok után lakóteleppé alakul át. Ez az építkezés csak 1972-re kerül tető alá, előbb ugyanis még néhány kaszárnyát is le kell bontani.

Ennek a lakótelepnek a jellegét öt azonos magasságú (tizenhárom emeletes), de lépcsőzetesen tagolt homlokzatú s a napfény felé forduló ház szabja meg.

Az *Olympia-Pressedorf*, az Olimpiai sajtófalu, két egymással szembe állított huszonkét emeletes toronyházzal tűnik ki a többi közül. Az olimpiai játékok idején ez a lakótelep 4500 újságírónak szolgál majd lakás- és irodaként. A háztömbökben, amelyek körbefutó erkélyekkel és nagy üvegezett falfelületekkel épülnek, minden újságíró külön szobát kap, egy későbbi áruház pedig, a lakótelep középpontjában, sajtóközpontként fog szolgálni, sok dolgozószobával és három étteremmel. Az olimpiai játékok végeztével 1200 müncheni család költözik majd ide.

Nagyjából az Oberwiesenfeld középpontjában épül fel egy 30 m magas köralakú *üvegpavilon*, az olimpiai játékok több más épületéhez hasonlóan csigavonalra emlékeztető belső kiképzéssel. Ez a levegős üvegspirál L. Fritz Gruber kölni építész terve alapján kiállítási helyiségül szolgál majd: itt rendezik meg a sportfénykép-világkiállítást, száz év legjobb sportfotóinak nemzetközi seregszemléjét.

Templom is épül az olimpiai mezőn: a római katolikus és az evangélikus egyház közösen meghirdetett pályázata alapján két templom kerül itt egy fedél alá, egy hosszan elnyúló lapostetejű épületben. A modern és szigorú célszerűséggel megtervezett *ikertemplom* (Bernard Christ és Joseph Karg elgondolása nyomán) épp azáltal tűnik majd ki a sok monumentális épület közül, hogy alacsony: egyemeletes.

A továbbiakban épül még két hatalmas *vendéglő* (mindegyik 5000 ülőhelyes), ezek délelőtt 10-től este 10-ig szünet nélkül üzemelnek. Mindegyikben épül egy-egy ezerszemélyes önkiszolgáló részleg is. Készül továbbá három jellegzetes müncheni *sörkert*, ezek mindegyike 2000 vendég befogadására alkalmas, s esős idő esetén sátorponyvával fedett. Nagyszámú kioszkban árulnak még ezenkívül harapni- és innivalót az utak mentén, és a stadionokból sem hiányoznak majd a büfék és a mozgóárusok.

A földalatti-, autóbusz- és villamosmegállók közelében *információs irodákat* talál majd a látogató, ugyanitt óvodákat is rendeznek be, ahová a hat éven aluli gyerekeket be lehet adni „megőrzésre". Unatkozó és nyűgös gyerekeknek parkkönyvtárak is rendelkezésre állnak majd. Természetesen nem feledkeztek meg benzinkutak felállításáról, parkolóhelyek kialakításáról stb. sem.

Az Oberwiesenfeld északnyugati peremén jön létre az *Olympia-Einkaufszentrum* (olimpiai üzleti negyed): négy áruház, két szupermarket és 38 szaküzlet együttese alakul itt ki (s kapcsolódni fog egy, a 70-es években ezen a vidéken épülő új lakótelephez).

Az olimpiai játékok színterének közelsége s még inkább a földalatti gyorsvasút megépülése következtében egyébként is felkeltődött a figyelem az Oberwiesenfeld korábban kopár vidéke iránt: új lakótelep épül a délkeleti oldalon is, a Winzererstrasse, Ackermannstrasse és Lerchenauer Strasse által bezárt háromszögben, egy pótlólagos olimpiai falu, ahol 500 egyszobás lakás áll majd a München városa által meghívott nemzetközi vendégsereg rendelkezésére, külön üzletsorral, autóparkolókkal stb.

A Lerchenauer Strasse kietlen északi szakaszán, amely mellett a Bayerische Motoren Werke (a közismert BMW-autógyár) ipartelepei húzódnak, 76. sz. alatt megnyílt a *BMW Museum:* itt a gyár régi, immár technika-történeti szempontból érdekes autóinak, motorkerékpárjainak és repülőgépmotorjainak mintapéldányai láthatók. A múzeum hétfőtől péntekig, reggel 8 és délután 4 óra között van nyitva; a belépés ingyenes.

Valamivel távolabb a Lerchenauer Strassén sajátságos új iroda-toronyházat épít a gyár: ez a négy 18 emeletes „kukoricacső" a motorkerékpár hengerdugattyúira emlékeztet, Karl Schwanzer bécsi építész elgondolása szerint.

Az Olimpia-torony közelében, a Lerchenauer Strasse felőli bejáratnál, az autóút szélén látható négyemeletes, vígasztalan betonhenger a második világháború maradványa: légoltalmi bunker volt. Jóllehet a lakógyűléseken és a lapok hasábjain sokan

és szenvedélyesen követelték, hogy az olimpiai játékok megkezdésének idejére bontsák le, a betonbunker marad — mert felrobbantása állítólag többe kerülne, mint annak idején meglehetősen költséges felépítése . . .

Az új kor új emlékműve lesz ellenben az egykori törmelékhegyen felállított *Friedensdenkmal* (a Béke emlékműve), a világhírű mester, Rudolf Belling 6 méter magas nonfiguratív szobra, amelyet bimbóból szárba szökkenő levélnek vagy tépetten is lobogó zászlónak egyaránt vélhetünk.

KÉT KISEBB KIRÁNDULÁS

1. A HELLABRUNNI ÁLLATKERT

Ha villamossal akarunk „kirándulni", a Sendlinger-Tor-Platzról indulunk. A 20-as villamossal elmegyünk a végállomásáig, a Thalkirchner Platzig. Ott ötpercnyi gyalogút vár ránk az Isar hídján át, s már a főbejárat előtt vagyunk.

Ha autóbusszal megyünk, a Viktualienmarktnak (Zöldségpiac; l. 111. old.) a Heiliggeistkirche (Szentlélek-templom; l. 62. old.) felőli részén felszállunk az 52-es autóbuszra, elmegyünk vele a végállomásig: az Allemannenstrasséig. Onnan a Tierparkstrasse egyenest a főbejárathoz visz el.

A *Tierpark Hellabrunn* (Hellabrunni állatkert) ősfákban és kis tavakban gazdag, nagy kiterjedésű egykori mocsárvidéken terül el. Németország legnagyobb állatkertje (3500 állatfajtát mutat be) és egyben egész Európában a legnagyobb szabadtéri állatpark. A földkerekség első „geo-Zoo"-jaként emlegetik, mivel a világon elsőnek itt helyezték el földrészenként elkülönítve az állatokat (nincs általános „madárház", majomház" stb.), s a látogatók ennek következtében áttekinthetik az egyes kontinensek sajátos állatvilágát. Együttesként csupán a különböző népek háziállatait mutatja be az állatkert, továbbá a törpe fajokból teremtettek – kicsik és nagyok örömére – „gyermekállatkertet".

Az az állatkert, amelyet most látunk, München második állatkertje. Az első, amelyet 1911-ben Gabriel von Seidl tervei alapján építettek, az első világháborút követő inflációs években részben kipusztult, részben eladásra került. 1927-ben a neves zoológus Heinz Heck megbízást

kapott az állatkert újrateremtésére. Heck új koncepció alapján látott munkához, állattenyésztő farmot kívánt létrehozni, ahol nem egyesével, illetve párosával, hanem családi kötelékeikben, sőt csapatosan mutatják be az egyes állatfajtákat. Ennek az elvnek az alapján több mint 40 olyan mezőt vagy sziklás tájegységet alakítottak ki, amelyeket széles árkok választanak el a gyalogutaktól, s a járókelő valósággal részese lesz annak a nagyméretű „természetfilmnek", amelynek vásznán zsiráfménesek ügetnek, majomcsordák hintáznak. Az állatok, természetes mozgásukban nem akadályozva, törzsükből ki nem szakítva, a rabság körülményei közötti szokatlan szaporulatot mutatnak fel; a páviánsziklán otthonosan mozgó mintegy 80 pávián mind müncheni születésű, a csimpánzoknak immár a negyedik müncheni nemzedéke látható itt. Tudományos szenzáció erejével hatott 1943-ban az első afrikai elefánt megszületése, „akit" Ádám névre kereszteltek ... és 1969-ben az orángután-ikrek világra jötte: szakértők szerint erre még nem volt példa európai állatkertben. Hellabrunnban sikerült néhány már kiveszőben levő fajtát is továbbtenyészteni, ilyen az európai bölény, amely a 20-as évek óta kipusztultnak számított, a vad banteng, amely már csak gondosan őrzött rezervátumban létezett Jáva szigetén, s a kőszáli kecske, amely az állatkerti tenyésztés nyomán kezd ismét meghonosodni a bajor Alpokban, a jugoszláv hegyekben s újabban Argentinában. Sikerült az a tudományos kísérlet is, hogy szelíd utódaikból „visszatenyésszék" vad elődeiket, így például a szürke vadlovat, a tarpánt.

A második világháború alatt 90 találatot kapott az állatkert, de 1945 május 14-én München legelső intézményeként nyitotta meg kapuit. Újabb részlege az *orrszarvú-ház*, a hatalmas *tigrismező*, az *ázsiai ragadozók telepe* és a *farkas-erdő*. Felhívjuk a figyelmet a világ egyik legszebb és legmodernebb *akváriumára* is.

Az állatkert minden nap reggel 8-tól délután 5-ig tart nyitva. A belépti díj felnőtteknek két márka, gyerekeknek 50 pfennig. Az akváriumba való belépésért külön kell fizetni, felnőtteknek 50, gyerekeknek 20 pfenniget.

2. NYMPHENBURG

A város közepétől kb. 8 kilométerre levő, négy kastélyból és egy kápolnából álló, szép parkkal körülvett egykori királyi birtok a 3-as, 21-es vagy 30-as villamossal közelíthető meg.

Nymphenburgban kezdetben a bajor választófejedelmek és királyok kisebb vadászkastélya állt. Ezt 1663-ban ajándékozta Ferdinand Maria választófejedelem, fiuk – Miksa Emánuel – születése alkalmából feleségének, Henriette Adelaide hercegnőnek.

A kastély homlokzatát 1664-ben a hercegnő átépíttette; megbízását az olasz Agostino Barelli nyerte el, s a kettős külső lépcsősor az ő keze nyomát viseli. Mintegy száz további év alatt vált a Schloss Nymphenburg (Nymphenburgi kastély, vagyis a főépület) olyanná, amilyennek ma látjuk: a főépület homlokzatához kapcsolódó árkádsort jobbról-balról, továbbá az ezekhez csatolt két pavilont 1702 után építették hozzá, Giovanni Antonio Viscardi tervei szerint. Újabb építkezés kezdődött 1716-ban, Joseph Effner udvari főépítész irányítása alatt, és az új kor ízlésének megfelelően ismét átalakították a főhomlokzatot – ekkor kerültek rá az oszlopdíszek és a magas, ívelt ablakok. 1970-ben, a közelgő olimpiai játékok tiszteletére újabb tatarozás kezdődött; ennek keretében a kastély visszanyeri eredeti zöldesszürke falfestését.

Sok átépítésen mentek át az idők folyamán a belső termek. A díszterem, az úgynevezett *Steinerner Saal*, nevével ellentétben nem „Köves terem", hanem a „bajor rokokó" királyi pompát sugárzó csarnoka. Barelli és Effner után az idősb Cuvilliés is alakítgatott rajta, s a különböző korszakokat jelző korinthoszi oszlopok, rokokó virággirlandok, kovácsoltvas erkélyrácsok és a freskók körül hullámzó barokk aranykeretek nem várt egységbe olvadnak ebben a teremben. A *freskókat* – a vadászat után megpihenő Diana, a részeg Bacchus stb. humorban sem szűkölködő képével – Johann Baptist Zimmermann festette 1761-ben.

A „Köves terem" szomszédságában levő kisebb szobák berendezése a XVII. és XVIII. századból maradt fenn; a *Kék szalonban* szfinx-fejekkel díszített empire bútorokat, a *Gobelin-szobában* pedig olyan faliszőnyegeket látunk, amelyeket brüsszeli asszonyok éveken át hímeztek. Miksa Emánuel *„eszterga–kabi-*

netjében" a választófejedelem aranykoronával díszített esztergapadjának maradványát mutatják, egykori *hálószobájában* viszont annak a görög-római istennőnek álcázott kilenc szépasszonynak a képét, akikkel XIV. Lajos francia király udvarában, szomorú száműzetése idején, kötött ismeretséget... A híres *Schönheitengalerie* (Szépasszonyok képtára) *a kisebbik ebédlőben* (Kleiner Speisesaal) látható, itt 36 hölgy – köztük Lola Montez – azonos méretű arcképét csodálhatjuk meg; Josef Stieler, a festő, 1827–50 között dolgozott I. Lajos király megrendelésére ezen a sorozaton...

A kastély északi rondellájában 1761 óta a nevezetes *Nymphenburgi porcelánmanufaktúra* működik. Kis „házi kiállítást" láthatunk itt a részint királyi étkészletei s még inkább kecsesen groteszk figurális alkotásai révén ismert műhely munkáiból.

A kisplasztika e műfaja a barokk időszakában honosodott meg Európában, miután az „aranycsináló" Böttger felfedezte a kaolint. Mindaddig csak a kínai porcelánt ismerték, s a jórészt fejedelmi alapítású manufaktúrákban (Meissenben 1710-ben jött létre német földön az első) kezdetben a kínai kerámiát utánozták. Nymphenburg sajátos stílusának kialakításában igen nagy részük volt azoknak az olasz művészeknek, akik mindig szívesen látott vendégek voltak a bajor választófejedelmek és királyok udvarában.

A kastély körül elterülő *parkot* eredetileg – 1671-ben – olasz módra alakították ki; 1701 és 1730 között két francia mérnök – Carbonet és Girard – tervei szerint franciásították, majd 1803–25 között Friedrich Ludwig Sckell elgondolása alapján angolosították... Ez a park valaha olyan messze esett a várostól, hogy a vadászatra hajtató uraságok hintai előtt félúton váltani kellett a lovakat... A park majd kétszázéves fákkal és sok kicsiny tóval ékes; a kastély főhomlokzata előtt a 20 m magasra is felszökő szökőkutat Johann Baader 1803–17 között épített szivattyúi működtetik mind a mai napig.

A parkban három kisebb kastélyt találunk:

az Amalienburg (Amália vára), Károly Albrecht vá-

N

Nymphenburg

216. Kastély (főépület)
217. Pavilonok és árkádsor
218. Északi Rondella, Porcelánkiállítás
219. Déli Rondella
220. Szökőkút, gejzir, dísztó
221. Amalienburg (Amália vára)
222. Badenburg (Fürdőház)
223. Pagodenburg (Pagoda-kastély)
224. Magdalenenklause (Magdolna-remetelak)
225. Marstallmuseum (Istálló-múzeum)
226. Botanischer Garten (füvészkert)
227. Pálmaház
228. Eisernes Haus (Vas-ház)

lasztófejedelem feleségének, Mária Amália hercegnőnek épült, 1734–39 között, François Cuvilliés tervei szerint. Ez az elragadóan bájos épület, játékosan elrendezett homlokzatával, hullámzó körvonalú alaprajzával, a bajor „udvari rokokó" egyik legmaradandóbb műemléke. A kovácsoltvas mellvéddel körülvett kis kupola magasleskent szolgált vadászatok idején, alatta kör alakú díszterem húzódik, az úgynevezett *Spiegelsaal* (Tükör-terem), körülötte csak néhány kisebb szobát találunk. Az ezüstös, halványkék és sárga belső falakat *Zimmermann stukkói* és *Dietrich* fából faragott *intarziái* díszítik. Figyelmünkre érdemes a hercegnő *konyhája* is, amelyet kék-fehér delfti csempék borítanak;

a Badenburg (Fürdőház), a park árnyas fái között, 1718–21 között épült Miksa Emánuel választófejedelem megrendelésére. Az uszoda és a fürdőmedence falborítása ugyancsak hollandi csempe; az emeleten húzódó galéria kovácsoltvas rácsa mögött egykoron zenészek muzsikáltak a fürdőzők nagyobb örömére (ezeknek a válogatott zenészeknek pedig vaknak kellett lenniök, mert az udvari társaság meztelenül lépett az 1 m 45 cm „mély" vízbe...). Az uszoda mellett négy fürdőszoba szolgált arra a célra, hogy a főúri vendégek fürdőzés előtt tisztálkodhassanak! Korábban a fürdőházban volt a helye annak a kilenc *festménynek* is, amelyeket most a főépületben, a választófejedelem egykori hálószobájában látunk, s állítólag több erotikus tár-

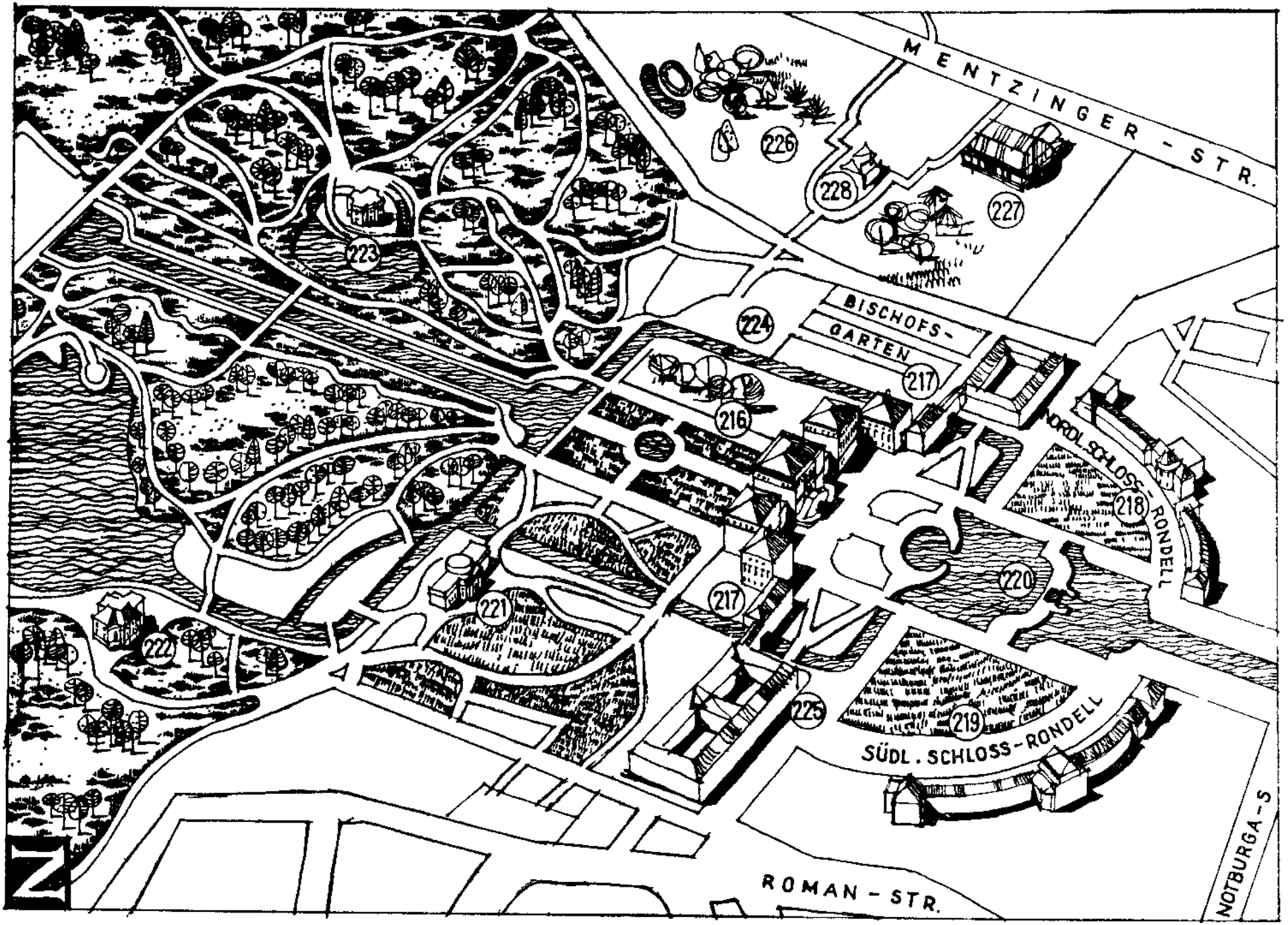
MENTZINGER - STR.
226
228
227
223
224
BISCHOFS-
GARTEN
217
216
NÖRDL. SCHLOSS-RONDELL
218
220
217
221
222
225
219
SÜDL. SCHLOSS-RONDELL
ROMAN - STR.
NOTBURGA-S
N

gyú kép is függött itt hajdanán. A háború elpusztította a díszterem mennyezeti freskóját, az olasz Jacobo Amigoni művét, de a fürdő fölött megmaradt a francia Bertin pasztellszínekben tartott festménye;

a Pagodenburg (Pagoda-kastély) kisebb tó partján épült 1716–19 között, Josef Effner tervei szerint. Nyolcszögletű alaprajzú, s ívelt szárnyasajtai fölé kör alakú „kajütablakokat" tervezett az egyéni ízlésű mester. A kor divatjának megfelelően *„kínai" termet* rendelt a választófejedelem, s a falat eredeti kínai rizsszalma–tapéta fedi. A bútorok kárpitozásához Genovából hozatta a bársonyt Miksa Emánuel, s láthatjuk itt azt az asztalkát is, amelyen egykoron sakkozott.

A közelben van a Magdalenenklause (Magdolna-remetelak), ugyancsak Miksa Emánuel kívánságára épült: Josef Effnernek egy mesterséges sziklát kellett létrehoznia s abban egy barlangkápolnát.

Megtekintésre érdemes még az egykori istállókból kialakított Marstallmuseum (Istálló-múzeum), ahol a bajor választófejedelmek és királyok díszes hintóit, szánjait, lószerszámait és lovaglófelszerelését őrzik.

A Nymphenburgi kastély, az Amalienburg és a Marstallmuseum április 1-től szeptember 30-ig mindennap reggel 9-től délután 5-ig, október 1-től március 31-ig mindennap délelőtt 10-től délután 4-ig tart nyitva.

A Badenburg, a Pagodenburg és a Magdalenenklause április 1-től szeptember 30-ig naponta megtekinthető délelőtt 10-től déli fél 1-ig, illetve délután fél 2-től 5-ig. Október 1-től március 31-ig ezek az épületek zárva vannak.

A belépti díj, ha mindent meg akarunk nézni, 2 márka 50 pfennig. Ha csak a főépületet, az Amalienburgot és a Marstallmuseumot, akkor 2 márkát fizetünk. Ha csak a főépületet, akkor egy márka, ha csak az Amalienburgot vagy a Badenburgot vagy a Pagodenburgot, akkor 50–50 pfennig, ha csak a Magdalenenklausét, akkor 20 pfennig fizetendő. A Marstallmúzeum belépti díja 1 márka.

A Nymphenburgi porcelánmanufaktúra kis kiállítása díjtalanul megtekinthető, de csak hétfőtől péntekig délelőtt 8 és 12, illetve délután 2 és 6 óra között. A bejáratnál kisebb emléktárgyakat árusítanak.

Itt említjük meg, hogy a müncheni „Ünnepi nyár" elmaradhatatlan eleme a *Nymphenburger Sommerspiele* (Nymphenburgi Nyári Játékok). E nyári koncertsorozat keretében a kastély gyertyával megvilágított „Köves termében" minden év júliusában Buxtehude, Bach és más mesterek művei mellett egy-egy modern ősbemutató is szerepel műsoron; a teremben 320 s az erkélyen további 90 ülés helyezhető el. A hangversenyek este 7-kor kezdődnek.

A *Botanischer Garten*, az új füvészkert, közvetlenül a Nymphenburger Schloss parkjának szomszédságában terül el. Ludwig von Sckell tervei szerint 1809–14-ben telepítették (a régi füvészkertről l. 159. old.). Inkább ősparkra emlékeztet, mintsem tudományos intézményre. A virágágyasok között több kisebb *szökőkút* és a *nymphenburgi porcelángyár majolikái* láthatók, az *alpesi sziklakert*, a *páfrányszakadék*, a *rhododendrondomb* stb. a szakmai célon túl a szépség örömét keltik. Az 1806-ban Ludwig von Sckell tervei szerint épült *pálmaházban* japán, kínai, indiai, ausztráliai, dél-amerikai és közép-afrikai növényeket láthatunk, valamint Európa egyik legnagyobb *orchideagyűjteményét*. Az úgynevezett „*Vas-házban*" (Eisernes Haus), amely ugyancsak Sckell tervei szerint épült 1817-ben, a világ minden tájáról ide telepített *rózsák* láthatók. E ház nyugati szárnyában kellemes *kávézót* találunk.

A Botanischer Garten nyitvatartási ideje: nyáron naponta reggel 9-től este 7-ig, télen mindennap reggel 9-től délután 5-ig. A növényházak déli 12 és 1 óra között zárva vannak, ide egyébként csak egy márka belépti díj ellenében léphetünk be (gyerekeknek 25 pfennig). A Nymphenburgi kastélykertből nyáron közvetlenül átsétálhatunk a füvészkertbe, télen az átjárás szünetel.

MEGÉRKEZÉS MÜNCHENBE

A turisták többsége v o n a t o n érkezik. A német vonatokon helyjegy váltása kötelező. Mivel a müncheni Főpályaudvaron (Hauptbahnhof; részletes leírását l. 44. old.) a helyjegyeket („Platzkarten") árusító részleg viszonylag kicsi és mindig zsúfolt, előre elhatározott kirándulásokra, továbbutazáshoz, hazautauzáshoz ajánlatos a helyjegy vásárlását nem az utolsó percekre halasztani.

A pályaudvar peronjain figyelemre méltó újítás az úgynevezett *Kofferkuli*. Ezek a négykerekű kis targoncák, amilyet tucatszámra látunk gazdátlanul várakozni a peronokon, a hordárhiány enyhítését szolgálják. Díjmentesen igénybe vehetők, és csomagjainkat eltolhatjuk rajtuk egészen a pályaudvar kijáratáig vagy a taxiállomásig. Az épületből kivinni őket nem szabad! Mihelyt a kijárathoz értünk, az önkiszolgáló kiskocsit egyszerűen félretoljuk az útból és ott hagyjuk.

Az a u t ó v a l érkező turisták figyelmét felhívjuk a város határában többfelé látható *Lotsenstation* nevű „révkalauz-állomásokra". A szép régi kifejezés azt jelzi, hogy ezek a pavilonok a közlekedés biztonságát, nyugodt révbe jutásunkat szolgálják. Berendezésük: pénzváltó kirendeltség („Geldwechselstube"), szobafoglaló-részleg („Zimmernachweis"), frissítőket árusító kioszk, éjjel-nappal nyitva tartott W.C, valamint első segélynyújtás céljából egy véradó-felszerelés, vérkonzervekkel ellátva („Blutplasmadepot"). Ezekben a közlekedésrendészeti „fogadókban" természetesen mindennemű felvilágosítást is kaphatunk, a terelőutaktól kezdve a lavinaveszélyig. Ajánlatos még itt, a város szélén beszerezni az úgynevezett „*Parkscheibe*"-t (a városban való parkolásnál néhol nélkülözhetetlen parkolótárcsát).

A *parkolás* Münchenben nem csekély probléma. A közlekedési rendőrség arra igyekszik biztatni az autósokat, parkoljanak a kissé távolabb eső Theresienwiesén (l. 190. old.), itt kb. kétezer kocsi fér el és a parkolás ingyenes. Valamivel beljebb, a Belváros irányában, 400 kocsi talál magának helyet a Königsplatzon (l. 164. old.). Keletebbre, az

egykori királyi Rezidencia fölött, a néhai Türkenkaserne helyén (a Barer Strasse, Theresienstrasse, Türkenstrasse és Gabelsbergerstrasse négyszögében) mintegy 600 autó parkolhat. A Belvároshoz közelebb eső, de kisebb befogadó képességű parkolóhelyek a Wittelsbacher Platz és a Max-Joseph-Platz.

A Belvárosban a parkolás igen nehézkes és költséges. Van, ahol csak félórát, húsz percet vagy tíz percet várhat a kocsi. Több helyütt ki van írva, hogy „Parken nur mit Parkscheibe!", vagyis hogy parkolás csakis parkolótárcsával lehetséges. Ilyen, óramutatóval ellátott kartonkorongot minden autós köteles magánál tartani, s ha olyan helyen parkol, ahol „Parkscheibe" kívántatik, a műszerszekrény fölött, kívülről is jól látható helyen fel kell erősíteni a korongot az ablakra, miután előzőleg sajátkezüleg rögzítette az óramutatón azt az időpontot, amikor a kocsit leállította. A megadott 10, 20, 30 perc túllépéséért büntetés jár – erről a müncheni közlekedési ellenőrnők, a „Politess"-ek gondoskodnak. . .

A *bevásárlást* München belvárosában megkönnyiti, hogy több nagy áruháznak saját garázsa van. Más áruházak szabad helyeket bérelnek vásárlóik számára az épületükhöz legközelebb eső garázsban. Megint más áruházakban a kasszánál való fizetéskor részben vagy teljes egészében beszámítják a parkolójegyet.

Az autós turistáknak tudniok kell, hogy a nyugatnémet közlekedési rendőrség egyre szigorúbban jár el azokkal szemben, akik közlekedési kihágást követtek el. Nem mentő körülmény, hogy valaki külföldi! Külföldieknek, ha nem tudják vagy nem akarják megfizetni a helybeni bírságot, zálogot kell a rendőrség kezében hátrahagyniok, ellenkező esetben a rendőrség lefoglalhatja csomagjaikat vagy akár az autót!

S még két tanács autós turistáknak, az egyik a nyári, a másik a téli idényre vonatkozik. Az utak Németországban nyáron is síkosak lehetnek. Felhőszakadás után általában nem ajánlatos teljes sebességgel vezetni, de napfényes időben is előfordulhat, hogy az útburkolat „izzad", és síkosabb, mint a jég. Télen pedig útnak ne induljunk hólánc nélkül – s a közlekedésrendészet, biztonságunk érdekében, azt ajánlja, hogy mind a négy kerékre szereltessünk speciális jégabroncsot.

Tudni való az is, hogy – kivált iskolák közelében – gyakran látni fehérsapkás, fehér derék- és antantszíjas „civileket", akik a forgalmat az úttesten áthaladó gyerekek kedvéért leállítják. Intésüknek engedelmeskedni kell. Nevük és funkciójuk: „Schülerlotse", vagyis iskolásrévkalauz.

Ha r e p ü l ő g é p e n utazunk (1963 óta a MALÉV s vele karöltve 1967 óta a nyugatnémet LUFTHANSA gépei szállítják, télen-nyáron azonos árak mellett, a Budapest-München, München-Budapest útvonalon az utasokat), München *Riem* nevű repülőterére érke-

zünk. Az első, amit a magasból megpillantunk, az élénkpiros Telefunken radartorony; a repülőtér fehér főépületét is piros szárnyépületekkel egészítették ki. Igen szép a várócsarnok, számtalan kis üzletében könyvet, virágot, emléktárgyat, ajándékot stb. vásárolhatunk. A nagy teraszra csak 2-szer 10 pfennig bedobása ellenében enged ki az automata: itt a nagy nemzetközi repülőgép-forgalomban gyönyörködhetünk. A teraszra kivezető folyosót a bajor városok címerei díszítik: Füssen címerében három láb, Nürnbergében aranypikkelyes embersas stb. látható. A sétakocsizás a repülőtéren egy márkába, a sétarepülés München fölött 20 márkába kerül. A repülőtérről a városba minden irányban indulnak autóbuszok.

AUTÓBUSZ- ÉS VILLAMOSKÖZLEKEDÉS MÜNCHENBEN

Münchenben viszonylag kevés az autóbusz. Többségükön az autóbusz elején, piros táblán sárga mezőben fekete „E" betű hírdeti, hogy „Einmannbetrieb", vagyis hogy a kocsi vezetője és kalauza egyazon személy, ennek megfelelően elöl szállunk fel és a vezetőnél válthatunk jegyet. Kivétel csak a 60-as jelzésű autóbusz, amely a külső körúton közlekedik, és az elővárosokat köti össze a város közepével. Itt a kalauznál kell jegyet váltani.

Ajánlatos egyszerre több jegyet vásárolni, részint, mert kis nyomógombos automata dobozok segítségével magunk kezelhetjük jegyünket, részint, mert így olcsóbb. Egy utazásra érvényes jegy (autóbuszra csakúgy, mint villamosra) 80 pfennigbe kerül; 14 éven aluli gyermeknek, kutyának, csomagnak a felébe, vagyis 40 pfennigbe. Ha 3 utazásra érvényes jegyszelvényt veszünk („Drei-Fahrten-Karte"), ez 2 márkába kerül. Az automata nem lyukasztja a jegyet, hanem a napi dátumot és az érvényesség lejártának időpontját üti rá. A három jegyszelvény közül tehát tetszés szerint kezeletjük az egyiket, s a gép által a jegyen feltüntetett időpontig utazhatunk s átszállhatunk vele (villamosról autóbuszra is, és viszont). A jegy összesen 90 percig érvényes, de visszaútra nem. A jegy 3 szelvényét egyidejűleg 3 felnőtt is felhasználhatja, illetve egy szelvényt két gyerek és így tovább. Tanuljunk meg Münchenben közlekedni, nehogy 10 márka „tanulópénzt", vagyis büntetést kelljen fizetnünk . . .

A villamosok elején a piros tábla, sárga mezőben fekete „E" betűvel annyit jelent, hogy a motorkocsiban kalauz nincsen, ide csakis előreváltott jegy birtokában szállhatunk fel. Ha nincs jegyünk, a második kocsiba kell felszállnunk s a kalauznál jegyet vennünk.

Jegyeket a nagyobb útkereszteződéseknél, villamosmegállókban elhelyezett automatákban is válthatunk.

Leszállás előtt a legtöbb kocsiban meg kell nyomnunk egy kézmagasságban elhelyezett gombot – fölötte tábla hírdeti, hogy „Aussteigen – bitte Knopf drücken!" Ha viszont fel akarunk szállni a villamosra, és az ajtó nem nyílt ki, a villamos külső felén, az ajtó mellett látható gombot kell megnyomnunk. E gomb fölött a tábla felirata: „Zurück – wenn Klingel ertönt" azt jelenti, hogy miután a sípjel elhangzott vagy a csengő felberregett, ne próbálkozzunk már a felszállással.

A megállót mindenütt kör alakú, fekete szegélyű, sárga tárcsák jelzik, „H" (Haltestelle, vagyis megálló) és még gyakrabban „HH" (vagyis kettős megálló) jelzéssel. Minden szerelvény csak egyszer áll meg, kettős megállóban is!

Az „Einstieg" (vagyis felszállás) jelzésű ajtón kell felszállni, és az „Ausstieg" (azaz leszállás) jelzésű ajtón pedig leszállni – különben amúgy pestiesen, noha bajor dialektusban, magunkra vonjuk utastársaink haragját.

SZÁLLODA, ÉTTEREM, CAMPING

Münchenben mindenféle osztályba sorolt szállodák és éttermek találhatók. Nem érdemes felsorolnunk őket, mivel a szállodák nevét ábécérendben, címükkel és (sajnos, dráguló tendenciát mutató) áraikkal együtt megtaláljuk az *„Offizielles Monatsprogramm"* (Hivatalos Havi Műsor) című füzetben. Ugyanitt tájékozódhatunk az éttermek neve, címe, telefonszáma és esetleges specialitásai felől is (a telefonszámotazért kö zlik, mert Németországban a vendéglők nincsenek a hét minden napján nyitva, heti szabadnapjuk pedig más-más napra eshet).

A campingezés München környékén terjedőben és kiépülőben van. A város közelében a Deutscher Camping Club (Német Camping Klub) a következő négy táborhelyet ajánlja:

München–Langwieder See, a Stuttgart felé vívő Autobahn közelében,

München–Nordwest, Ludwigsfeld község bejáratánál,

München–Thalkirchen, az Isar partján, főbejárata Zentralländstrasse 39. sz alatt, és

München–Obermenzing, erdei táborhely, a Lochhauser Strasse mentén.

VÁROSNÉZŐ AUTÓBUSZJÁRATOK

Városnéző körutat („Stadtrundfahrt") szervez az *Amtliches Bayerisches Reisebüro*, és a következő telefonszámon ad felvilágosítást: 558 101; illetve a *Münchner Fremdenrundfahrten*, amely ugyancsak az 558 101 telefonszámon található meg. De személyesen is érdeklődhetünk a *Főpályaudvaron* (a Münchner Fremdenrundfahrten kirendeltségénél), illetve az Amtliches Bayerisches Reisebüro irodájában a Karlsplatz alatt (az új aluljáróban). Mindkét helyen előre meg is válthatjuk a jegyet. De jegyek kaphatók indulás előtt maguknál a városnéző autóbuszoknál is a pályaudvar előtti téren, a *Schützenstrassén* (közelebbről a Hertie áruház előtt).

Négyféle városnéző sétára fizethetünk be: van úgynevezett kis körutazás, nagy körutazás és éjszakai városnézés, továbbá újabban „olimpiai utazás".

A kis körutazás kb. egy és negyed órát vesz igénybe, 5 márkába kerül, idegenforgalmi szezonban (májustól októberig) reggel fél 10-től kezdve minden félórában indul, télen csak délelőtt 10-kor és délután fél 3-kor,

a nagy körutazás időtartama 3 óra, ára 12 márka, s délelőtt fél 10-kor, illetve délután fél 3-kor indul. A délelőtti túra alkalmával megmutatják az Alte Pinakotheket, a városháza előtt a harangjátékot és a Deutsches Museumot, a délutáni autóbusz kivisz a Nymphenburgi kastélyba és a visszaúton a Residenz kincstárába enged bepillantást,

az éjszakai járat („München bei Nacht") este fél 8-kor indul, és kb. 5 órát vesz igénybe. Ez idő alatt három jellegzetes lokált mutatnak be, s az árba (40 márka!) a vacsora és némi ital is beletartozik,

az olimpiai utazás („Auffahrt zum Olympiaturm") reggel fél 10-kor, illetve kora délután fél 3-kor indul, mintegy két és fél órát vesz igénybe, és a 9 márka viteldíjban az Olimpia-toronyba való beléptidíj is benne foglaltatik.

Miként már említettük, *repülőgéppel* is „körbejárhatjuk" München a magasban: a Bayerischer Flugdienst Betram, amelynek gépei Riemben, a repülőtéren szállnak fel (telefonérdeklődés a 470 100 számon), 20 márkáért 20 perces körrepülést („Rundflug") biztosít. Jó idő esetén hétköznap déli 12 órától, szombaton és vasárnap már 11 órától indulnak a járatok.

HASZNOS TUDNIVALÓK, FONTOS TELEFONSZÁMOK

Telefonálni Münchenben egy 20 pfenniges érme bedobásával lehet. Ha a város területén kívülre vagy más városba – akár külföldre is – akarunk telefonálni, tudnunk kell, hogy a Szövetségi Köztársaság 1965 óta bekapcsolódott a közvetlen tárcsázás („Selbstdurchwähldienst") rendszerébe. Az utcai telefonfülkékből azonban csakis városi számot hívhatunk, minden más esetben be kell mennünk valamelyik postahivatalba.

A *rendőrség* telefonszáma Münchenben (miként az egész Szövetségi Köztársaság területén): 110.

Az utcákon és a tereken „Notrufmelder" felíratú (vagyis *segélykérő*) *telefonokat* találunk, amelyeken a rendőrség és a tűzoltóság közvetlenül hívható.

A tűzoltóság hívószáma: 112.

A mentőszolgálat telefonszáma: 222 666.

Tudakozódás helyi müncheni telefonszámok iránt a 0118 számon lehetséges.

A *postahivatalok* általában reggel 8-kor nyitnak és délután 6-kor zárnak. Éjjel-nappal nyitva álló postahivatalt két helyen találunk: a Főpályaudvaron a 32-es postát és a Keleti pályaudvaron a 8-as postahivatalt. A postaládák sárgák, s leolvasható róluk, hogy mikor ürítik, illetve hogy kiürítették-e már őket.

A müncheni *taxi* központi telefonszáma 773 077, de a hozzánk közelebbi taximegállókat is hívhatjuk (a telefonkönyvben „Autoruf" – autóhívás – címszó alatt találjuk meg a számukat). A városban sok fekete Mercedes fut, a tetején, sárga világító „Taxi" felirattal, csúcsidőben azonban a müncheniek is panaszkodnak a taxihiányra. Újabb keletű színfoltja Münchennek a *mini-taxi* („Minicar"): előnye, hogy sokkal olcsóbb, mivel zömmel kisméretű Renault-4 kocsi. Minicart csakis telefonon rendelhetünk. Hívószáma: 555 444.

Ha netán elveszítettünk volna valamit, a talált tárgyak általános lerakata *(„Fundamt")* a rendőrkapitányságon van az Ettstrasséban. A villamosban felejtett tárgyakat keressük a Strassenbahndirektion épületében (Tal 1. sz. alatt), a vonatban felejtett tárgyakat pedig a Bundesbahndirektion lerakatában, a főpályaudvar északi szárnyában próbáljuk megtalálni. Autós turistáknak az *Általános Német Automobilklub (Allgemeiner Deutscher Automobil-Club)* kereső szolgálata is rendelkezésünkre áll. Müncheni címe: Königinstrasse 11/A sz. *Autólopás* esetén a 2141 számot kell értesítenünk.

A múzeumokat sétáink során kivétel nélkül bemutattuk. Ennélfogva itt csak címüket ismételjük meg:

Alte Pinakothek (Régi Képtár), Barer Strasse 27.

Neue Pinakothek (Új Képtár) és *Neue Staatsgalerie* (Új Állami Galéria), Prinzregentenstrasse 1., a Haus der Kunst nyugati szárnyában.

Schackgalerie (Schack Galéria), Prinzregentenstrasse 9.

Staatliche Graphische Sammlung (Állami Grafikai Gyűjtemény), Meiserstrasse 10.

Staatliche Antikensammlungen (Állami Ókori Gyüjtemény), Königsplatz 1.

Glyptothek (Szobortár), Königsplatz 3.

Bayerisches Nationalmuseum (Bajor Nemzeti Múzeum), Prinzregentenstrasse 3.

Museum für Völkerkunde (Néprajzi Múzeum), Maximilianstrasse 42.

Deutsches Museum (Német Múzeum), Museumsinsel 1.

Staatliche Münzsammlung (Állami Érmegyűjtemény) Residenzstrasse 1.

Staatliche Sammlung Ägyptischer Kunst (Állami Egyiptomi Művészeti Gyüjtemény), Residenzstrasse 1.

Residenzmuseum (Királyi Rezidencia Múzeum), Max-Joseph-Platz,

Schatzkammer der Residenz (a Rezidencia Kincstára), Max-Joseph-Platz.

Lenbach-Galerie (Lenbach-képtár), Luisenstrasse 33.

Städtische Galerie (Városi Képtár), Luisenstrasse 33.

Münchner Stadtmuseum (Müncheni Városi Múzeum), St.-Jakobs-Platz 1.

Theatermuseum (Színházi Múzeum), Galeriestrasse 4/A

Deutsches Jagdmuseum (Német Vadászati Múzeum), Neuhauser Strasse 53.

Stuck-Villa, Prinzregentenstrasse 60.

Modern Art Museum (Modern Művészeti Múzeum), Prinzregentenstrasse 60.

Valentin-„Musäum", az Isartor déli bástyatornyában.

Werner-von-Siemens-Institut (Werner von Siemens Intézet), Pranerstrasse 10.

BMW *Museum* (a Bayerische Motoren Werke muzeuma), Lerchenauer Strasse 76.

A számtalan kisebb-nagyobb magángaléria, képkereskedés stb. felsorolására útikönyvünk nem vállalkozhat. Változó kiállításaikról hírt

adnak a napilapok, valamint az „Offizielles Monatsprogramm" (Hivatalos Havi Műsor) című füzet.

SZÍNHÁZAK, MOZIK

A színházak közül a fontosabbak:

Nationaltheater (Nemzeti Színház), Maximilianstrasse 11.

Residenztheater (A Királyi Palota Színháza), Max-Joseph-Platz 1.

Cuvilliéstheater (Cavilliés Színház), Residenzstrasse 1.

Theater am Gärtnerplatz (Színház a Gärtner téren), Gärtnerplatz 3.

Münchner Kammerspiele (Müncheni Kamaraszínház), Maximilianstrasse 26.

Kleine Komödie (Kis Komédia): *Grosses Haus* (Nagy Színháza) a Promenadeplatz és a Prannerstrasse közti átjáróban, *Kleines Haus* (Kis Színháza), Maximilianstrasse 17.

Theater in der Leopoldstrasse (Színház a Lipót utcában), Leopoldstrasse 17.

Die Kleine Freiheit (A Kis Szabadság), Maximilianstrasse 31.

Deutsches Theater (Német Színház), Schwanthalerstrasse 13.

Intimes Theater (Intim Színház), Odeonsplatz 18.

Volkstheater (Népszínház), Sonnenstrasse 12.

Die Tribüne (A Tribün), Herzog-Wilhelm-Strasse 1.

Theater in der Brienner Strasse (Színház a Brienner Strassén), Brienner Strasse 50.

Die Zwiebel (A Hagyma), Brienner Strasse 12.

Theater der Jugend (Ifjúsági Színház), Reitmorstrasse 7.

Das Münchner Rationaltheater (szatirikus színház), Hohenzollernstrasse 74.

Theater im Künstlerhaus (Színház a Művészházban), Lenbachplatz 8.

Münchner Marionettentheater (Müncheni Bábszínház), Blumenstrasse 29/A.

Megjegyzés: Schwabingban évről évre alakulnak (és tűnnek el) kisebb-nagyobb színházak, ezeket útikönyvünk nem sorolja fel. Az „Offizielles Monatsprogramm" (Hivatalos Havi Műsor) című füzet, a napilapok pénteki száma, illetve az utcai hirdetőoszlopok ezek nevét, címét, telefonszámát és műsorát is közzéteszik.

FONTOSABB (BEMUTATÓ) MOZIK:

Arri, Türkenstrasse 71.
City Filmpalast, Sonnenstrasse 12.
Film-Casino, Odeonsplatz 8.
Film-Eck, Kaufingerstrasse 10.
Gloria-Palast, Karlsplatz 5.
Marmorhaus, Leopoldstrasse 35.
Mathäser-Filmpalast, Bayerstrasse 5.
Rathaus-Lichtspiele, Weinstrasse 8.
Roxy-Theater, Mozartstrasse 3.
Sonnen-Filmtheater, Sonnenstrasse/Karlsplatz sarok
Theater am Karlstor, Neuhauser Strasse 34.
Tivoli-Theater, Neuhauser Strasse 3.
Türkendolch, Türkenstrasse 74.

München valamennyi moziját felsorolni nem célunk. Műsorukat közlik a napilapok, a plakátok (de a hivatalos havi műsorfüzet nem!).

Az autós turisták kedvéért részletesebben ismertetjük az „*autósmozi*" rendszerét. *Drive-in-Theater* (Hajts Be filmszínház) a neve a Riem és Aschheim között, a város közepétől 8 kilométer távolságra levő autósmozinak. Az amerikai mintára létrejött kertmozi vetítővászna, 700 m² területével, 23 m-es magasságával, a legnagyobb egész Európában. A vászon előtt, 45 000 m² területen, 1030 autó parkolhat. A teraszosan kiképzett parkolóhelyek mindegyikéről jó a kilátás, hangerősítőt minden autóra szerelnek. Az autósmozit 1969. március végén kezdték építeni és május végén felavatták; tervezője Kurt Becker.

A belépti díj egységesen – személyenként – 3,50 DM. A mozi minden szerdán „családi nap"-ot hirdet: ezen a napon kocsinként 7 márka parkolási díjat számít fel, akárhányan ülnek is a kocsiban. Pénteken és szombaton délutáni előadások is vannak, más napokon a műsor (nyáron) este kb. 9-kor kezdődik (télen kb. 8-kor). Eső és hó nem zavarja az előadást, és nem zavarhatja meg a szél sem, mert a négy acéloszlopra szerelt, alumínium-hullámlemezből gyártott vetítővászonnak nem árt. A bejáratnál két pénztárt találunk: a jegyszedők kis rádióadókon adják ki utasításaikat, amelyeknek természetesen engedelmeskedni kell: hogy ki hová álljon a kocsijával.

A közelben úgynevezett snack-bar (falatozó) kényelmes helyet biztosít egyidejűleg 400 vendégnek. Mozgóárusok a szünetben ha nem is perecet, de sört, cigarettát és fagylaltot kínálnak.

Megközelítése: München belvárosából jövet, a legegyszerűbb keleti irányban a Prinzregentenstrassén végighajtani (a Prinzregentenbrücken át az Isaron), majd a vogelweideplatzi elágazásnál rátérni a

Töginger Strasse-Riemer Strasse vonalára. Riem község középpontjáig hajtva, északnak fordulunk, és Dornach falucskát is elhagyva, az Erdinger Landstrasse végén az azt folytató Münchner Strasse elején, még jóval Aschheim előtt meg kell találnunk az autósmozit.

1970-re egyébként elkészült München második „Auto-Kino"-ja is. Címe: Dachauer Strasse 420.

HANGVERSENYEK

A *Münchener Konzertdirektion* (Müncheni Koncertigazgatóság) és a *Bayerische Konzertdirektion* (Bajor Koncertigazgatóság) a komoly zene terjesztését tekinti hivatásának, és többnyire a város két legtekintélyesebb koncerttermét veszi igénybe: a „Kongress-Saal"-t (értsd: a Német Múzeum tanácstermét; l. 114. old.), valamint a „Herkulessaal"-t (a Rezidencia Herkules-termét; l. 95. old.). A Cuvilliéstheaterben (l. 99. old.) stílusos Mozart-esteket szoktak rendezni.

A zenekarok közül a *Müncheni Filharmonikusok* magas színvonalú hangversenyeit általában ugyanezekben a termekben rendezik meg; a *Bajor Állami Zenekar* a klasszkus–romantikus hagyomány ápolását tekinti elsődleges céljának. „Musikalische Akademie" (Zenei akadémia) nevű hangversenysorozatát általában a „Museumssaal"-ban rendezi.

A hagyományos ünnepi *Bach-hetet* („Münchner Bach-Fest") általában júniusban tartják a helyi Bach-kórus és a helyi Bach-egylet közös rendezésében, általában ugyancsak a Német Múzeum tanácstermében.

Hangversenyjegyek Münchenben trafikokban, könyvesboltokban is kaphatók. A Német Múzeum hangversenypénztára hétköznapokon délután kettőtől este 7-ig, szombaton délelőtt 11-től délután 2-ig tart nyitva. A fennmaradt jegyeket, illetve az állóhelyekre szóló jegyeket egy órával a kezdés előtt a megfelelő termek bejáratánál árusítják.

A régi zene kedvelőinek figyelmébe ajánljuk az 1961-ben létrejött *Studio der frühen Musik* (A Korai Zene Stúdiója) nevű müncheni quartett hangversenyeit, valamint az 1959-ben *Capella Monacensis* néven létrejött, a régi zenét kultiváló müncheni szólista-csoport koncertjeit – ezeket többnyire a Zeneművészeti Főiskolán (Arcisstrasse 12.) rendezik meg. Az új zene rajongóit érdekelni fogja, hogy külföldi vendégművészek fellépésével, kortársi szerzők műveiből hallhatnak koncerteket a *Studio für neue Musik* (Az Új Zene Stúdiója) rendezésében, többnyire a Lenbach-házban (Luisenstrasse 33.).

Templomi zenét Münchenben igen sok helyütt hallhatunk. Legnevezetesebbek a Michaelskirche orgonahangversenyei (Neuhauser Strasse; l. 51. old.), a Matthäuskirche (a Sendlinger Tor téren; l. 105. old.)

kórus- és orgonakoncertjei, a Ludwigskirche (Ludwigstrasse; l. 146. old.) kórusa. Fúvós toronyzenéjéről ismert a Peterskirche (Petersplatz; l. 63. old.): ez a régi hagyományt folytató *Petersturmmusik* fogalom Münchenben, s a napilapok közlik a fúvós quartett műsorát. A templomi hangversenyekre jegyet kell váltani: jegyek a plébániahivatalokban vagy a színházi jegyirodákban kaphatók.

A *modern zene- és jazzkoncertek* színtere változó (l. a Hivatalos Havi Műsorfüzetet). Nem sorolhatjuk fel az összes lehetőségeket, hiszen Schwabing szinte minden eszpresszója, lokálja, bárja zenés; a Schwabingban 1966-ban alapított *„domicile"*, amely neves külföldi vendégénekeseket szerződtet, egyenest meghirdette, hogy az Európában jazzvilágvárosnak kikiáltott Frankfurt am Main rangját kívánja elvitatni.

KÖNYVTÁRAK, KÖNYVESBOLTOK

A könyvtárak közül legjelentősebb a *Bayerische Staatsbibliothek* (Bajor Állami Könyvtár) Ludwigstrasse 16. sz. és kéziratgyűjteménye Meiserstrasse 10. sz. alatt, és

a *Stadtbibliothek* (Városi Könyvtár) Infanteriestrasse 7/A sz. alatt, valamint müncheni irodalomgyűjteménye *(Monacensia-Sammlung)* és kéziratgyűjteménye a Mathildenstrasse 1. sz. alatt, továbbá zenei könyvtára Salvatorplatz 1. sz. és filatéliai könyvtára Sparkassenstrasse 5. sz. alatt.

Ami a *könyvesboltokat* illeti, nem lehet útikönyvünk célja valamenynyinek a felsorolása. A legnagyobb könyvesbolt, ahol bizonyára mindent megtalálunk, a Hugendubel könyváruház a Salvatorplatzon (a Kardinal-Faulhaber-Strasse és Salvatorstrasse sarkán); itt valóságos „könyvutcákba" rendezett sorok mentén haladunk el, s az elrendezés példásan áttekinthető.

Könyvesboltokban kapható a már többször említett müncheni havi műsorfüzet, az „Offizielles Monatsprogramm", ára 60 pfennig.

FÜRDŐK, STRANDOK

Münchennek mintegy 50 fürdője van: kádfürdő, ülőfürdő, gőzfürdő, elektromos fürdő, szauna, mocsári gyógyvízfürdő, hullámfürdő stb. Viszont uszoda viszonylag kevés van:

a *Karl Müller-féle „népfürdő"* (Volksbad) volt hosszú ideig az egyetlen, a Ludwigsbrückénél (l. 116. old.). Régmúlt idők emlékét őrzi itt az a furcsa körülmény, hogy a férfiak és a nők csak külön medencében

úszkálhatnak, s a férfiak számára szeparált medence sokkal nagyobb, mint a női részleg. Az egyenjogusítás nevében kedden és pénteken délután, valamint vasárnap délelőtt újabban a nők is bemerészkedhetnek a férfimedencébe;

a Nordbad (Északi fürdő), Schleissheimer Strasse 142. sz. alatt, mintegy húsz éve épült. Klasszicista oszlopos bejáratáról ismerhetjük fel;

távolabb van a *Südbad* (Déli fürdő), címe: Valleystrasse 37.;

és még távolabb található, Pasingban a *Westbad* (Nyugati fürdő). Címe: Weinbergerstrasse 11.

A szabadtéri strandok közül

a legszebb a *Floriansmühle* (Flórián-malom), a városon kívül, az Englischer Garten (l. 156. old.) északi végén túl található, s állóvizes medencéje mellett van egy folyóvizes is, ezt az Isar egyik mellékpatakocskája táplálja;

a *Michaelibad* (Michaeli fürdő) a város keleti felén, Zehntfeldstrasse 16. sz. alatt, hideg vize, több ugrótornya és meglehetősen szeles napozó-terasza miatt az edzettebb ifjúság törzshelye;

az Ungererbad (Ungerer fürdő) a város északi részében, Ungererstrasse 51. sz. alatt, a város egyik legápoltabb fürdője, vizét a Würm nevű patak táplálja;

a Dante-Bad (Dante fürdő) Dantestrasse 6. sz. alatt télen is meleg, 30–32 fokos vizet szolgáltat távfűtött medencéjében;

a Prinzregenten-Stadion (Régensherceg Stadion) strandja Prinzregenstrasse 80. sz. alatt (l. 186. old.) a város legdivatosabb és legdrágább fürdője;

és végül *Maria Einsiedel* (ugyanaz a szó, mint a magyar Máriaremete!) sokak szerint egész Németország egyik legkellemesebb strandja. Közvetlenül a Thalkircheni camping (l. 213. old.) mellett terül el, a város déli felén: a dimbes-dombos tájon kisebb patak kanyarog át, s partjait pompás fák árnyékolják be.

A müncheni napilapok kora tavasztól kezdve közlik a városi fürdők vizének hőfokát. A szabadtéri strandok nyitvatartási ideje és belépti díja különböző. A négy uszodában a megváltott jegy csak egyórás ottartózkodásra jogosít!

NÉHÁNY TANÁCS A TÉLI SPORTOK KEDVELŐINEK

Az Alpok közelsége folytán még 1869-ben megalakult „a Német Alpesi Szövetség Müncheni Szakosztálya". Székházában a Maximiliansbrücke közelében, a Prater-szigeten (Praterinsel 5. sz.) minden felvilágosítást megkaphatunk, és valamelyik turistaházba is bejelentkezhetünk (az egyesület a Keleti-Alpokban 225 alpesi kunyhó és a Német-Középhegységben további 62 turistaház fölött rendelkezik).

Felvilágosítással és ingyenes prospektusokkal szolgál továbbá a *Fremdenverkehrsverband München-Oberbayern* (Müncheni és Felső-Bajorországi Idegenforgalmi Szövetség), címe: Sonnenstrasse 10.

A *hegyi vasutakra* („Bergbahn") vonatkozó kérdéseinket természetesen a főpályaudvaron is megválaszolják.

A téli időszakban a napilapok rendszeresen közölnek lavina-helyzetjelentést („die Lawinenlage" címszó alatt). Az esetleges veszélyekre a rádió is felhívja a figyelmet.

Leendő alpinisták kedvéért elmondjuk, hogy Münchenben az utóbbi időben egy mesterséges és Európában a maga nemében egyedülálló sziklán, tanfolyam keretében, hegymászókat képeznek ki. A szürke betonszikla több mint 9 m magas, több mint 13 m széles, és meredek, sőt homorú falán, padkáin és talpnyi keskeny ösvényein, csákánnyal és kötéllel felszerelt természetbarátok tanulják megvívni – ha úgy tetszik: – a Himaláját ... A sziklák sziklája München Unterföhring nevű városrészében áll, a Sport-Scheck nevű „Bergsteigerzentrum" (hegymászó-központ) 12 órás – 6 késő délutánt igénybe vevő – tanfolyamokon, amelyekre azonnal be lehet nevezni, 15 márkáért tanít sziklamászni. A központ címe: Färbergraben 21.

SPORTSTADIONOK, SPORTRENDEZVÉNYEK

A mérkőzésekről, bajnokságokról és más rendezvényekről a napilapokból és a plakátokról szerezhetünk tudomást. Itt csupán a nagyobb sportpályák nevét és címét soroljuk fel:

a *Städtisches Stadion* (Városi Stadion), a Grünwalder Strassén, majd minden szombaton futballmérkőzések színhelye,

szép atlétikai programot ígér a *Staatlicher Sportplatz der Hochschule für Leibesübungen* (a Testnevelési Főiskola Állami sporttelepe), címe: Ungererstrasse 216.,

kerékpárversenyeket láthatunk Theresienhöhén, a Kiállítási Parkban (Ausstellungspark; l. 193. old.) és az „Ámor"-pályán, Sendlingben, Fuggerstrasse 12. sz. alatt,

motorkerékpáros versenyeket az oberwiesenfeldi homokpályán rendeznek (bejárat a Schwere-Reiter-Strasse felől),

műkorcsolya-bajnokságokat, jégkorongmérkőzéseket a Prinzregentenstadionban tartanak (Prinzregentenstrasse 80.),

lóversenyeket a galopp-pályán, Riemben, illetve az ügetőpályán Daglfingben láthatunk.

VÁSÁRLÁS MÜNCHENBEN

Nyilvánvalóan lehetetlenség vásárlási tanácsokat adni a magyar turistáknak Münchenben, ahol annyiféle, -fajta nagy, közepes és szakosított áruház, szaküzlet és butik, modern önkiszolgáló szupermarket és régiesen intim boltocska kínálkozik. Általában tény az, hogy a nagy áruházak olcsóbban tudják piacra dobni megközelítőleg ugyanazt az árut, mint a kiskereskedelem. A nagy áruházak a Főpályaudvar, Karlsplatz, Marienplatz, Tal tengelyében találhatók. Kisebb emlék- és ajándéktárgyakat a Platzl (l. 84. old.) sok-sok aprócska üzlete kínál.

Az autós turisták figyelmét felhívjuk München voltaképpeni határán kívül, a Ludwigstrasse-Leopoldstrasse folytatását képező Ingolstädter Strassén Európa talán egyik legnagyobb áruházára. Neve *Wertkauf-Center*, bejárata előtt 1500 autónak biztosít bármentes parkolóhelyet, s hatalmas csarnokában, egyetlen fedél alatt, a város legnagyobb élelmiszerüzlete mellett hatalmas divatcikk-, konfekció-, bútor-, technikai felszerelés-, háztartási gép- stb. részlegei vannak, továbbá fodrász szalonja, gyorstisztítója és kávézója.

Az üzletek nyitvatartási ideje különböző; az élelmiszerüzletek reggel 7-kor nyitnak, az áruházak fél 9-kor és néhány szaküzlet csak 9-kor. Délután 6-kor többnyire minden bezár, az élelmiszerboltok fél 7-kor zárnak. Szombaton déli 2 után általában minden zárva van. Néhány nagyobb áruház azonban a hónap egy-két szombatján „Familienkauftag"-ot, vagyis családi bevásárlási napot rendez, s ilyenkor szombaton is csak délután 6-kor zár.

A BAJOR KONYHA

A bajor konyhának az a híre, hogy a legjobb egész Németországban. Tapasztalni fogjuk, hogy általában valóban ízletesen főznek, s a múlt század vége óta kifejlődött idegenforgalomra való tekintettel a nemzetközi ízlésnek megfelelően. Még a sajátosan bajornak hitt ételekről – például a „Kalbshaxn"-ról – is ki fog derülni, hogy rántott borjúláb.

Számos vendéglő bejáratánál állóvendégekre berendezett helyiség található, itt ugyanazokat az ételeket szolgálják fel, mint a fehérabroszos étteremben, csak olcsóbban.

MÜNCHEN ÜNNEPEI

A müncheniek szeretnek ünnepelni. Egymást követő, egymást váltó ünnepségsorozatok útjelzőkövei mentén halad át a folyó év az új évbe. A bajor főváros ünnepei közül nem egy vallási eredetű, ez az eredet azonban egyre inkább elhomályosul. Az évi ünnepek ma már a város életének szilárd tartozékai, mindenki részt vesz bennük; az ünnepek külsőségeiben semminemű luxus nyomai nem fedezhetők fel, a régi paraszti élet, illetőleg a polgáriasulás korai korszakának jegyeit hordozzák magukon; népünnepélyek, amelyek a város normális életéhez szorosan kapcsolódnak.

A farsang január 7-től hamvazó szerdáig tart. A müncheni farsang messze földön nevezetes. Ilyenkor a mindenkit magával sodró farsangi menetben (amely farsang vasárnapján özönli el a város utcáit) a legkülönbözőbb, többnyire házilag elkészített jelmezeket és álarcokat láthatunk, farsang keddjén pedig a kofák táncolnak a Viktualienmarkton (l. 111. old.). Híresek a schwabingi (l. 150. old.) művészmulatságok, de a város más helyein is számtalan bált rendeznek: sajtó-, film-, operabált, a „hosszú emberek klubjának báljá"t stb.

A müncheni farsang – vagy ahogyan ők némileg önirónikusan mondják: „az ötödik évszak" – sajátos színfoltját alkotják a „bolond lovagok" (damische Ritter). Minden farsang végén két este az övék, s ez a két a Löwenbräukellerben megtartott jelmezbál az utóbbi években a karnevál igazi csúcspontja. Jelmezeiket e férfiklub tagjai maguk állítják össze, s a legbohóbb ötlet számíthat a legnagyobb sikerre.

A *Starkbierzeit* (az erős sör ideje) közvetlenül farsang után következik és március 19-ig tart. A müncheni sörfőzdék ilyenkor verik csapra, mégpedig nagy ceremónia közepette, külön erre az időszakra főzött sörüket.

Az úgynevezett *Maibock* (májusi baksör) május elsején ünneplődik – s ez olyan esemény, amelyen szinte az egész lakosság részt vesz. A megnyitó hagyományos színhelye a „Hofbräuhaus" (l. 84. old.), ahol elsőnek egy valódi kecskebak, azután a város, sőt Bajorország előkelőségei kóstolják meg az új, sötétbarna sört, mintegy a minőségét vizsgálva, hogy azután engedélyezzék általános fogyasztását. Ez be is következik.

A *május elsejét*, a nemzetközi munkásosztály ünnepét, Münchenben

a Német Szakszervezeti Szövetség (DGB-Deutscher Gewerkschaftsbund) vezetésével ünneplik meg; hagyományos a május elsejei délelőtti nagygyűlés a Königsplatzon (l. 164. old.), déli 2-től pedig „májustánc" következik a Salvator-pincében.

A *nyári ünnepi hetek* („Festspielsommer") ideje a július és augusztus. Nemcsak Bajorország, hanem a Német Szövetségi Köztársaság zenei életének legrangosabb eseményei a Nymphenburgi kastélyban (l. 209. old.) rendezett hangversenyek, a müncheni Nemzeti Színházban, illetve a Cuvilliés Színházban tartott ünnepi operaelőadások és a város koncerttermeiben adott hangversenyestek.

Az *Oktoberfest* (októberünnep) szeptember közepétől október első vasárnapjáig tart. Ez a hatalmas népünnepély a Theresienwiesén (l. 190. old.), amelynek első vasárnapján nagy népviseleti felvonulás tanúi lehetünk, a város életének sajátos fénypontja.

EGYÉB
HELYI ÉRDEKESSÉGEK

Az úgynevezett *Auer Dult* (Ligeti Vásár) évente háromszor kerül megrendezésre az „Au" (Liget) nevű egykori elővárosban, a Mariahilfkirche (Mária segíts-templom) lábánál, a Mariahilfplatzon. Nemcsak ócskapiacot láthatunk itt, „bolhapiacot", ahol izgalmas a böngészés, hanem igazi népünnepélynek, holmi miniatűr „októberi ünnepnek" is részesei lehetünk: körhinta, hajóhinta, óriáskerék, céllövölde és hasonló „vidám-parki" hangulatot árasztó sátrak, továbbá virslit, grillcsirkét, sülthalat, valamint édességet árusító bódék csábítgatják a közönséget. A standok („die Standln") hétköznap reggel 8-kor nyitnak, vasárnap fél 11 tájban. A szórakoztató „intézmények" hétköznap általában csak déltől találhatók nyitva.

A müncheni vásár a hagyomány szerint a portyázó magyarok elleni harccal kapcsolatos. Egy Jakob Kalthauser nevű bajor fiatalember megfogadta, hogy templomot épít Szent Jakab tiszteletére, ha épségben visszakerül a magyarok elleni csatából . . . Az általa épített kis templom körül rendezték meg 964-ben, Jakab napján, az első nagyvásárt a közeli Hochmutting falucskában; ez azután többször változtatta helyét, mígnem a múlt században egyesítették a „ligeti vásár"-ral. Maga a „ligeti vásár" alig kétszázéves múltra tekint vissza. 1796-ban a „Liget"-be látogató Károly Theodor választófejedelem engedélyezte három helybéli polgárnak, hogy minden év májusában és októberében felüthetik ott sátraikat és árusíthatják portékájukat. Az első májusi vásárt azonban csak 1799-ben rendezték meg; a krónikások szerint három na-

pig tartott és 49 sátorban árulták az annak idején épp „divatos" és az akkoriban épp „ócskának" tekintett holmikat.

A Fröttmaninger réten minden tavaszi hétvégén megrendezik a *repülőmodellezők* kétnapos versenyét. Jelentős számú, mintegy 2500–3000 „törzsnézőt" vonz ez a rendezvény, s előre nem jelzett időpontban igazi repülőgépek is fel szoktak tűnni a láthatáron, hogy a közönség közé cukorkát és tombolajegyeket szórjanak. Nyerni a repüléssel kapcsolatos újabb élményt: München fölötti sétarepülést lehet.

Minden év tavaszán megrendezik Münchenben *Nyitott Kapuk Napját* („Tag der offenen Türen"), amikor az érdeklődőknek megmutatják a repülőtér, a rendőrség és a tűzoltóság, a városi erőművek stb. technikai berendezéseit, be lehet menni a polgármester hivatalába; újabban a földalatti építkezésének alagútjaiba és az olimpiai építkezés „kulisszatitkaiba" is be lehet pillantani. A müncheniek állat- és virágszeretetére jellemző, hogy 1965-ben a nyitott kapuk napján a legtöbb látogató (kereken 15 000) az Ignaz Pernerről elnevezett állatotthont kereste fel a Riemer Strassén, 1969-ben pedig a város 35 kertészetében, a faiskolákban, a virág-, dísznövény- és veteményes kertészetekben regisztrálták a legtöbb látogatót; ezen a napon még a virágárusítás is szünetelt a városi standokon.

A húsvét utáni negyedik vasárnapnak külön neve van: *Kantate*, s ez hagyományosan az egyházi zene napja. A templomokban ilyenkor preklasszikus, klasszikus és modern egyházi zenét hallhatunk.

A bélyeggyűjtők figyelmébe ajánljuk a *bélyegbörzét* („Briefmarkenbörse"), amelyet minden szombaton délelőtt fél 10-től déli 1 óráig megtalálhatnak a Sendlinger Strasse 75. sz. alatt, az Altes Hackerhaus nagytermében. A bélyeggyűjtők közti vásárlás és eladás szigorúan tilos, csakis cserélni lehet, néhány hivatásos bélyegkereskedő azonban régi ritkaságokat és újdonságokat árul, szakértő filatelisták tanácsokat adnak a kezdőknek. Havonta egyszer bélyegritkaságok kerülnek itt árverésre.

A *Kripperlmarkt* (Jászol-piac) december 2-től december 24-ig látható a Blumenstrassén (a Sendlinger Tor közelében). A karácsonyi előkészületeknek megfelelően betlehemes figurákat, karácsonyfadíszeket, népművészeti ihletésű játékokat, régi receptek szerint készült mézeskalácsot stb. árulnak.

A katolikus egyház egyik legnagyobb ünnepe bajor földön a *Fronleichnam* (úrnapja), régebben az ünnepi körmenetben a város – és Bajorország – előkelőségei is részt vettek. Személyesen részt vett rajta mindig Luitpold régensherceg is, s eme közszereplése gúnydalra ihlette a müncheni utca népét. „Aztán jön a régensünk, gyertya van a kezében, annak lángja nincs!" – valahogy így hangzott a dalocska, amely a herceg közismert zsugoriságára utalt: még a gyertyát is sajnálta égetni . . .

MÜNCHENI VISELET

A bajor népviselet éppoly nevezetes, mint például a tiroli. Első s elengedhetetlen tartozéka mindkét nembeli felnőtteknek és gyerekeknek egyaránt a lódenkabát. Színe lehet hubertuszzöld vagy salzburgi ófekete. A szürke lódenposztó kedvelt anyaga a férfiruháknak, női kosztümöknek, gyerekkabátkáknak – ilyenkor elmaradhatatlan dísze a zöld szegély, a zöld gomblyuk, esetleg a zöld posztó- (vagy bőr-) gallér.

A bőr is régi és divatját sohasem múló ruhaanyag. A bőrnadrág bajor vidékeken mindig fedi a térdet, s a térd alatt kötődik vagy gombolódik. A bőrzakót szarúgombok, de még inkább érmékre emlékeztető s lehetőleg kézi munkával kalapált ezüstgombok, helyenként (az úgynevezett tegernseei viseletnél) láncocskák díszítik. Gyakori rajtuk a domborműves dísz vagy hímzés: stilizált levelek (az elpusztíthatatlan tölgyfalomb), barokkos hullámvonalak, szarvasok a leggyakrabban használt motívumok. Egyéb szükséges kiegészítők a bajor férfidivatban a hímzett nadrágtartó, a tollas vadászkalap, s a térdnadrághoz a térdharisnya, nemegyszer a kötésen átfűzött, lógó pomponnal (az úgynevezett „Bommerl"-lel).

A bőrruha hívei fontosnak tartják, hogy öltözékük réginek (örököltnek, családi hagyatéknak) lássék. Ha újat vesznek, helyenként bezsírozzák, hogy a bőr kellően szalonnás legyen. A számtalan müncheni népviseleti szabóságban azokat a darabokat árulják a legdrágábban, amelyek lyukasak: azaz látható rajtuk a golyó pörkölte lyuk, a vad elejtésének állítólagos nyoma.

A női viselet legismertebb és Európa-szerte újra meg újra elterjedő darabja a „Dirndl" (a szó valójában leánykát jelent). Az ingvállas, pruszlikos, bőszoknyás, kötényes népviselet ismerői és tanulmányozói többféle stílust különböztetnek meg (salzburgi, tegernseei stb. „módi"). Kiegészítői a horgolt harisnya és a többsoros, kalárisra emlékeztető nyaklánc. A dirndli olyan általános Münchenben, hogy az üzletek kirakataiban még „menyasszonyi dirndlit" is láthatunk.

BAJOR TÁJSZÓLÁS

Münchenben még ma is gyakran köszönnek tiroliasan „Grüss Gott"-tal vagy az osztrák-magyar monarchiára emlékeztető „Servus"-szal. Még a „Habe die Ehre" (Van szerencsém) is létező köszönési mód.

Ha hamar meg is tanulunk „Grüss Gott"-tal köszönni, ne higgyük, hogy már tudunk bajorul! Annak, aki e nehéz tájszólás iránt érdeklődik, München sok mulatságos s ugyanakkor szakmailag kiváló munkát kínál

elmélyedt tanulmányozásra. Néhány cím: „Bayrisch von A bis Z. Ein Wörterbuch für Zugereiste" (Betűrendben bajorul. Szótár azok számára, akik hozzánk utaztak")... a barátságosan hangzó cím mögött éreznünk kell az iróniát: a müncheniek szemében mindenki „odautazott", akárhány éve éljen is a városban, ha nem müncheni születésű!

Vagy: „Bayrisch wie es nicht im Wörterbuch steht" („Bajorul, ahogyan a szótárkészítők sem tudnak")... ez alighanem lerontja az előző betűrendes szótárba vetett bizalmunkat.

Vagy: „Auf gut bayrisch" („Hogyan mondjuk bajorul helyesen?")... s ez kétellyel tölt el az előző és további népszerű tudományos szakkönyvek iránt, hátha nem mondják bajorul helyesen.

Azután kezünkbe veszünk egy bajor nyelvjárásban írt könyvet, s legyen az akár csak „'s boarische Märchenbüachl", azaz egy bajor meséskönyv – lemondunk e tájszólás megtanulásáról.

TÁRGYMUTATÓ

A

Akademie für bildende Künste 148
Alte Akademie 50
Alte Pinakothek 25, 172
Alter Botanischer Garten 159
Alter Hof 17, 82
Alter Peter 18, 63
Altes Rathaus 17, 61
Asamkirche 106
Ausstellungspark 193

B

Bavaria 192
Bayerische Staatsbibliothek 144
Bayerisches Nationalmuseum 127
BMW-Museum 200

C

Cuvilliés-Theater 99

D

Deutsches Jagdmuseum 52
Deutsches Museum 67, 113
Dreifaltigkeitskirche 69

E

Englischer Garten 25, 156

F

Felderrnhalle 24, 32, 78
Festsaalbau 95
Frauenkirche 17, 53
Friedensengel 187

G

Glyptothek 24, 166

H

Hauptbahnhof 44
Hauptpostamt 86
Haus der Kunst 34, 132
Heiliggeistkirche 61
Herkulessaal 95
Herzogsburg 15, 17
Hofgarten 95, 138
Hofbräuhaus 79, 84

I

Isartor 65

K

Karlsplatz (Stachus) 45

Karlstor 48, 53
Kleine Komödie 72, 120
Königsbau 89
Königsplatz 164
Kreuzkirche 104
Kunstverein 35, 97
Künstlerhaus 67

L

Lenbachhaus 168
Lenbachplatz 67
Löwenturm 110
Ludwig-Maximilians-Universität 146
Ludwigsbrücke 14, 66
Ludwigskirche 146

M

Marienplatz 56
Mariensäule 20, 58
Matthäuskirche 34, 105
Maximilianeum 184
Maximiliansplatz 69
Michaelskirche 19, 51
Museum für Völkerkunde 121
München-Riem 211
Münchner Stadtmuseum 108
Münze 85

N

Nationaltheater 87
Neue Pinakothek 133, 171, 175
Neue Staatsgalerie 134, 164
Neues Rathaus 59
Nymphenburg 203

O

Obelisk 179
Oberwiesenfeld 34, 194
Odeonsplatz 142
Olympiastadion 198
Olympia-Turm 194

P

Platzl 84
Propyläen 24, 167

R

Residenz 17, 94
Residenzmuseum 90
Residenztheater 89
Ruhmeshalle 193

S

Sankt Anna Klosterkirche 124
Sendlinger Tor 105
Siegestor 24, 148

Sch

Schackgalerie 126
Schatzkammer 91
Schauspielhaus 123
Schwabing 150, 180

St

Staatliche Graphische Sammlung 163
Staatliche Antikensammlungen 165
Staatliche Münzsammlung 91
Staatliche Sammlung Ägyptischer Kunst 93
Stadtbibliothek 189
Städtische Galerie 168

T

Technische Hochschule 170
Theatermuseum 96
Theatinerkirche 76

Theresienwiese 24, 190
Tierpark Hellabrunn 202

V

Valentin-„Musäum" 65
Viktualienmarkt 111
Villa Stuck 187

W

Werner-von-Siemens-Institut 71

TARTALOM

Előszó 5

Ismerkedés Münchennel 9
A város földrajzi fekvése, éghajlata, lakói 9
München előtörténete 12
Bajorország a Wittelsbachok alatt 15
Forradalom és Tanácsköztársaság 29
A Hitler-puccstól a fasizmus vereségéig 32
München a második világháború után 38

Müncheni séták 43
1. A Főpályaudvartól az Isar partjáig 44
2. A Belváros északnyugati negyede 67
3. A Belváros északkeleti negyede 79
4. A Belváros déli fele 100
5. A Német Múzeum és az Isar bal partja 113
6. A Ludwigstrasse és Schwabing keleti fele az Englischer Gartennal 139
7. A Königsplatz és Schwabing nyugati fele 158
8. Rövid séta az Isar jobb partján 182
9. A Bavaria és környéke 188
10. Az Olimpiai játékok színhelyén 194

Két kisebb kirándulás 202
1. A hellabrunni állatkert 202
2. Nymphenburg 203

Gyakorlati tudnivalók 210
Megérkezés Münchenbe 210
Autóbusz- és villamosközlekedés Münchenben 212

Szálloda, étterem, camping 213
Városnéző autóbuszjáratok 214
Hasznos tudnivalók, fontos telefonszámok 215
Múzeumok és galériák 216
Színházak, mozik 217
Fontosabb (bemutató) mozik 218
Hangversenyek 219
Könyvtárak, könyvesboltok 220
Fürdők, strandok 220
Néhány tanács a téli sportok kedvelőinek 222
Sportstadionok, sportrendezvények 222
Vásárlás Münchenben 223
A bajor konyha 223
München ünnepei 224
Egyéb helyi érdekességek 225
Müncheni viselet 227
Bajor tájszólás 227
Tárgymutató 229